

فصلنامه علمی، تخصصی
سال دوم، شماره هفتم،
بهار ۱۴۰۴

ISSN 9387-3041

تک شماره/۲۰۰ هزار تومان

پژوهش نامه ایرانی روابط بین الملل

Iranian journal of international
relations

مقالات

هژمونی جمهوری اسلامی در ساحت ارتباطات سیاسی نو
الهام امین، علی اصغر داودی، مجید فولادیان

تحلیلی بر سازوکار ماشه در ۱۴۰۴
امیر هوشنگ حدادی

بازشناسی راهبرد برتری مطلق در گفتمان اطلاعاتی رژیم صهیونیستی:
رویکرد فرهنگی
حسن رنگرز، قاسم ترابی، علی رضا رضائی

تأثیر سیاست‌های ایالات متحده بر نظام حقوق بین‌الملل در خاور میانه:
مطالعه تطبیقی ایران و عراق
مرتضی شهیدی، علی باقری زاده، ابراهیم انوشه

بررسی تهدیدات جنگ سایبری و نحوه تأثیر آن بر امنیت ملی ایران
بهروز نصیری، قاسم ترابی، علیرضا رضایی

The Hegemony of the Islamic Republic in the Field of New Political Communication

Received: 2025/04/25

Accepted: 2025/7/6

Elham Amin:

PhD student in Political Science, Department of Political Science, Ma.C, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

E-mail: 0919345832@iau.ac.ir

ORCID ID: 0000-0002-9721-8334

Ali Asghar Davoudi:

Assistant Professor, Department of Political Science, Ma.C, Islamic Azad University, Mashhad, Iran (Corresponding author).

E-mail: Ali.Davoudi@iau.ac.ir

ORCID ID: 0000-0002-8384-5302

Majid Foladian:

Associate Professor, Department of Social Sciences, Ferdowsi University, Mashhad, Iran.

ORCID ID: 0000-0002-7787-6006

Email: fouldadiyan@um.ac.ir

Abstract:

The Islamic Republic, over the past four decades, has sought to transform its desired ideology into a hegemonic ideology within society and institutionalize it in the public consciousness through hegemonic tools. However, the advent of new political communication—or in other words, modern media—has ushered our society into a new era. Identity transformations, lifestyle changes, and recent protest movements exemplify the impact of new political communication on the sociopolitical system. Accordingly, it appears that the proliferation of these communication tools will increasingly challenge the continuity of the Islamic Republic's ideological hegemony. This article seeks to answer the question: What impact does the emergence and expansion of new political communication have on the ideological hegemony of the Islamic Republic? The hypothesis posits that new political communication disrupts the government's media monopoly, creates platforms for marginalized and dissenting voices, and strengthens opposition currents, thereby complicating the continuity of the Islamic Republic's ideological hegemony. This survey-based study demonstrates that among various factors, increased consumption of domestic media—particularly trust in such media—has a positive and direct effect on aligning society with the Islamic Republic's ideological hegemony. Conversely, greater reliance on foreign modern media and trust in them, as one factor among others, may contribute to weakening public belief in the Islamic Republic's ideological hegemony.

Keywords: new political communication, Islamic Republic, domestic media, new media, ideological hegemony

هژمونی جمهوری اسلامی در ساحت ارتباطات سیاسی نو

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۵

ارسال: ۱۴۰۴/۰۲/۰۵

چکیده:

جمهوری اسلامی در بیش از چهار دهه گذشته با به کارگیری ابزارهای هژمون ساز، کوشیده است ایدئولوژی مورد نظر خود را به ایدئولوژی هژمون در جامعه، تبدیل و آن را در ذهنیت عمومی، نهادینه کند. با این حال، ورود ارتباطات سیاسی نو، جامعه ما را به دورانی جدید وارد کرده است. تحولات هویتی، سبک زندگی و نیز خیزش‌های اعتراضی سال‌های اخیر، جلوه‌هایی از اثرگذاری ارتباطات سیاسی نو بر نظام اجتماعی سیاسی است. بر این اساس به نظر می‌رسد به مرور زمان، گسترش این ابزارهای ارتباطی، تداوم هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی را به چالش بکشاند. این مقاله، در پی پاسخ به این پرسش است که پیدایش و گسترش ارتباطات سیاسی نو چه تأثیری بر هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی دارد؟ در پاسخ، این فرضیه مطرح است که ارتباطات سیاسی نو با شکستن انحصار رسانه‌ای حکومت و ایجاد تریبون برای صداهای متفاوت و خاموش و تقویت جریان‌های مخالف، تداوم هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی را با مشکلاتی رو به رو می‌کنند. این پژوهش به روش پیمایشی انجام شده و یافته‌های آن نشان داده است که در میان عوامل مختلف، افزایش مصرف رسانه‌های داخلی و به ویژه اعتماد به آنها، بر جهت‌گیری جامعه به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی، تأثیری مثبت و مستقیم دارد، در حالی که استفاده بیشتر از رسانه‌های نوین خارجی و اعتماد به آنها به عنوان یک عامل از مجموعه عوامل دیگر، میتواند در تضعیف باور عمومی نسبت به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی موثر باشد.

کلید واژه ها: ارتباطات سیاسی نوین، جمهوری اسلامی، رسانه‌های داخلی، رسانه‌های نوین، هژمونی ایدئولوژیک

الهام امین

دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

ایمیل: iaui9345832@iau.ac.ir

کد ارکید: ۸۳۳۴-۹۷۲۱-۰۰۰۲-۰۰۰۰

علی اصغر داودی

استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران (نویسنده مسؤول).

کد ارکید: ۵۳۰۲-۸۳۸۴-۰۰۰۲-۰۰۰۰

ایمیل: Ali.Davoudi@iau.ac.ir

مجید فولادیان

دانشیار، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران.

ایمیل: fouladiyan@um.ac.ir

کد ارکید: ۶۰۰۶-۷۷۸۷-۰۰۰۲-۰۰۰۰

Extended Abstract

Introduction

Following the victory of the Islamic Revolution and the establishment of the Islamic Republic, the regime has maintained its ideological hegemony within the sociopolitical fabric of society for over four decades, albeit with intermittent fluctuations. This ideological hegemony is underpinned by a set of institutionalized mechanisms and discursive practices that the regime has entrenched through its hegemonic institutions and state apparatuses. However, with the advent of globalization and the expansion of new political communication technologies and networks, the regime's monopolistic control over information flows has been increasingly contested. The significant sociocultural transformations observed within Iranian society reflect the emergent role of novel political communication channels and their capacity to disrupt and challenge the regime's ideological dominance. Accordingly, this study seeks to address the following research question: What impact does the emergence and diffusion of new political communication modalities have on the ideological hegemony of the Islamic Republic

In response, the hypothesis has been posited that new political communication, by disrupting the state's media monopoly, providing a platform for diverse and marginalized voices, and empowering oppositional currents, poses significant challenges to the ideological hegemony of the Islamic Republic. In this context, the following subsidiary hypotheses have been formulated for this research:

- 1-The greater the consumption of foreign new media, the lower the individuals' adherence to the ideological hegemony of the Islamic Republic.
- 2-The higher the level of trust in foreign new media, the lower the individuals' adherence to the ideological hegemony of the Islamic Republic.
- 3-The greater the consumption of domestic media, the higher the individuals' adherence to the ideological hegemony of the Islamic Republic.
- 4-The higher the level of trust in domestic media, the higher the individuals' adherence to the ideological hegemony of the Islamic Republic.

Literature Review

In this article, the relevant literature is categorized into three domains: the impact of new media on lifestyle, its influence on culture and political power in Iran, and related international studies. A selection of works that can be considered as the antecedents of this research is introduced, revealing that the aforementioned studies have confirmed a direct relationship between the extent of new media consumption and variables such as lifestyle, religious beliefs, and political culture. However, the specific impact of these novel communication

tools on the ideological hegemony of the Islamic Republic-which itself falls within the domain of culture and political power-has not been examined as an independent subject in any of the reviewed literature.

Foundations of the Ideological Hegemony of the Islamic Republic

The ideological hegemony of the Islamic Republic is grounded in five fundamental principles:

Maximalist Conception of Religion: This perspective posits that Islam comprehensively addresses all human needs and dimensions of life. The maximalist view of religion is exemplified by Article 4 of the Constitution, which enshrines the primacy of Islamic law in all spheres of governance and society.

Dominance of Jurisprudential Interpretation of Islam: Within this framework, the jurist (faqih) holds the legitimate authority to govern, and this authority forms the basis for establishing a theocratic state grounded in Islamic jurisprudence (fiqh).

Advocacy for the Oppressed (Mustazafeen): The binary framework of the oppressed (mustazafeen) versus the oppressors (mostakberin) constitutes a core semantic structure within the regime's ideological narrative. This dichotomy operates both at the national level and epistemologically encompasses a universal mission, reflecting a global emancipatory project.

Anti-Imperialism: The principle of "Neither East nor West" encapsulates the regime's geopolitical stance, characterized by opposition to the United States, antagonism toward Israel, and support for resistance movements. This anti-imperialist posture is a central pillar of the Islamic Republic's ideological hegemony, framing its foreign policy and internal discourse.

Civilizational Ambition: The Islamic Revolution is articulated as a civilizational project with a rich ideological content aimed at Muslim nations. This claim entails the revival of Islamic identity, the awakening of Muslim consciousness, and a return to the principles of the Islamic movement, positioning the revolution as a catalyst for broader civilizational renewal.

Media as Agents of the Ideological Hegemony of the Islamic Republic

Over the past four decades, media have served as the primary instruments for shaping and disseminating the dominant ideological discourse within society. The Islamic Republic has endeavored to exert exclusive control over media channels through centralized management and regulatory mechanisms. However, events of the past decade have revealed manifestations of a socio-ideological transformation, wherein the common denominator across these changes is the pivotal role played by new media platforms.

Theoretical Framework

The theoretical framework of this study is grounded in Gramsci's theory of hegemony and Deutsch's theory of political communication. According to Gramsci, the foundation of the ruling class's power lies in the construction of a worldview. Hegemony, in this perspective, is the outcome of a synthesis between coercion and consent—a consent that is achieved through the collaboration of civil society and culminates in coercion. The rulers succeed in establishing hegemony to the extent that they can impose their worldview on the governed.

Based on this premise, the preservation of the semantic dominance of the Islamic Revolution's discourse is the sole mechanism capable of sustaining the regime's authority. As long as the majority of the populace accepts the meanings articulated within the revolutionary discourse, the legitimacy and acceptance of the Islamic Republic will persist, according to Gramsci's theory. Conversely, if the masses gravitate toward rival discourses, the regime's hegemony will face significant challenges.

In Karl Deutsch's theory of political communication, the transmission of information between different segments of the political system and between the social and political systems occupies a central position. According to this theory, through communication, "data" are transmitted to the political system, and policies, as "outputs," are returned to society for implementation. Subsequently, the "feedback" generated within society is communicated back to the political system. Political power is fundamentally the control over information, and the persistence of power, authority, and the survival of the political system depend on the extent of this control. Therefore, there is a direct correlation between the regime's control over communication instruments and its hegemonic position within society. Consequently, given that the expansion of social networks diminishes the political system's control over information flows, it has the potential to undermine the ideological hegemony of the Islamic Republic.

New Political Communication and the Ideological Hegemony of the State

Elite ideology constitutes a form of ideological control over society that serves to preserve the power and legitimacy of the ruling class by persuading the governed of its values. In contemporary contexts, media play an indispensable role in the process of public opinion persuasion and the consolidation of the dominant discourse's hegemony by emphasizing in-group identity and marginalizing alternative identities. Simultaneously, through the advancement of new communication technologies, media also function as instruments of "counter-hegemony," challenging the prevailing ideology.

According to Deutsch's theory, if the political system is able to accurately process incoming data and provide responses that align with social demands, it succeeds in persuading public opinion toward its preferred ideology and consolidating the regime's legitimacy. Conversely, failure to do so leads to increased public dissatisfaction and ultimately undermines the ideological hegemony of the regime. In this context, new media can, by operating counter to the dominant semantic framework and amplifying social demands and grievances, contribute

to the long-term erosion of the regime's ideological hegemony. It should be noted, however, that alongside media, other factors also play significant roles, the examination of which requires further inquiry beyond the scope of this study.

Research Methodology

This study employs a survey research design conducted at the national level with a statistical sample of one thousand individuals aged 16 and above. The sample was selected through a random sampling method, and the survey was administered via telephone in collaboration with the Public Opinion Research Center at Ferdowsi University of Mashhad. To ensure the validity and reliability of the instrument, the questionnaire underwent revisions based on expert evaluations and consultations with academic faculty members. Subsequently, 30 pilot questionnaires were randomly administered to respondents, and their feedback was incorporated into the finalization of the instrument.

Furthermore, the reliability of the questionnaire was assessed using Cronbach's alpha coefficient, calculated through SPSS software. The alpha coefficient for the dependent variable (ideological hegemony of the Islamic Republic) was obtained as 0.78, indicating satisfactory internal consistency and reliability of the instrument.

Research Findings

The dependent variable is composed of ten items, while the independent variable is examined across two dimensions: media trust and media consumption.

The findings of this survey, conducted with respondents averaging 42 years of age and exhibiting moderate levels of media consumption, indicate a statistically significant positive correlation between domestic media consumption and adherence to the ideological hegemony of the Islamic Republic; however, the strength of this relationship is relatively weak.

This implies that fluctuations in the consumption of these media correspondingly influence the ideological hegemony of the Islamic Republic. Furthermore, trust in domestic media exhibits a stronger effect on adherence to the regime's ideological hegemony, demonstrating a statistically significant, moderate, and positive correlation. In other words, trust in domestic media serves as a reinforcing factor for the ideological hegemony of the Islamic Republic.

In contrast, the analysis of the correlation between foreign media consumption and trust in these media with the ideological hegemony of the Islamic Republic yielded divergent results, revealing a weak, negative, yet statistically significant relationship. Accordingly, increased consumption of or trust in foreign media may partially diminish adherence to the ideological hegemony of the Islamic Republic. These findings suggest that domestic media play a role in sustaining and reinforcing the regime's ideological hegemony, although this influence remains limited in scope.

These findings are consistent with cultural and media hegemony theories that emphasize the pivotal role of cultural and media institutions in shaping values, thereby corroborating the central hypothesis of this study.

چکیده مبسوط

مقدمه:

پس از پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار جمهوری اسلامی، این نظام در بیش از چهار دهه گذشته، هژمونی ایدئولوژیک خود را با فراز و فرودهایی در جامعه حفظ کرده است. هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی مبتنی بر مؤلفه‌هایی است که نظام از طریق نهادهای تحت سیطره‌اش آنها را نهادینه‌سازی کرده است. با این حال، پس از ورود به عصر جهانی‌شدن و در پی گسترش ارتباطات سیاسی نوین، انحصار کنترل حکومت بر جریان اطلاعات به چالش کشیده شده است. بسیاری از تغییرات اجتماعی و فرهنگی جامعه، حاکی از نقش‌آفرینی ارتباطات سیاسی نو و ظرفیت آنها در چالش‌آفرینی برای هژمونی ایدئولوژیک نظام است. بر این مبنا، در این مقاله در پی پاسخ به این پرسش برآمده‌ایم که پیدایش و گسترش ارتباطات سیاسی نو چه تأثیری بر هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی دارد؟ در پاسخ، این فرضیه مطرح شده است که ارتباطات سیاسی نو با شکستن انحصار رسانه‌ای حکومت و ایجاد تریبون برای صداها، متفاوت و خاموش و تقویت جریان‌های مخالف، هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی را با مشکلاتی رو به رو می‌کنند.

در این پیوند، فرضیه‌های فرعی ذیل برای این پژوهش، مطرح شده است.

- ۱- هر چه مصرف رسانه‌های نوین خارجی افزایش یابد، پایبندی افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی کاهش می‌یابد.
- ۲- هر چه اعتماد به رسانه‌های نوین خارجی بیشتر باشد، پایبندی افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی کاهش می‌یابد.
- ۳- هر چه مصرف رسانه‌های داخلی افزایش یابد، پایبندی افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی افزایش می‌یابد.
- ۴- هر چه اعتماد به رسانه‌های داخلی بیشتر باشد، پایبندی افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی افزایش می‌یابد.

پیشینه

در این مقاله، با دسته‌بندی آثار مرتبط در سه دسته تأثیر رسانه‌های نوین بر سبک زندگی و نیز بر فرهنگ و قدرت سیاسی در ایران و همچنین پژوهش‌های خارجی مرتبط، بخشی از آثاری را که می‌توان به عنوان پیشینه این پژوهش از آنها یاد کرد، معرفی کرده و دریافته‌ایم که تحقیقات یادشده، وجود ارتباط مستقیم، بین میزان مصرف رسانه‌های نوین و مؤلفه‌هایی همچون سبک زندگی، باورهای دینی و فرهنگ سیاسی را تأیید کرده‌اند. با این حال، تأثیر این ابزارهای نوین بر هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی - که خود در دسته‌بندی مرتبط با فرهنگ و قدرت سیاسی قرار می‌گیرد - به عنوان یک موضوع مستقل در هیچ‌کدام از موارد بررسی نشده است.

ادبیات نظری

مبانی هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی

هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی، بر پنج اصل استوار است.

- نگاه حداکثری به دین: دیدگاه حداکثری باور دارد که دین اسلام به همه نیازهای آدمی پاسخگوست. مصداق نگاه حداکثری به دین، اصل چهارم قانون اساسی است.

- غلبه فهم فقه‌ای از اسلام: در این رویکرد، فقیه حق حکومت دارد و این حق، منجر به تاسیس حکومت مبتنی بر فقه می‌شود.

- مستضعف‌گرایی: در گفتمان امام خمینی، اسلام، طرفدار محرومان است و ژانرهای دوگانه مستضعفان - مستکبران در نظام معانی مطلوب امام، هم در واحد ملی مدنظر بود و هم به لحاظ معرفت‌شناسی، رسالتی جهانی را در برداشت.

- استکبار ستیزی: سیاست نه شرقی و نه غربی، تقابل با آمریکا و ضدیت با اسرائیل و حمایت از گروه‌های مقاومت از مهم‌ترین شاخص‌های استکبارستیزی در جمهوری اسلامی است.

- داعیه تمدن‌سازی: بر اساس این داعیه، انقلاب اسلامی دارای محتوای غنی تمدنی با پیامی برای ملت‌های مسلمان یعنی احیای هویت اسلامی، بیداری و بازگشت به نهضت اسلامی است.

رسانه‌ها، کارگزاران هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی

رسانه‌ها در بیش از چهار دهه گذشته، وسیله اصلی شکل‌دهی و انتقال گفتمان ایدئولوژیک حاکم بر جامعه بوده‌اند و جمهوری اسلامی کوشیده است از طریق مدیریت انحصاری رسانه‌ها، آنها را تحت کنترل درآورد. با این حال، رویدادهای بیش از یک دهه اخیر، جلوه‌هایی از یک تحول ایدئولوژیک اجتماعی را آشکار کرده است؛ نقطه اشتراک همه این تحولات، نقش‌آفرینی رسانه‌های نوین است.

چارچوب نظری

چارچوب نظری این تحقیق، نظریات هژمونی گرامشی و ارتباطات سیاسی دویچ است.

بر اساس نظریه گرامشی، اساس طبقه حاکم، ایجاد جهان‌بینی است. هژمونی در این دیدگاه، نتیجه ترکیب اجبار و رضایت است. رضایتی که با همکاری جامعه مدنی به دست می‌آید و به اجبار منتهی می‌شود. حاکمان به اندازه‌ای در ایجاد هژمونی موفق می‌شوند که جهان‌بینی خود را به حکومت‌شوندگان بقبولانند. بر این مبنا، حفظ استیلای معنایی گفتمان انقلاب اسلامی تنها راهی است که می‌تواند اقتدار نظام را تداوم بخشد. تا زمانی که اکثریت ردم، معانی مفصل‌بندی شده در گفتمان انقلاب اسلامی را بپذیرند، طبق نظریه گرامشی، مشروعیت و مقبولیت جمهوری اسلامی تداوم خواهد یافت. اما اگر توده‌های مردم به گفتمان‌های رقیب متمایل شوند، هژمونی نظام دچار چالش خواهد شد.

در تئوری ارتباطات سیاسی کارل دویچ، انتقال اطلاعات مناسب سیاسی، از یک بخش نظام سیاسی به بخشی دیگر و میان نظام اجتماعی و سیاسی جایگاه کانونی دارد. در این تئوری، از طریق ارتباطات، «داده‌ها» به نظام سیاسی منتقل می‌شود و خطمشی‌ها به صورت «بازداده‌ها»، برای اجرا به درون جامعه بازمی‌گردد و مجدداً «بازخورد» آنها از طریق ارتباطات، به نظام سیاسی، انعکاس می‌یابد. قدرت سیاسی، کنترل بر اطلاعات است و استمرار قدرت و اقتدار و بقای نظام سیاسی نیز به میزان قدرت، یعنی کنترل بر اطلاعات بستگی دارد. بنابراین، میان کنترل نظام بر ابزارهای ارتباطی، با موقعیت هژمونیک آن در جامعه، ارتباطی مستقیم وجود دارد. بنابراین، از آنجا که گسترش شبکه‌های اجتماعی، کنترل نظام سیاسی را بر جریان اطلاعات کاهش می‌دهد، می‌تواند موجب تضعیف هژمونی جمهوری

ارتباطات سیاسی نوین و هژمونی ایدئولوژیک دولت

هژمونی ایدئولوژیک، استیلا ساختار ایدئولوژی نخبگان قدرتمند یا شکلی از کنترل ایدئولوژیک جامعه است که می‌تواند به حفظ قدرت و مشروعیت طبقه حاکم بینجامد و حکومت‌شوندگان را درباره ارزش‌های خود اقناع کند. امروزه، رسانه‌ها با برجسته‌سازی هویت خودی و حاشیه‌رانی هویت دیگری، از یک سو نقش بی‌بدیلی در فرایند اقناع افکار عمومی و تثبیت هژمونی گفتمان مسلط دارند و از سوی دیگر، به واسطه توسعه فناوری‌های ارتباطی نوین، در قالب «کانترهژمونی»، ایدئولوژی حاکم را به چالش می‌کشند.

بر اساس نظریه دویچ، اگر نظام بتواند با پردازش صحیح داده‌های ورودی به سیستم، پاسخی متناسب با تقاضای اجتماعی ارائه کند، توانسته‌است افکار عمومی را نسبت به ایدئولوژی مورد نظر خود اقناع و مشروعیت نظام را تثبیت کند. این در حالی است که عکس این روند به افزایش نارضایتی و سرانجام تضعیف هژمونی ایدئولوژیک نظام منجر خواهد شد. در این میان، رسانه‌های نو می‌توانند با حرکت در مسیری خلاف جهت نظام معنایی حاکم و افزایش مطالبات و دامن‌زدن به نارضایتی‌ها، در درازمدت، در تضعیف هژمونی ایدئولوژیک حکومت مؤثر باشند. البته در کنار رسانه‌ها، عوامل دیگری نیز نقش دارند که بررسی آنها مجال دیگری می‌طلبد.

روش تحقیق

این پژوهش، به روش پیمایشی، در گستره ملی و در نمونه آماری هزار نفر از افراد بالای ۱۶ سال، اجرا شده است. نمونه آماری به روش تصادفی انتخاب و پیمایش نیز با همکاری مرکز افکار سنجی دانشگاه فردوسی مشهد به صورت تلفنی انجام شد. برای ارزیابی اعتبار و روایی، از طریق کسب نظر کارشناسان و استادان، در پرسشنامه اصلاحاتی صورت گرفت. سپس ۳۰ نسخه پرسشنامه با مصاحبه‌شوندگان به صورت تصادفی، تکمیل شد و واکنش‌های آنان در مرحله نهایی کردن پرسشنامه مدنظر قرار گرفت. همچنین برای پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ، استفاده و آلفا به وسیله SPSS محاسبه شد. ضریب آلفای متغیر وابسته (هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی)، معادل ۷۸،۸۷ به دست آمده که نشانگر قابلیت اعتماد و اعتبار پرسشنامه است.

یافته‌های تحقیق

متغیر وابسته از ۱۰ گویه تشکیل شده و متغیر مستقل نیز در دو بعد اعتماد به رسانه‌ها و مصرف رسانه‌ای بررسی شده است. یافته‌های این پیمایش، با میانگین سنی ۴۲ سال و میزان مصرف رسانه‌ای متوسط برای پاسخگویان، حاکی از آن است که بین مصرف رسانه‌های داخلی با پایبندی به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد؛ هر چند این رابطه، ضعیف است. این بدان معناست که افزایش یا کاهش مصرف این رسانه‌ها می‌تواند هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی را به همان نسبت تحت تأثیر قرار دهد. همچنین، اعتماد به رسانه‌های داخلی، تأثیر بیشتری را بر پایبندی به هژمونی ایدئولوژیک نظام نشان داده و با آن رابطه مستقیم، متوسط و معناداری داشته است. یعنی اعتماد به رسانه‌های داخلی، می‌تواند موجب تقویت هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی شود. در مقابل، سنجش میزان همبستگی مصرف رسانه‌های خارجی و اعتماد به آنها با هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی نتایج متفاوتی داشته و رابطه‌ای ضعیف، معکوس و معنادار نشان داده است. بر این اساس، افزایش مصرف یا اعتماد به این رسانه‌ها می‌تواند تا حدودی پایبندی به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی را کاهش دهد. این نتایج نشان می‌دهد

که رسانه‌های داخلی در حفظ و تقویت هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی نقش دارند، هر چند این اثرگذاری محدود است. این یافته‌ها با نظریه‌های هژمونی فرهنگی و رسانه‌ای که بر نقش نهادهای فرهنگی و رسانه‌ای در شکل‌دهی به ارزش‌ها تاکید می‌کنند، مطابقت دارد و فرضیه این تحقیق را تأیید می‌کند.

انقلاب اسلامی در اواخر قرن بیستم در کنار انقلاب‌های متمایز و متعدد دهه ۱۹۷۰، نظریه‌پردازی درباره انقلاب‌ها را دستخوش تغییراتی اساسی ساخت و نسل جدیدی از تئوری‌ها موسوم به نظریات نسل چهارم انقلاب‌ها را پی‌ریزی کرد که در آنها نقش ایدئولوژی و فرهنگ، در شکل‌گیری حرکت‌های انقلابی در کانون توجه بود.

اگر چه اهمیت عواملی همچون شتاب در روند نوسازی، فقر و شکاف طبقاتی، ناهمگونی توسعه اقتصادی و سیاسی، وابستگی فزاینده و استبداد سیاسی در وقوع انقلاب اسلامی انکارناپذیر است، اما تحلیل تبیینی این رویداد، بدون توجه به عوامل ذهنی همچون آگاهی و به ویژه ایدئولوژی، تحلیلی جامع نخواهد بود.

در سال‌های منتهی به انقلاب، روحانیون با بهره‌گیری از کانال‌های ارتباط سنتی نظیر اصناف بازار، هیأت مذهبی و مساجد توانستند به بسیج توده‌ای دست یابند و ایدئولوژی انقلابی خود را اشاعه دهند. (فرقانی، ۱۳۸۷: ۱۴۴-۱۳۸) در دوره پس از پیروزی نیز روحانیون با اتکا به بسیج جامعه توده‌ای با خصلت ایدئولوژیک، تضعیف هویت‌ها و تمایزهای مختلف اجتماعی (بشیریه، ۱۳۹۴: ۱۱۰-۱۰۸)، رهبری کاربزماتیک آیت‌الله خمینی (بشیریه، ۱۳۹۴: ۹۲-۸۹ و سلطانی، ۱۳۹۷: ۱۴۱) و شرایط پیش‌آمده در نتیجه جنگ ایران و عراق (بشیریه، ۱۳۹۴: ۴۴) گروه‌های رقیب را حذف و هژمونی ایدئولوژیک خود را تثبیت کردند. در بیش از چهار دهه گذشته، این هژمونی ایدئولوژیک جایگاه خود را با فراز و فرودهایی، در نظام فکری جامعه حفظ کرده است. البته، هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی، یک کلیت مبهم نیست؛ بلکه مبتنی بر مؤلفه‌هایی است که نظام در سال‌های پس از استقرار، از طریق نهادهای تحت سیطره‌اش آنها را نهادینه‌سازی کرده است. با این حال، برآمدن عصر جهانی‌شدن، انقلاب انفورماتیک، گسترش ارتباطات سیاسی نوین و شکل‌گیری جامعه شبکه‌ای در کنار افزایش تحصیلات، انحصار کنترل حکومت بر جریان اطلاعات را به‌طور جدی به چالش کشید.

تأمل در تغییرات اجتماعی و فرهنگی جامعه ایران و رویدادهای سال‌های اخیر اعم از حرکت‌های اعتراضی، جنبش‌های اجتماعی و آنچه در ناآرامی‌های سال ۱۴۰۱ به وقوع پیوست، حاکی از نقش‌آفرینی ارتباطات سیاسی نو و ظرفیت آنها در چالش‌آفرینی برای هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی است. با هدف دستیابی به درک کامل‌تری از این چالش‌آفرینی، در این مقاله در پی پاسخ به این پرسش برآمده‌ایم که پیدایش و گسترش ارتباطات سیاسی نو چه تأثیری بر هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی دارد؟ برای پاسخ به این پرسش، این فرضیه مطرح شده است که ارتباطات سیاسی نو با شکستن انحصار رسانه‌ای حکومت و ایجاد تربیون برای صداهای متفاوت و خاموش و تقویت جریان‌های مخالف، هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی را با مشکلاتی رو به رو می‌کنند. در این پیوند، فرضیه‌های فرعی ذیل برای این پژوهش، مطرح است.

۱- هر چه مصرف رسانه‌های نوین خارجی افزایش یابد، پابندی افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی کاهش می‌یابد.

۲- هر چه اعتماد به رسانه‌های نوین خارجی بیشتر باشد، پابندی افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی کاهش می‌یابد.

۳- هر چه مصرف رسانه‌های داخلی افزایش یابد، پابندی افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی افزایش می‌یابد.

۴- هر چه اعتماد به رسانه‌های داخلی بیشتر باشد، پایداری افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی افزایش می‌یابد.

تاکید بر این نکته ضروری است که رواج ارتباطات سیاسی نوین همچون ماهواره‌ها و شبکه‌های اجتماعی، در کنار بسیاری از عوامل دیگر همچون ضعف کارآمدی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی نظام سیاسی، می‌تواند در تغییر دیدگاه‌ها و جهت‌گیری‌های جامعه، مؤثر باشد. عوامل بسیاری همچون برخی افراط و تفریط‌های فرهنگی و سیاسی، سوءمدیریت‌ها، ناکارآمدی‌ها و فسادهای اقتصادی، فشارهای بین‌المللی، شیوه برخورد با جنبش‌های اعتراضی در بیش از یک دهه اخیر، تغییر نسل‌ها و افزایش شکاف‌های بین نسلی، دور شدن از فضای استعاری اول انقلاب، تغییرات ارزشی و افزایش شکاف‌های طبقاتی در سال‌های پس از جنگ تحمیلی، افزایش اختلافات سیاسی درون‌حکومتی و بسیاری موارد دیگر، در تغییر جهان‌بینی‌های عقیدتی، تضعیف باورهای مذهبی و کاهش انطباق افکار عمومی با هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی مؤثر بوده و تأثیر پیدایش و گسترش رسانه‌های نوین بر این وضعیت، تنها به عنوان یک عامل قابل بررسی است.

۲. مبانی نظری تحقیق

مرور پیشینه

پژوهشگران زیادی تاکنون به تأثیر ارتباطات سیاسی نوین بر زیست سیاسی اجتماعی ایرانیان پرداخته‌اند، اما بررسی‌های نویسنده این مقاله نشان می‌دهد که «تأثیر ارتباطات سیاسی نو بر هژمونی جمهوری اسلامی»، موضوع مطالعه هیچ‌یک نبوده است. در ادامه، با دسته‌بندی آثار مرتبط با این مقاله در سه دسته تأثیر رسانه‌های نوین بر سبک زندگی و نیز بر فرهنگ و قدرت سیاسی در ایران و همچنین پژوهش‌های خارجی مرتبط، بخشی از آثاری را که می‌توان به عنوان پیشینه این پژوهش از آنها یاد کرد، معرفی می‌کنیم.

جدول آپیشینه پژوهش

موضوع کلی	نویسنده	عنوان	یافته‌ها
تأثیر رسانه‌های نوین بر سبک زندگی در ایران	مظفری و همکاران (۱۴۰۲)	طراحی مدل تحلیل پوششی داده‌های ناهموار برای سنجش عملکرد شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی با توجه به سبک زندگی جوانان	هر چه ساعت تماشای برنامه‌های شبکه ماهواره‌ای «من و تو» بیشتر بوده، جوانان بیشتر تحت تأثیر سبک‌های زندگی تبلیغ شده در این شبکه قرار گرفته، نحوه آرایش و پوشش، انتخاب فعالیت‌های گذران اوقات فراغت، مدیریت بدن و شیوه همسرگزینی، مصرف موسیقیایی، عقاید و رفتار سیاسی و مذهبی آنان، بیشتر تغییر کرده و فرد، سبک زندگی مغایر با جامعه‌ای را که در آن زندگی می‌کند، برگزیده است
	خضری و همکاران (۱۴۰۱)	زنان و تأثیرات فرهنگی، اجتماعی ماهواره و تلویزیون: مطالعه‌ای ترکیبی	در رویکرد جهانی‌شدن جوامع، ماهواره‌ها به تقویت و ترویج فرهنگ مصرف‌گرایی، مدگرایی و ظاهرگرایی و تن‌اندیشی می‌پردازند و با گرایش فزاینده زنان به استفاده از برنامه‌های ماهواره‌ای، تمایلات نوگرایانه و تعاملات اجتماعی آنها تحت‌الشعاع این مسأله قرار می‌گیرد
	رشوند و وجدانی (۱۴۰۱)	تأثیر مصرف فرهنگی بر نگرش دختران به روابط دوستی دختر و پسر	بین استفاده از ماهواره به عنوان یکی از شاخص‌های مصرف فرهنگی و نگرش دختران به روابط دوستی دختر و پسر، رابطه مستقیم وجود دارد. به این معنا که هر چه میزان استفاده از ماهواره افزایش یابد، نگرش مثبت‌تری به رابطه دوستی دختر و پسر وجود خواهد داشت.

افرادی که از شبکه‌های اجتماعی، استفاده بیشتری داشتند، سرمایه اجتماعی آنها در حال کم شدن است و همچنین میزان فرد شدگی نیز افزایش می‌یابد. در مورد «هویت» نیز یافته‌های این تحقیق، نشان می‌دهد با افزایش استفاده از شبکه‌های اجتماعی، میل به شفافیت هویت در کاربران، در حال افزایش است. با این حال، بین دو متغیر «اعتقادات مذهبی در شبکه‌های اجتماعی» و «میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی» رابطه معناداری وجود ندارد؛ هر چند این تحقیق تأیید می‌کند که اعتقادات مذهبی در فضای مجازی، در حال کمرنگ شدن است.	جهت‌گیری‌های فرهنگی در فضای مجازی؛ پیمایش میزان و نحوه استفاده دانشجویان از فضای مجازی	علی محبی، علی اصغر کیا (۱۳۹۹)	
آماره‌های حاصل از دوره سوم و چهارم این پیمایش و قیاس آن با دوره‌های قبلی، حکایت از روندی نسبتاً ثابت در سیر نزولی باورهای مذهبی، کاهش نسبی اعتقاد به آرمان‌های ایدئولوژیک حکومت و کاهش نسبی رضایت مردم از نظام سیاسی دارد. از آنجا که در فاصله زمانی اجرای این پیمایش‌ها، رسانه‌های نوین به مرور و به صورت فعالانه وارد میدان تحولات سیاسی، اجتماعی ایران شدند، تحلیل نقش و کارکرد آنها در تغییر باورها و نگرش‌های جامعه به عنوان یک عامل از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.	پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج سوم و چهارم)	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۹۴-۱۴۰۲)	

تأثیر رسانه‌های نوین بر فرهنگ و قدرت سیاسی در ایران	نصراللهی و اسماعیلی (۱۳۹۴)	نقش شبکه‌های ماهواره‌ای بر فرهنگ سیاسی جوانان تهرانی	تماشای این شبکه‌ها از سوی جوانان، افزایش رفتارهای منفعلانه آنها را در پی دارد و به کاهش مشارکت جوانان در انتخابات منجر می‌شود. همچنین با افزایش تماشای شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان، از اعتماد سیاسی جوانان به نهادهای مختلف جامعه کاسته شده است.
زمانی و همکاران (۱۴۰۰)	رابطه سواد رسانه‌ای دیجیتال و رضایتمندی سیاسی شهروندان تهرانی	رابطه معناداری بین سواد رسانه‌ای و رضایتمندی سیاسی شهروندان تهرانی، وجود نداشته و به‌رغم سطح متوسط سواد رسانه‌ای دیجیتال، رضایتمندی سیاسی آنان بسیار اندک است.	
تقوی‌نژاد و غنیمتی (۱۴۰۲)	نقش توسعه شبکه‌های اجتماعی در اعتراضات و اغتشاشات اجتماعی و سیاسی	نتایج پژوهش، تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر رفتار کلی نمونه آماری را بیش از ۹۰/۸ درصد نشان داده است. طبق بررسی‌ها، ۸۳/۳ درصد از مخاطبان معتقدند شبکه‌های اجتماعی دارای نظریاتی مخالف حاکمیت هستند. در این میان، ۷۰ درصد مخاطبان، اینستاگرام را دارای بیشترین جهت‌دهی به سمت تغییر در نظام سیاسی و حاکمیتی و راهبری ناآرامی‌ها و مناقشات چندین ساله در ایران دانسته‌اند.	
هرسیج و ربیعی‌نیا (۱۴۰۲)	الگوی جنبش‌های اعتراضی با تأکید بر نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی	یافته‌های این تحقیق، نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی در قالب سه مضمون کلی «هنجارسازی»، «بسیج» و «سازماندهی» و «واکنش میدانی»، بر جنبش‌های اعتراضی اثر می‌گذارند.	
حمزه و همکارانش (۱۴۰۲)	بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر مطالبات سیاسی کاربران	هر چه استفاده از شبکه‌های اجتماعی بیشتر باشد، مطالبات سیاسی بیشتر خواهد بود و برعکس.	

مرور پیشینه در پژوهش‌های غیرفارسی	دیوید ام. فریس و بابک رحیمی (۲۰۱۵)	رسانه‌های اجتماعی در ایران؛ سیاست و جامعه بعد از ۲۰۰۹	رسانه‌های اجتماعی نقش بسزایی در تسهیل اعتراض‌ها در ایران داشته و فرصت‌هایی را فراهم کردند تا معترضان فعالیت‌های خود را گسترش دهند و اخبار را در مواجهه با سانسور دولتی منتشر کنند. در مقابل، حکومت نیز راهبردهایی همچون مسدودسازی انتخابی پلتفرم‌ها، سیاست‌های جنگ نرم، نفوذ به فعالیت‌های آن‌لاین شهروندان و تولید محتوا در سکوهاى ایرانی را در دستور کار قرار داده است. با این حال، رسانه‌های اجتماعی همچنان به طور فزاینده‌ای به عنوان یک خیابان سیاسی جدید برای به چالش کشیدن مقامات، ترویج ارزش‌های فرهنگی جایگزین و ایجاد هنجارهای غیررسمی و نیز عرصه جایگزین برای رقابت‌های سیاسی در ایران عمل می‌کنند.
	نیکي اخوان (2015))	رسانه‌های اجتماعی و جمهوری اسلامی	این مقاله با بررسی تظاهرات پس از انتخابات ۲۰۰۹ (۱۳۸۸) و نسبت آن با رسانه‌های اجتماعی تصریح کرده است که این رسانه‌ها در ایران، تحت پروژه‌های جنگ نرم مورد حمایت نظام سیاسی تعریف می‌شوند و نظام سیاسی خطر رسانه‌های اجتماعی را برجسته می‌کند، با این حال، نهادهای دولتی و حامیان آنها با ایجاد سکوهاى جدید و تشویق به مشارکت در این سکوها و نیز افزایش کنترل بر رسانه‌های نوین، سعی کرده‌اند گام‌های جدیدی را در این زمینه بردارند.
	مهدی سمتی (۲۰۲۳)	فناوری‌های رسانه‌ای و سیاست در ایران	رسانه‌های جدید در ایران، نه به‌عنوان عوامل بسیج برای تغییر انقلابی، بلکه به‌عنوان مکان‌هایی برای فعالیت رسانه‌ای در زندگی روزمره، مبادی ورودی به سیاست و تغییر از پایین دیده می‌شوند. بر این مبناء، دولت در ایران، در حال از دست دادن انحصار خود در روایت و تولید رسانه‌ای است، اما از رسانه‌های قدیمی برای حفظ کنترل نظارت خود بر رسانه‌های نوظهور استفاده می‌کند.

در این پژوهش، میزان تاثیرگذاری روایت‌های نخبگان نظام سیاسی ج.ا در سطح عمومی بررسی و این یافته حاصل شده است که با توجه به آمیختگی روزافزون زندگی ایرانیان با رسانه‌های نوین، بررسی گفتگوهای آنها در شبکه‌های اجتماعی و به‌ویژه توییتر (ایکس کنونی) نشان می‌دهد که تحلیل عمومی از وقایع کشور با روایت حاکم عمدتاً فاصله دارد و نظام هیچ نفوذی بر این روایت‌ها ندارد. این مقاله نتیجه گرفته است که در ایران به دلیل سطوح بالای سانسور، رسانه‌های نوین جایگزین مناسبی برای رسانه‌های مرسوم بوده و تضاد روایت عمومی را با روایت نظام حاکم نشان می‌دهند.	روایات سیاسی ایرانیان: تحلیل رسانه‌های اجتماعی	کریستین اسکاپوال و دن شنور (۲۰۲۲)	
---	---	--	--

در مجموع، تحقیقات یادشده، وجود ارتباط مستقیم، بین میزان مصرف رسانه‌های نوین و مؤلفه‌هایی همچون سبک زندگی، باورهای دینی و فرهنگ سیاسی را تأیید کرده‌اند. این یافته‌ها، عمدتاً مؤید این نکته است که با افزایش استفاده از شبکه‌های اجتماعی یا تلویزیون‌های ماهواره‌ای، نحوه مصرف، پوشش، تغذیه، تفریحات و سرگرمی، فرهنگ و باورهای سیاسی، میزان مشارکت سیاسی، نوع مطالبات و اعتراضات سیاسی، اجتماعی و الگوهای دین‌داری افراد با تغییراتی روبه‌رو شده‌است. بر اساس نتایج مشترک این تحقیقات، افراد هر چه وقت بیشتری را پای رسانه‌های نوین می‌گذرانند، این تغییرات در آنها گسترده‌تر است. در میان این آثار، نزدیک‌ترین مورد به پژوهش حاضر مقاله «روایات سیاسی ایرانیان: تحلیل رسانه‌های اجتماعی (۲۰۲۲)» است که با بررسی دیدگاه‌های ایرانیان فعال در توئیتر، تضاد روایت آنها را با روایت نظام حاکم در موضوعات مختلف تأیید کرده است. با این حال، همچنان که گفته شد تأثیر این ابزارهای نوین بر هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی - که خود در دسته‌بندی مرتبط با فرهنگ و قدرت سیاسی قرار می‌گیرد - به عنوان یک موضوع مستقل در هیچ‌کدام از موارد بررسی نشده است.

ادبیات نظری

مبانی هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، چهره ایدئولوژیک انقلاب، عیان‌تر و نظام برآمده از آن در قالب «دولتی ایدئولوژیک» صورت‌بندی شد. سیاسی کردن کل جامعه و علایق اجتماعی از چشم‌انداز ایدئولوژی مسلط، حیات مشروط حوزه‌های خصوصی، تنگ شدن مجال ابراز برای دگراندیشان، گسترش نامحدود حیطه اقتدار حکومت اسلامی دست‌کم در عرصه ایدئولوژی، محدودیت ظرفیت مشارکت سیاسی و تکوین نیافتن احزاب رسمی و گروه‌های ذی‌نفوذ محدود، ترویج جامعه توده‌ای و تشکیل جامعه‌مدنی گسیخته و استقرار ترکیبی از نظام مشروعیت کاریزماتیک و سنتی از جمله این ویژگی‌هاست. (بشیری، ۱۳۹۴) بر این مبنا، هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی، بر پنج اصل استوار است.

- نگاه حداکثری به دین: دیدگاه‌های مختلف در باب نسبت دین با سیاست و اجتماع را میتوان به دو دسته عمده تقسیم کرد: دیدگاه حداقلی و دیدگاه حداکثری. بر مبنای نگرش حداقلی که پردازش آن به عصر مدرن برمی‌گردد، عقل انسان، توانایی تشخیص نیازهای او را در امور دنیایی داراست و آدمی می‌تواند بدون دین، این نیازها را تأمین کند (تقوی، ۱۳۹۷: ۱۵۲). در مقابل، «دیدگاه جامع‌نگر» باور دارد که دین اسلام به همه نیازهای آدمی پاسخگوست. (محمدپور مرزبالی و حسینی، ۱۳۹۷: ۷۴). مصداق نگاه حداکثری به دین، اصل چهارم قانون اساسی است که بر اساس آن همه قوانین باید بر اساس موازین اسلامی باشد.

- غلبه فهم فقه‌ای از اسلام: در رویکرد حداکثری به فقه، در جامعه دینی، فقیه حق حکومت دارد و این حق، منجر به تأسیس نوع خاصی از حکومت مبتنی بر فقه می‌شود که ولایت مطلقه فقیه، حاصل آن است (ترابی، ۱۳۹۶: ۲۱)

- مستضعف‌گرایی: در فرایند انقلاب اسلامی، سیاسی کردن مستضعفان، وسیله‌ای راهبردی در اختیار روحانیت گذاشت که رهبری خود را در جامعه مدنی اعاده کند. (کمالی، ۱۳۸۱: ۱۹) در گفتمان امام خمینی، اسلام، طرفدار محرومان است. با این همه، ژانرهای دوگانه مستضعفان - مستکبران در نظام معانی مطلوب امام، تنها در واحد ملی، مدنظر نبود؛ زیرا نظریه امت - ملت ایشان،

به لحاظ معرفت‌شناسی، رسالتی جهانی را در برداشت (موسوی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۱). اصل ۱۵۴ قانون اساسی، تجلی این رویکرد است.

- استکبار ستیزی: گفتمان امام خمینی با دال مرکزی «حاکمیت الله»، از طریق نشانه‌هایی چون اجتناب از ولایت طاغوت، حق و باطل، حمایت از مستضعفان و مبارزه با استکبار و مقاومت اسلامی مفصل‌بندی می‌شود (نادری، ۱۳۹۴: ۱۶) که در اصل ۱۵۲ و ۱۵۴ قانون اساسی نیز جلوه‌گر شده است. سیاست نه شرقی و نه غربی، تقابل با آمریکا و ضدیت با اسرائیل و حمایت از گروه‌های مقاومت از مهم‌ترین شاخص‌های استکبارستیزی در جمهوری اسلامی است.

- داعیه تمدن‌سازی: بر اساس این داعیه، انقلاب اسلامی دارای محتوای غنی تمدنی با پیامی برای ملت‌های مسلمان یعنی احیای هویت اسلامی، بیداری و بازگشت به نهضت اسلامی است. (پیروزمند و خورشیدی، ۱۳۹۸: ۳۳۷). یکی از مهم‌ترین اسناد در این زمینه، بیانیه گام دوم انقلاب است که آیت‌الله خامنه‌ای در چهل‌مین سالگرد پیروزی انقلاب ارائه کردند. همچنین اسلامی کردن دانشگاه‌ها و الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، در همین پیوند، قابل تفسیر است.

رسانه‌ها، کارگزاران هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی

در سال‌های پس از انقلاب، نظام سیاسی با بهره‌گیری از نهادهایی همچون روحانیت، نظام آموزشی، رسانه‌ها و احزاب، توانست هژمونی خود را با فراز و نشیب‌هایی استمرار بخشد. در این میان، رسانه‌ها، وسیله اصلی شکل‌دهی و انتقال گفتمان ایدئولوژیک حاکم بر جامعه بوده‌اند. (خانی و سعیدی، ۱۳۹۳: ۸۹). بر این مبنای رسانه‌ها در سال‌های پس از انقلاب اسلامی، با ترویج و تثبیت مفاهیم بنیادین انقلاب مانند اسلام سیاسی، ولایت‌فقیه، استکبارستیزی، مستضعف‌گرایی و نگاه فقه‌ای به اسلام و تعمیق آن در ذهنیت توده‌های مردم و نیز به حاشیه‌رانی مفاهیم گفتمان‌های رقیب مانند اسلام آمریکایی یا ارزش‌های غربی، به استحکام ساخت درونی جمهوری اسلامی کمک کرده‌اند. (اشرف‌نظری و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۷).

جمهوری اسلامی در بیش از چهار دهه گذشته، کوشیده است از طریق مدیریت انحصاری رسانه‌ها، آنها را تحت کنترل درآورد. با این حال، رویدادهای بیش از یک دهه اخیر مانند خیزش‌های مردمی سال‌های ۸۸، ۹۶، ۹۸ و ۱۴۰۱، جلوه‌هایی از یک تحول ایدئولوژیک اجتماعی را آشکار کرده است؛ به نحوی که به نظر می‌رسد جمهوری اسلامی برای استمرار هژمونی ایدئولوژیک خود با چالش‌هایی روبه‌روست. نقطه اشتراک همه این تحولات، نقش‌آفرینی رسانه‌های نوین است.

بررسی تأثیر وسایل ارتباطی نوین بر هژمونی دولت‌ها از منظر نظریات ارتباطی و سیاسی

در مطالعه تأثیر وسایل ارتباطی نوین بر هژمونی دولت‌ها، می‌توان از نظریات متعدد ارتباطاتی بهره برد که شماری از مهم‌ترین آنها را به اختصار، در قالب جدول ۲ بررسی می‌کنیم.

جدول 2- تأثیر وسایل ارتباطی نوین بر هژمونی دولت‌ها از منظر نظری

نظریه	نگاه به رابطه رسانه و قدرت سیاسی	پیوند با موضوع تحقیق
حوزه عمومی هابرماس	افراد در عرصه اجتماعی از طریق گفتگو و مفاهمه و فارغ از اجبارهای درونی و بیرونی و مبتنی بر آزادی و آگاهی، رفتارها و ارزش‌های خود را بروز می‌دهند و از طریق ارتباط و مفاهمه، جهت‌گیری‌های ارزشی تولید می‌کنند که بر رفتار دولت و عقلانی کردن قدرت دولتی اثر می‌گذارد. (هابرماس، ۱۳۹۴)	رسانه‌های نوین در جامعه امروز حوزه عمومی را شکل داده‌اند. با گسترش رسانه‌های نوین، شرایطی فراهم شده است که عموم افراد، برای بروز هنجارها و تبادل عقاید، به فضایی فارغ از مداخلات دولتی دست یافته‌اند و عرصه اظهار نظر و تریبون ترویج اندیشه وارد حوزه عمومی شده است. چنین شرایطی، در طی زمان، توان تأثیرگذاری، مقبولیت و هژمونی نظام سیاسی را تضعیف می‌کند.
جامعه شبکه‌ای کاستلز	شبکه‌های اجتماعی اینترنتی با فراهم کردن امکان ارتباطی جمعی خودانگیز، پایگاه لازم را برای خودمختاری کنشگر اجتماعی، به او اعطا می‌کنند. این شبکه‌ها تا اندازه زیادی خارج از کنترل حکومت‌ها و شرکت‌هایی عمل می‌کنند که به انحصاری کردن کانال‌های ارتباطی پرداخته‌اند. (کاستلز، ۱۳۹۴: ۱۴-۹) جامعه شبکه‌ای، یک ساختار نوین اجتماعی است که در آن، قدرت دولت-ملت‌ها به رسانه‌ها و سایر تولیدات فرهنگی انتقال یافته است. (عسگرخانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۳)	گسترش شبکه‌های اجتماعی در عرصه عمومی به گسترش دایره روابط اجتماعی افراد و توسعه جریان آزاد اطلاعات خارج از سیطره حکومت، انجامیده است. تحقق این گونه از کنشگری اجتماعی برای اعضای جامعه شبکه‌ای، به منزله منبع قدرت تلقی و به قدرتمند شدن و افزایش اثرگذاری افکار عمومی منجر می‌شود و از این طریق هژمونی نظام سیاسی را تضعیف می‌کند.

سازهانگاران	فناوری اطلاعات، مردمانی را که در ارزش‌ها و هویت‌ها با هم مشترکند، به هم متصل می‌کند. دنیای مجازی، مردم را در مواجهه با مسائلی همچون مردم‌سالاری و دولت‌های ناکام، آگاه و فهم‌شان را به یکدیگر نزدیک می‌کند و دولت‌ها نیز در مقابل این آگاهی، تن به تغییر می‌دهند. (بوزان ^۱ ، ۱۹۹۸: ۱۳۳)	از درون تعاملات مبتنی بر گسترش رسانه‌های نوین، آگاهی شکل می‌گیرد و فهم مشترک، تقویت می‌شود. در چنین شرایطی، عامه فعال، آزادانه به ترویج ارزش‌های خود در عرصه اجتماعی می‌پردازند، عامه آگاه و خاموش را همراه می‌کنند و به افکار عمومی شکل تازه‌ای می‌بخشند و به‌مرور، هژمونی ایدئولوژیک نظام را در ساحت اجتماع تضعیف می‌کند.
ساخت‌یابی گیدنز	کارکرد رسانه‌های نوین، به عنوان ساختار و تأثیر مخاطبان رسانه‌ها بر هژمونی نظام سیاسی به عنوان کارگزار بررسی می‌شود. (مارش‌واستوکر، ۱۳۸۴: ۳۱۵) نوعی رابطه دیالکتیک میان کنش مخاطبان رسانه‌های نوین با ساختار و گفتمان آنها وجود دارد که تداوم آن، می‌تواند نظام سیاسی را تحت تأثیر قرار داده و به یک‌تازی دولت‌های مستبد پایان دهد. (امیری‌پور و بهرامیان، ۱۳۹۳: ۳۶۷)	آزادی موجود در فضای رسانه‌های نوین، با تقویت نقش کاربران، عاملیت جامعه را در قبال نظام سیاسی افزایش و به یک‌تازی ایدئولوژیک دولت پایان می‌دهد.

چارچوب نظری

چارچوب نظری این تحقیق، نظریات هژمونی گرامشی و ارتباطات سیاسی دویچ است که در ادامه به آنها می‌پردازیم.

نظریه هژمونی گرامشی^۲ و انقلاب اسلامی

فرض مبنایی تئوری هژمونی گرامشی، این است که هیچ‌کس به تنهایی، نمی‌تواند با اتکا بر اجبار حاکم شود؛ بلکه اندیشه نیز مهم است. گرامشی معتقد است اساس طبقه حاکم، ایجاد جهان‌بینی است (آر. بیتز^۳، ۱۹۵۷: ۳۵۱). در این رویکرد، هژمونی یعنی تولید رضایت و اجماع فرهنگی و به وضعیتی اشاره دارد که در آن، ائتلافی موقت از برخی گروه‌های اجتماعی، می‌تواند به اقتدار اجتماعی تأم آنها بر سایر گروه‌های فرودست، منجر شود (کارتر و مولیزا^۴، ۲۰۰۵: ۹). در هژمونی بر اساس اندیشه گرامشی، شیوه خاصی از زندگی و تفکر در جامعه، غالب و توزیع می‌شود که اگر چه مبنای اقتصادی دارد، اما به آن محدود نیست و نتیجه ترکیب اجبار و رضایت است. رضایتی که با همکاری گروه‌های جامعه

1 . Buzan

2.1. Gramsci

3 .R.Bates

4 . Carter & Molisa

مدنی به دست می‌آید و به اجبار منتهی می‌شود (کاتز^۵، ۲۰۰۶: ۳۳۵). در میان سه مفهوم اساسی اندیشه گرامشی شامل اقتصاد، دولت و جامعه مدنی، جامعه مدنی از همه نهادهای خصوصی همچون مدارس، کلیساها، باشگاه‌ها، روزنامه‌ها و احزاب تشکیل شده است که در شکل‌دهی به آگاهی سیاسی و اجتماعی نقش دارند (آر. بیتز، ۱۹۵۷: ۳۵۳). از سوی دیگر، رهبری هژمونیک شامل توسعه رضایت ذهنی و اخلاقی در ملت، شامل ابعاد احساسی هم می‌شود و رهبران سیاسی در پی رهبری هژمونیک، باید به احساسات مردم توجه کنند و نباید همانند یک بیگانه جدا افتاده از توده‌ها ظاهر شوند (بوکوک، ۱۳۹۹: ۶۹).

بعد از انقلاب ۱۳۵۷، در مرحله نخست، اتحاد اولیه احزاب لیبرال سکولار و احزاب مذهبی بنیادگرایی ضد لیبرال در مبارزه علیه رژیم قدیم همچنان پایدار ماند، اما سرانجام این اتحاد به واسطه دیدگاه‌های متفاوت‌شان در مورد ماهیت قدرت سیاسی از هم گسیخت، میانه‌روها از قدرت کنار گذاشته شدند و بنیادگرایان اسلامی به منظور تحکیم قدرت، به بسیج توده‌ای روی آوردند (بشیریه، ۱۳۹۷: ۱۹۲-۱۸۵). همان‌طور که گفته شد، برای دستیابی به رهبری هژمونیک، رهبران باید به احساسات ملت‌ها توجه کنند. یکی از عواملی که در این مقطع، به خروج میانه‌روها از قدرت و هژمون شدن ایدئولوژی اسلام‌گرایان کمک کرد، بی‌توجهی آنها به احساسات انقلابی مردم و مسأله اجتماعی بود. بشیریه می‌گوید: «لیبرال‌های حاضر در بلوک قدرت، نمی‌توانستند دریابند که بسیج‌زدایی از مردمی که انقلاب را پیش برده‌اند، غیرممکن است... دولت موقت به گونه‌ای روزافزون، تماس خود را با توده‌ها از دست داد و از غلیان‌های انقلابی عقب ماند.» (بشیریه، ۱۳۹۷: ۲۱۷-۲۱۴) این در حالی بود که روحانیون توانستند با جلب رضایت اجتماعی و بهره‌گیری کامل از مزیت پایگاه حمایت توده‌ای، هژمونی خود را از طریق بسیج توده‌ای و حل «مسأله اجتماعی» تثبیت کنند (بشیریه، ۱۳۹۷: ۲۳۷). بر اساس تئوری گرامشی، حاکمان به اندازه‌ای در ایجاد هژمونی موفق می‌شوند که جهان‌بینی خود را به حکومت‌شوندگان بقبولانند. بر این مبنا، حفظ استیلای معنایی گفتمان انقلاب اسلامی تنها راهی است که می‌تواند اقتدار نظام را تداوم بخشد. به عبارت دیگر، تا زمانی که اکثریت مردم، معانی مفصل‌بندی شده در گفتمان انقلاب اسلامی را بپذیرند و طبق نظریه گرامشی، «همدست حاکمان باشند و در اطاعت‌پذیری، نقشی فعال ایفا کنند» (فلین^۶، ۲۰۱۹: ۷۹)، مشروعیت و مقبولیت جمهوری اسلامی تداوم خواهد یافت. اما اگر توده‌های مردم به گفتمان‌های رقیب متمایل شوند، هژمونی نظام دچار چالش خواهد شد.

نظریه ارتباطات سیاسی (سایبرنتیک) کارل دویچ^۷

به نظر دویچ، در یک نظام سیاسی سایبرنتیک، در یک رشته فرایندهای ارتباطی، تکانه‌های معینی (اطلاعات) از محیط دریافت و پردازش و به صورت تکانه‌هایی از سوی نظام، وارد محیط می‌شوند. برای این کار، نیاز به ساختارهای معینی، در درون نظام است تا این اطلاعات را دریافت و منتقل کند و همچنین به ساختارهایی نیاز است که آن را قادر به هدایت سازد. دویچ این ساختارها را «حوزه‌های تصمیم‌گیری» می‌نامد (دویچ و همکاران، ۱۳۷۵: ۷۷۱). ارتباطات سیاسی، انتقال اطلاعات مناسب سیاسی، از یک بخش نظام سیاسی به بخشی دیگر و میان نظام اجتماعی و سیاسی است (راش، ۱۳۹۳: ۱۷۱). جریان اطلاعات، به صورت حمایت یا اعتراض و تقاضاست. اگر حمایت باشد، نظام سیاسی در ادامه راه خود، با تأیید پیرامون روبه‌روست و اگر اعتراض یا تقاضا باشد، باید در تصمیم‌های خود تجدیدنظر کند (نقیب زاده، ۱۳۸۵: ۲۱۲). در این تئوری، از طریق ارتباطات،

5. Katz

6. Flynn

7. Karl Deutsch

«داده‌ها» به نظام سیاسی منتقل می‌شود و خط‌مشی‌ها به صورت «بازداده‌ها» برای اجرا به درون جامعه باز می‌گردد و مجدداً «بازخورد» آنها از طریق ارتباطات، به نظام سیاسی، انعکاس می‌یابد. بر اساس این نظریه، قدرت سیاسی، کنترل بر اطلاعات است و استمرار قدرت و اقتدار و بقای نظام سیاسی نیز به میزان قدرت، یعنی کنترل بر اطلاعات بستگی دارد (مریت، روست و دال^۸، ۲۰۰۱، دویچ و همکاران: ۱۳۷۵، بشیریه: ۱۳۷۶، داودی: ۱۳۹۸، نقیب‌زاده: ۱۳۸۵، راش: ۱۳۹۳). همچنین طبق این نظریه، رسانه‌های گروهی، همان‌طور که در حفظ همبستگی ملی و مشارکت سیاسی، نقش بسزایی دارند و اهداف نظام سیاسی را تحصیل می‌کنند، می‌توانند همچون وسیله‌ای در دست مخالفان نظام، آن را مجبور به پذیرش خواسته‌های مخالفان کرده و یا حتی سرنگون سازند (یونس و حامد فروزان، ۱۳۹۴: ۱۰-۹). بر اساس این نظریه، میان کنترل نظام بر ابزارهای ارتباطی، با موقعیت هژمونیک آن در جامعه، ارتباطی مستقیم وجود دارد. بنابراین، از آنجا که گسترش شبکه‌های اجتماعی، کنترل نظام سیاسی را بر جریان اطلاعات کاهش می‌دهد، می‌تواند موجب تضعیف هژمونی جمهوری اسلامی شود.

جمع‌بندی نظری: رابطه ارتباطات سیاسی نوین و هژمونی ایدئولوژیک دولت

میان دو واژه «هژمونی» و «ایدئولوژی»، پیوندی مبنایی برقرار است. هژمونی ایدئولوژیک، استیلا یا ساختار ایدئولوژی نخبگان قدرتمند یا شکلی از کنترل ایدئولوژیک جامعه است که می‌تواند به حفظ قدرت و مشروعیت طبقه حاکم بینجامد. این، همان مفهومی است که یوهانس ویلم برتنس (۱۳۹۶: ۲۶) از آن به عنوان «نوعی سلطه نرم و مخملی» یاد می‌کند. هژمونی ایدئولوژیک، زمانی تحقق می‌یابد که طبقه حاکم بتواند حکومت‌شوندگان را درباره ارزش‌های موردنظر خود اقناع کند؛ به نحوی که این هنجارها را برای رسیدن به جامعه مطلوب بپذیرند و آنها را مبنای فهم و عمل اجتماعی قرار دهند.

امروزه، در عصر به‌هم‌ریختگی مرز حقیقت و مجاز و برساختگی هویت‌ها و بازنمایی واقعیت، رسانه‌ها با برجسته‌سازی هویت خودی و حاشیه‌رانی هویت دیگری، نقش بی‌بدیلی در فرایند اقناع افکار عمومی و تثبیت هژمونی گفتمان مسلط، ایفا می‌کنند. (خانی و سعیدی، ۱۳۹۳: ۸۹) از سوی دیگر، امروزه رسانه‌ها، به واسطه توسعه فناوری‌های ارتباطی نوین، در قالب «کانترهژمونی»، ایدئولوژی حاکم را به چالش می‌کشند. (میناوند و مشکواتی، ۱۳۹۸: ۲۳۱) کانترهژمونی‌ها برای خود درجه معینی از قدرت قائل هستند و «کانترهژمونی»، راهبردی برای کنترل دولت یا هژمونی مسلط است (کارترو و مولیزا، ۲۰۰۵: ۱۱)

ارتباطات سیاسی نو و به طور خاص ماهواره‌ها و شبکه‌های اجتماعی با کارکردهای ویژه مانند افشاسازی، سازمان‌دهی، تاثیر بر تقاضا، تحکیم هویت جمعی، تقویت کانترهژمونی‌ها، بسیج نیروهای بالقوه و طرح آرمان‌های جدید، نظام اجتماعی را تحت تاثیر قرار می‌دهند و در تنظیم واکنش جامعه به تصمیمات، آمریت‌ها و ایدئولوژی نظام سیاسی، نقش‌آفرینی می‌کنند. جامعه نیز در مقابل آنها، منفعل نیست و طبق نظریه ساخت‌یابی گیدنز^۹، میان رسانه‌های نوین و نظام اجتماعی، رابطه دیالکتیکی وجود دارد که تداوم آن، نظام سیاسی را تحت تاثیر قرار می‌دهد. بر اساس نظریه ارتباطات سیاسی دویچ، اگر نظام سیاسی بتواند با پردازش صحیح داده‌های ورودی به سیستم (بازخورد جامعه)، خود را با محیط، تطبیق دهد و پاسخی متناسب با تقاضای اجتماعی ارائه کند، توانسته‌است ضمن تقویت هماهنگی ایدئولوژیک میان حکومت و مردم، افکار عمومی را نسبت به نظام سیاسی و ایدئولوژی مورد نظر آن اقناع و با جلب رضایت جامعه، تقاضا را کنترل و مشروعیت

یکی از روش‌های عمده انتخاب نمونه تصادفی ساده، استفاده از شماره‌های تصادفی (از یک فهرست ایجاد شده توسط رایانه و یا یک جدول) برای تهیه لیست شرکت‌کنندگان در جامعه نمونه است که در پیمایش این پژوهش از آن استفاده شد. از آنجا که این پژوهش، با همکاری مرکز افکار

سنجی دانشگاه فردوسی مشهد انجام شد و از این طریق، امکان دسترسی به فهرست کامل جامعه آماری (شماره تلفن‌های همه مردم ایران) وجود داشت و نمونه از نظر متغیرهای زمینه‌ای مشروط و محدود نشده بود، استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده، بهترین روش بود.

پرسشنامه این پژوهش بر مبنای دو سازه رسانه‌های نوین و هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی و نیز بخش پرسش‌های عمومی با متغیرهای زمینه‌ای جنسیت، سن، تحصیل و محل سکونت، تدوین و در سازه هژمونی، در قالب طیف لیکرت پنج درجه‌ای تنظیم شد. به منظور تنظیم پرسشنامه، برای دو متغیر مستقل و وابسته (رسانه‌های نوین و هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی) تعاریف مفهومی (پالایش و مشخص کردن مفاهیم انتزاعی) و عملیاتی (عینی‌سازی مفاهیم) ارائه و سپس بر مبنای تعریف عملیاتی، گویه‌هایی استخراج شد. در بخش نخست این پرسشنامه، میزان مصرف رسانه‌ای روزانه جامعه آماری به تفکیک تلگرام، اینستاگرام، توئیتر، صداوسیما، شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان و شبکه‌های اجتماعی داخلی، با آیت‌های «کمتر از نیم ساعت، نیم تا یک، یک تا دو، دو تا چهار و چهار ساعت و بیشتر» سنجیده شد.

همچنین، موضوعاتی در اولویت سنجش قرار گرفت که از یک سو، در معرض تجربه و فهم عمومی قرار گرفته باشند و از سوی دیگر، بر اساس چارچوب مفهومی پیمایش حاضر، آگاهی از کم و کیف آنها، بتواند درک ما را از موضوع مطالعه افزایش دهد. به این منظور، پس از تعریف عملیاتی متغیرها، وارد مرحله مقیاس‌سازی^{۱۰} شدیم. در این مرحله، برای هر یک از نشانه‌های تجربی مفاهیم، گویه‌ها و سوالات متناسب و مناسب، طراحی شد. سپس با توجه به ویژگی‌های نمونه آماری که افراد عادی جامعه هستند و به لحاظ دانش و تجربه در سطوح مختلفی قرار دارند، گویه‌هایی که در عین اهمیت، به درک عمومی نزدیک‌تر بود، حفظ و سایر گویه‌ها که تخصصی‌تر بود یا با موضوع، کمتر ارتباط داشت، از گردونه خارج و بدین ترتیب، پرسشنامه مقدماتی تهیه شد.

برای ارزیابی اعتبار و روایی پرسشنامه مقدماتی، از طریق کسب نظر کارشناسان و استادان، در پرسشنامه اصلاحاتی صورت گرفت. سپس ۳۰ نسخه پرسشنامه با مصاحبه‌شوندگانی که به صورت تصادفی، انتخاب شده بودند، تکمیل شد و واکنش‌های آنان در مرحله نهایی کردن پرسشنامه مدنظر قرار گرفت. همچنین برای پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ، استفاده و آلفا به وسیله SPSS محاسبه شد. ضریب آلفای متغیر وابسته (هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی) در ۱۰ گویه، معادل ۷/۸۸، صدم به دست آمده که نشانگر همگونی نسبتاً بالای گویه‌ها و قابلیت اعتماد و اعتبار پرسشنامه است.

جدول ۳- ضریب آلفای کل متغیر وابسته

تعداد گویه	ضریب آلفای کرونباخ
۱۰	۰/۷۸۸

۴. یافته‌های تحقیق

توصیف سیمای پاسخگویان

توزیع عددی و درصدی پاسخگویان به پرسشنامه این پیمایش، نشان می‌دهد که ۴۳۵ نفر از حجم

نمونه را زنان (۴۳/۹ درصد) و ۵۵۴ نفر را مردان (۵۶/۱ درصد) تشکیل داده‌اند. همچنین قریب به ۸۶ درصد (۸۵۳ نفر) متأهل و ۱۴/۲ درصد (۱۴۱ نفر) مجرد و بیش از ۸۹ درصد (۸۸۱ نفر) شهرنشین و حدود ۱۱ درصد (۱۰۷ نفر) ساکن روستا بوده‌اند. بیشترین فراوانی سطح تحصیلات مربوط به دانشجویان با ۲۸/۸ درصد (۲۸۵ نفر) و بعد از آن دیپلم و فوق‌دیپلم با ۲۶ درصد (۲۶۰ نفر) بوده که این مقدار برای سیکل و زیردیپلم، معادل ۱۹ درصد (۱۹۰ نفر) است. در میان پاسخگویان، تحصیلات حوزوی نبوده‌است و ۹/۵ درصد (۹۵ نفر) از افراد نیز بی‌سواد یا دارای سواد ابتدایی بوده‌اند.

توصیف ابعاد متغیر وابسته (هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی)

متغیر وابسته از ۱۰ گویه تشکیل شده که توزیع فراوانی پاسخگویان به هر یک از گویه‌ها، در جدول ۳ به صورت تجمیعی بیان شده است.

جدول ۴- توزیع فراوانی پاسخگویان به گویه‌های متغیر وابسته

درصد معتبر					گویه‌های متغیر وابسته
کاملاً مخالفم	مخالقم	نظری ندارم	موافقم	کاملاً موافقم	
۵	۲۵,۸	۲۲,۴	۳۶,۵	۱۰,۳	ترویج و تبلیغ فرهنگ دینی در محیط‌های مختلف همچون رسانه‌ها، دانشگاه‌ها یا مدارس، مشکلی از جامعه حل نمی‌کند
۵/۵	۱۷,۵	۲۷,۹	۳۸,۷	۱۰,۴	قوانین اقتصادی و سیاسی را می‌توان از اسلام استخراج کرد
۱۵,۹	۲۵,۶	۱۸,۱	۳۲,۱	۸,۳	جمهوری اسلامی وظیفه دارد به مستضعفان جهان کمک کند
۳,۴	۱۲,۶	۲۴,۶	۴۵,۸	۱۳,۶	اسلامی بودن نظام به حضور ولی فقیه در رأس آن وابسته است
۶,۹	۱۳,۸	۲۴	۴۴,۸	۱۰,۶	انقلاب اسلامی می‌تواند الگوی معنویت و عدالت در کنار پیشرفت مادی را به جهان عرضه کند
۴,۶	۱۳,۲	۲۲,۸	۴۴,۴	۱۵	جمهوری اسلامی باید برای حفظ آرمان‌هایش مقابل قدرت‌های غربی بایستد
۹,۳	۱۹,۶	۲۶,۱	۳۵,۷	۹,۴	جمهوری اسلامی باید به سمت اصلاح رابطه با آمریکا حرکت کند

11.8	32.3	28.5	19.2	8.2	فقه اسلامی می‌تواند به همه نیازهای جامعه امروز پاسخ دهد
11.3	43.4	29.9	10.1	5.4	مناسب‌ترین حکومت برای جامعه ایران، نظام سیاسی اسلامی است
8.8	35.9	30.8	17.1	7.4	در جامعه اسلامی نباید به تفکرات ضد دینی اجازه ظهور و بروز داده شود

توصیف ابعاد متغیر مستقل

متغیر مستقل (ارتباطات سیاسی نو)، در دو بعد اعتماد به رسانه‌ها و مصرف رسانه‌ای بررسی شده است.

توصیف ابعاد متغیر مستقل (اعتماد به رسانه‌ها)

جدول ۵- توصیف ابعاد متغیر مستقل (اعتماد به رسانه‌ها) بر حسب آیتم‌ها

درصد معتبر هر پاسخ					آیتم‌های اعتماد به رسانه‌ها
کاملاً مخالفم	مخالفم	نظری ندارم	موافقم	کاملاً موافقم	
4.9	33.2	26.2	29.4	6.3	اخبار و تحلیل‌ها در شبکه‌های اجتماعی غیرایرانی مانند تلگرام و اینستاگرام و توییتر از رسانه‌های داخلی مانند صداوسیما درست‌تر است
8.1	49.6	19.2	18.8	4.2	برای آگاهی از اینکه در کشور واقعا چه خبر است، باید به شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان مراجعه کرد
9.4	46.1	20.1	19.6	4.9	شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان، اخبار را دقیق‌تر و بی‌طرفانه‌تر از صداوسیما منعکس می‌کنند
4.1	19.8	25.8	40.2	10.1	بیشتر اخبار فضای مجازی درباره اوضاع داخلی ایران، سیاه‌نمایی است
6.2	24.9	20.7	37	11.1	معمولاً خبرهای صداوسیما درست‌تر از خبرهای فضای مجازی است

میانگین اعتماد به رسانه‌ها در میان مخاطبان پیمایش (از ۵ نمره)، در جدول زیر ارائه شده است که

نشان می‌دهد مخاطبان این پیمایش با اختلاف بسیار اندک (۲۴ صدم درصد)، همچنان به اخبار صداوسیما اعتماد بیشتری داشته‌اند.

جدول ۶- میانگین اعتماد به رسانه‌ها بر حسب آیتم‌ها

میانگین	آیتم‌های اعتماد به رسانه‌ها
2.99	صحت تحلیل‌های تلگرام، اینستاگرام
2.61	مراجعه به شبکه‌های ماهواره‌ای
2.64	بی‌طرفی شبکه‌های ماهواره‌ای
3.32	سیاه‌نمایی فضای مجازی
3.23	درست بودن اخبار صدا و سیما
3.07	میانگین کل اعتماد به رسانه‌ها

توصیف ابعاد متغیر مستقل (میزان مصرف رسانه‌ای)

جدول ۷- توزیع ابعاد متغیر مستقل (مصرف رسانه‌ای) بر حسب آیتم‌ها

میزان مصرف	تلگرام	اینستاگرام	توییتر	صدا و سیما	ماهواره	سایت‌های خبری	روزنامه	پیام‌رسان داخلی
کمتر از نیم ساعت	64.3	49.3	92.3	43.5	72.3	81.0	89.0	56.5
نیم تا یک ساعت	19.8	23.9	4.2	25.0	20.5	9.5	9.7	26.8
یک تا دو ساعت	8.2	13.2	1.8	17.4	4.4	4.3	.7	11.3
دو تا چهار ساعت	3.5	5.8	.7	8.8	1.1	2.2	.3	3.3
بیش از چهار ساعت	4.2	7.7	1.0	5.2	1.7	3.0	.2	2.1
مجموع	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

جدول شماره ۷ نشان می‌دهد میزان استفاده بیش از ۶۴ درصد پاسخگویان از پیام‌رسان تلگرام کمتر از نیم ساعت و حدود ۲۰ درصد بین نیم تا یک ساعت بوده است. همچنین ۴۹ درصد پاسخگویان از اینستاگرام کمتر از نیم ساعت و حدود ۲۴ درصد نیز بین نیم تا یک ساعت استفاده کرده‌اند. در همین حال، ۴۳/۵ درصد پاسخگویان کمتر از نیم ساعت و ۲۵ درصد نیز بین نیم تا یک ساعت پای برنامه‌های رسانه ملی نشسته‌اند. همچنین استفاده ۷۲ درصد پاسخگویان از برنامه‌های ماهواره، روزانه کمتر از نیم ساعت و ۲۰ درصد نیز بین نیم تا یک ساعت و استفاده ۵۶ درصد پاسخگویان از پیام‌رسان‌های داخلی کمتر از نیم ساعت و حدود ۲۷ درصد نیز بین نیم تا یک ساعت بوده است. توئیتر، سایت‌های خبری داخلی و روزنامه‌ها نیز کمترین مخاطب را داشته‌اند. بر اساس آماره‌ها، بیشترین رسانه‌ای که در میان عموم پرسش‌شوندگان رواج داشته، صداوسیماست و پس از آن، با اختلاف نه چندان زیادی، اینستاگرام بیشترین مخاطب را دارد. در ادامه، میزان مصرف رسانه‌ها بر حسب آیت‌ها در سه دسته کم، متوسط و زیاد ارائه شده است. بر این اساس، میزان مصرف رسانه‌های مخاطبان پیمایش را می‌توان در قالب جدول زیر مشاهده کرد.

جدول ۸- میزان مصرف رسانه‌ای بر حسب آیت‌ها

مصرف رسانه	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
کم	253	25.3	25.3	25.3
متوسط	747	74.7	74.7	74.7
زیاد	0	0	0	0

توزیع متغیرهای تحقیق بر حسب متغیرهای زمینه‌ای

جدول ۹- توزیع درصدی متغیرهای تحقیق بر حسب متغیرهای زمینه‌ای

متغیرهای تحقیق		هژمونی جمهوری اسلامی			اعتماد رسانه‌ای		مصرف رسانه‌ای	
جنسیت	زن	کم	متوسط	زیاد	کم	متوسط	کم	متوسط
		0.0%	75.0%	25.0%	15.1%	66.3%	18.6%	30.0%
		3.2%	63.5%	33.3%	17.3%	69.8%	12.9%	23.0%

74.8%	25.2%	13.3%	68.7%	17.9%	32.3%	66.7%	1.1%	مجرد	تاهل
74.1%	25.9%	23.5%	70.6%	5.9%	20.0%	73.3%	6.7%	متاهل	
77.5%	22.5%	14.6%	69.8%	15.6%	27.3%	70.7%	2.0%	شهر	محل سکونت
61.9%	38.1%	15.8%	68.4%	15.8%	71.4%	28.6%	.0%	روستا	
86.8%	13.2%	9.6%	73.1%	17.3%	34.8%	65.2%	.0%	جوان	سن
70.7%	29.3%	17.8%	69.2%	13.1%	16.7%	78.6%	4.8%	میان سال	
72.2%	27.8%	14.1%	66.2%	19.7%	40.9%	59.1%	.0%	پیر	
76.5%	23.5%	27.8%	55.6%	16.7%	23.1%	76.9%	.0%	بیسواد و ابتدایی	تحصیلات
68.4%	31.6%	6.8%	70.5%	22.7%	33.3%	66.7%	.0%	سیکل و زیردیپلم	
72.1%	27.9%	15.6%	76.6%	7.8%	21.4%	78.6%	.0%	دیپلم و فوق دیپلم	
77.3%	22.7%	17.6%	66.3%	15.1%	34.1%	63.4%	2.4%	دانشجو	
.0%	.0%	.0%	69.8%	17.3%	.0%	.0%	.0%	لیسانس	
81.5%	18.5%	12.5%	68.7%	17.9%	38.9%	55.6%	5.6%	فوق لیسانس و بالاتر	

آزمون فرضیات

فرضیه ۱- هر چه مصرف رسانه‌های نوین خارجی افزایش یابد، پایداری افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی کاهش می‌یابد.

جدول ۱۰- سنجش همبستگی بین متغیرهای مصرف رسانه‌های خارجی و هژمونی ایدئولوژیک ج.ا.

متغیر	میزان همبستگی	سطح معناداری آزمون ^{۱۱}
هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی	-۰,۱۷۵	۰,۰۱۷
مصرف رسانه‌های خارجی		

آزمون اسپیرمن در سنجش همبستگی بین مصرف رسانه‌های خارجی و پایداری به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی بیانگر آن است که بین دو متغیر رابطه معکوس و معناداری وجود دارد، هر چند این رابطه، ضعیف است. بر این مبنای، با افزایش مصرف رسانه‌های خارجی، پایداری پاسخگویان به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی تا حدودی کاهش می‌یابد و برعکس. بنابراین، فرضیه تایید شده است.

فرضیه ۲- هر چه مصرف رسانه‌های داخلی افزایش یابد، پایداری افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی افزایش می‌یابد.

جدول ۱۱- سنجش همبستگی بین متغیرهای مصرف رسانه‌های داخلی و متغیر هژمونی ایدئولوژیک ج.ا.

متغیر	میزان همبستگی	سطح معناداری آزمون ^{۱۲}
هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی	۰,۱۲	۰,۰۰۴
مصرف رسانه‌های داخلی		

۱۱- با توجه به غیرنرمال بودن توزیع متغیرهای مورد بررسی و به جهت سنجش همبستگی، از آزمون ناپارامتریک اسپیرمن استفاده شد.

۱۲- با توجه به غیرنرمال بودن توزیع متغیرهای مورد بررسی و به جهت سنجش همبستگی، از آزمون ناپارامتریک اسپیرمن استفاده شد.

نتایج آزمون اسپیرمن بین میزان مصرف رسانه‌های داخلی و پایبندی به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی، رابطه ضعیف و در عین حال، مستقیم و معناداری نشان می‌دهد و افزایش یا کاهش مصرف رسانه‌های داخلی، پایبندی به هژمونی نظام سیاسی را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ بر این مبنا، فرضیه تأیید شده است.

فرضیه ۳- هر چه اعتماد به رسانه‌های داخلی بیشتر باشد، پایبندی افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی افزایش می‌یابد.

جدول ۱۲- سنجش همبستگی بین متغیرهای اعتماد به رسانه‌های داخلی و هژمونی ایدئولوژیک ج.ا.

متغیر	میزان همبستگی	سطح معناداری آزمون ^{۱۳}
هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی	۰,۲۷۸	۰,۰۰۷
اعتماد به رسانه‌های داخلی		

سنجش همبستگی بین متغیرهای اعتماد به رسانه‌های داخلی و پایبندی به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی با آزمون اسپیرمن نشان می‌دهد که بین این دو متغیر، رابطه متوسط، مستقیم و معنادار وجود دارد. بدین معنی که با افزایش یا کاهش اعتماد به رسانه‌های داخلی، پایبندی افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی افزایش یا کاهش می‌یابد؛ بر این اساس، این فرضیه نیز تأیید شده است.

فرضیه ۴- هر چه اعتماد به رسانه‌های نوین خارجی بیشتر باشد، پایبندی افراد به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی کاهش می‌یابد.

جدول ۱۳: سنجش همبستگی بین متغیرهای اعتماد به رسانه‌های خارجی و هژمونی ایدئولوژیک ج.ا.

متغیر	میزان همبستگی	سطح معناداری آزمون ^{۱۴}
هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی	-۰,۰۴۵	۰,۰۲۹
اعتماد به رسانه‌های خارجی		

۱۳- با توجه به غیرنرمال بودن توزیع متغیرهای مورد بررسی و به جهت سنجش همبستگی، از آزمون ناپارامتریک Spearman's rho استفاده شد.

۱۴- با توجه به غیرنرمال بودن توزیع متغیرهای مورد بررسی و به جهت سنجش همبستگی، از آزمون ناپارامتریک Spearman's rho استفاده شد.

نتایج آزمون اسپیرمن برای سنجش همبستگی بین اعتماد به رسانه‌های خارجی و پایبندی به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی نیز حاکی از آن است که بین این دو متغیر، رابطه ضعیف، معکوس و معناداری وجود دارد و افزایش اعتماد به رسانه‌های خارجی می‌تواند پایبندی به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی را تا حدودی کاهش دهد و برعکس. بنابر این، فرضیه مطرح شده، مورد تایید است.

نتیجه‌گیری

اهمیت حفظ هژمونی برای حکومت‌ها با بقای سلطه سیاسی آنها ارتباط مستقیم دارد و موفقیت نظام‌ها برای تثبیت هژمونی، به توانایی آنها برای تولید معنا وابسته است. تا پیش از ظهور رسانه‌های نوین، حکومت‌ها از قدرت نسبتاً کاملی در خلق معنا و جهت‌دهی به افکار عمومی برخوردار بودند؛ از این رو، بازخوردهای اجتماعی به اقدامات حکومت‌ها، عمدتاً در قالب حمایت، ظاهر می‌شد و در موارد معدود بازخوردهای منفی، آنها با برخورداری از قدرت و اقتدار همه جانبه، معمولاً می‌توانستند نظام اجتماعی را کنترل یا حتی سرکوب کنند یا در مواردی به اصلاح سیاست‌ها دست یازند. اما در سال‌های اخیر در بسیاری از کشورها همچون ایران، ظهور ارتباطات سیاسی نوین، نقش کانترهژمونیک رسانه‌ها را افزایش داده و جریان اطلاعات از جریان قدرت، سبقت گرفته و دایره قدرت حاکمیت، تنگ‌تر شده است. بر اساس نظریه دویچ، رسانه‌های نوین، در کنار نظام سیاسی، صاحب نقش شده و بر ایفای نقش نظام سیاسی اثر گذاشته‌اند. در شرایطی که پیش از این، مردم ایران، جز شمار معدودی رادیوهای خارجی که به سختی قابل شنیدن بود، به هیچ رسانه دیگری خارج از کنترل نظام سیاسی، دسترسی نداشتند، پیدایش رسانه‌های نوین به انقلابی در این عرصه منجر شد.

در همین ارتباط، بررسی مقالات دانشگاهی با موضوع مشابه، وجود ارتباط معنادار و مستقیم، بین مصرف رسانه‌های نوین و مؤلفه‌هایی همچون سبک زندگی، فرهنگ سیاسی و باورهای دینی را تأیید کرده‌اند. یافته‌های این تحقیقات، عمدتاً مؤید این نکته است که با افزایش استفاده از شبکه‌های اجتماعی یا تماشای تلویزیون‌های ماهواره‌ای، سبک زندگی، نحوه مصرف، پوشش، تغذیه، تفریحات و سرگرمی، فرهنگ و باورهای سیاسی، میزان مشارکت سیاسی، نوع مطالبات و اعتراضات سیاسی، اجتماعی و الگوهای دین‌داری افراد با تغییراتی روبه‌رو شده و افراد هر چه وقت بیشتری را پای این رسانه‌ها می‌گذرانند، این تغییرات در آنها گسترده‌تر است. (خضری و همکاران: ۱۴۰۱)، (رشوند و وجدانی: ۱۴۰۱)، (محبی و کیا ۱۳۹۹)

تحقیقات مرتبط با تأثیر رسانه‌های نوین بر فرهنگ سیاسی نیز نشان می‌دهد با بالارفتن میزان تماشای شبکه‌های ماهواره‌ای، انفعال در رفتار سیاسی افزایش و مشارکت و اعتماد سیاسی به نظام حاکم، کاهش یافته است. همچنین این تحقیقات، تأثیرگذاری شبکه‌های اجتماعی همچون اینستاگرام را بر گسترش دیدگاه‌های مخالف حاکمیت و تشدید اعتراضات و ناآرامی‌ها و جنبش‌های اعتراضی سال‌های ۸۸، ۹۶ و ۹۸ و نیز افزایش مطالبات سیاسی تأیید می‌کنند. با این حال، بخشی از یافته‌های این پژوهش‌ها تصریح می‌کنند که استفاده از شبکه‌های اجتماعی با جامعه‌پذیری سیاسی افراد ارتباط مستقیم داشته است. بر اساس این تحقیقات، همچنین بیشترین کاربران شبکه‌های اجتماعی در ایران، کاربران نسل سوم هستند که بیشترین اثر را از این رسانه‌ها می‌پذیرند. (تقوی‌نژاد و غنیمتی: ۱۴۰۲)، (هرسیچ و ربیعی‌نیا: ۱۴۰۲)، (حمزه و همکارانش ۱۴۰۲) با این وجود، تحقیقات باستانی و همکارانش (۱۳۹۹) تأیید می‌کند که در ایران، فعالان سیاسی، اقتصادی و مردم به دلیل اختلال در کارکرد رسانه‌های جریان اصلی به سوی رسانه‌های نوین رفته‌اند؛ اما این رسانه‌ها نتوانسته‌اند به طور کامل جانشین رسانه‌های جریان اصلی شوند و نوعی از جا دررفتگی در شبکه

رسانه‌ای ایران به‌وجود آمده است.

این مقاله نیز در حوزه مورد مطالعه خود به نتایج مشابهی دست یافته است. نتایج این پیمایش، با میانگین سنی ۴۲ سال و میزان مصرف رسانه‌ای متوسط برای پاسخگویان، حاکی از آن است که بین مصرف رسانه‌های داخلی با پایبندی به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد؛ هر چند این رابطه، ضعیف است. این بدان معناست که افزایش یا کاهش مصرف این رسانه‌ها می‌تواند هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی را به همان نسبت تحت تأثیر قرار دهد. همچنین، اعتماد به رسانه‌های داخلی، تأثیر بیشتری را بر پایبندی به هژمونی ایدئولوژیک نظام نشان داده و با آن رابطه مستقیم، متوسط و معناداری داشته است. یعنی اعتماد به رسانه‌های داخلی، می‌تواند موجب تقویت هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی شود. در مقابل، سنجش میزان همبستگی مصرف رسانه‌های خارجی و اعتماد به آنها با هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی نتایج متفاوتی داشته و رابطه‌ای ضعیف، معکوس و معنادار نشان داده است. بر این اساس، افزایش مصرف یا اعتماد به این رسانه‌ها می‌تواند تا حدودی پایبندی به هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی را کاهش دهد. این نتایج نشان می‌دهد که رسانه‌های داخلی در حفظ و تقویت هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی نقش دارند، هر چند این اثرگذاری محدود است. این یافته‌ها با نظریه‌های هژمونی فرهنگی و رسانه‌ای که بر نقش نهادهای فرهنگی و رسانه‌ای در شکل‌دهی به ارزش‌ها تأکید می‌کنند، مطابقت دارد و فرضیه این تحقیق را تأیید می‌کند.

پیشنهادهای کاربردی و پژوهشی

تقویت رویکرد ایجابی در جهت‌گیری نظام سیاسی نسبت به رسانه‌های نوظهور

توسعه شبکه‌های اینترنتی رادیو و تلویزیونی و اعطای مجوز به شبکه‌های خصوصی به منظور تولید محتوا

تجمیع همه ظرفیت‌های داخلی برای راه‌اندازی سکوی اینترنتی ملی واحد

- انجام پژوهش مستقل از منظر اثرگذاری صداوسیما بر هژمونی ایدئولوژیک جمهوری اسلامی

۱. بی‌ارل (۱۳۸۷). روش تحقیق در علوم اجتماعی. مترجم رضا فاضل، تهران: چاپ پنجم، انتشارات علوم اجتماعی.
۲. بشیریه، حسین (۱۳۹۴). دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران. تهران: چاپ هفتم، مؤسسه پژوهشی نگاه معاصر.
۳. ----- (۱۳۹۷). زمینه‌های اجتماعی انقلاب ایران. مترجم علی اردستانی، تهران: چاپ پنجم، مؤسسه پژوهشی نگاه معاصر.
۴. بوکوک، روبرت (۱۳۹۹). هژمونی در باب چگونگی سیاست اخلاقی. مترجم بهزاد باغی‌دوست، کاوه عباسی، تهران: چاپ اول، انتشارات گام نو.
۵. تقوی، محمدعلی (۱۳۹۷). مبانی آیین و اندیشه سیاسی در اسلام. تهران: چاپ سوم، انتشارات سمت.
۶. داودی، علی‌اصغر، مهدی‌پور، ملیحه (۱۳۹۳). الگوی ارتباطی دولت و جامعه مدنی در ایران معاصر. مشهد: چاپ اول، سخن گستر.
۷. دویچ، کارل، کیوهین، رابرت، نای، جوزف (۱۳۷۵). نظریه‌های روابط بین‌الملل. تهران: چاپ اول، جهاد دانشگاهی.
۸. راش، مایکل (۱۳۹۳). جامعه و سیاست؛ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی. مترجم منوچهر صبور، تهران: چاپ دوازدهم، انتشارات سمت.
۹. کمالی، مسعود (۱۳۸۱). جامعه مدنی، دولت و نوسازی در ایران معاصر. مترجم کمال پولادی. تهران: چاپ اول، انتشارات باز.
۱۰. نقیب‌زاده، احمد (۱۳۷۸). حزب سیاسی و عملکرد آن در جوامع امروز. تهران: چاپ اول. نشر دادگستر.
۱۱. ویلم برتنس، یوهانس (۱۳۹۶). نظریه ادبی (مقدمات). مترجم فروزان سجودی، تهران: چاپ اول، انتشارات علم.
۱۲. هابرماس، یورگن (۱۴۰۰). نظریه کنش ارتباطی. ترجمه کمال پولادی، تهران: نشر مرکز.

مقالات:

۱۳. اشرف‌نظری علی، حسن‌پور علی، گراوند ایوب (۱۳۹۴). صداوسیما و بازنمایی فرهنگ و هویت در جمهوری اسلامی ایران. مطالعات ملی، ۱۶ (۶۴)، ۲۱-۴۰.
۱۴. باستانی سوسن، خانیکی هادی، ارکان‌زاده‌یزدی سعید (۱۳۹۹). نظام رسانه‌ای ایران؛ جانشینی ناکامل رسانه‌های نوین و از جادو رفتگی شبکه رسانه‌ها. مطالعات فرهنگ و ارتباطات، ۲۱ (۴۹)، ۳۱-۷.

۱۵. پیروزمند علیرضا، خورشیدی محمد (۱۳۹۸). مؤلفه‌های ساختاری تمدن‌سازی اسلامی با رویکرد آینده‌پژوهی. مطالعات تمدن نوین اسلامی، ۲(۳)، ۳۲۹-۳۵۲.

۱۶. تقوی‌نژاد محدثه‌السادات، غنیمتی حسن (۱۴۰۲). نقش توسعه شبکه‌های اجتماعی در اعتراضات و اغتشاشات اجتماعی و سیاسی. دومین کنگره بین‌المللی مدیریت، اقتصاد، علوم انسانی و کسب و کار، ۱-۱۳.

۱۸. خانی محمدحسن، سعیدی روح‌الامین (۱۳۹۳). رسانه و نقش آن در استحکام ساخت درونی انقلاب اسلامی. پژوهش‌های سیاست اسلامی، ۲(۶)، ۸۷-۱۰۹.

۱۹. خضری زهرا، شاوردی تهمینه، قاسمی عاصمه (۱۴۰۱). زنان و تأثیرات فرهنگی، اجتماعی ماهواره و تلویزیون؛ مطالعه‌ای ترکیبی مطالعات راهبردی زنان، ۲۴(۹۸)، ۲۰۳-۲۲۶.

۲۰. حمزه فرهاد، اخباری محمد، مجتهدی‌نجفی محمود (۱۴۰۲). تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر مطالبات سیاسی کاربران تلگرام و اینستاگرام. جغرافیا و روابط انسانی، ۶(۲۳)، ۴۴۱-۴۵۹.

۲۱. رشوند سرخکوله مرجان، وجدانی فاطمه (زمستان ۱۴۰۱). تأثیر مصرف فرهنگی بر نگرش دختران به روابط دوستی دختر و پسر. زن در توسعه و سیاست، ۲۰(۴)، ۶۳۵-۶۶۲.

۲۲. عسگرخانی ابومحمد، قربانی فاطمه، حلال‌خور مهرداد (۱۳۹۳). نقش رسانه‌های اجتماعی جدید و شبکه‌سازی در انقلاب ۲۵ ژانویه مصر و بحران‌های پس از آن. پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۳(۱۰)، ۷۹-۱۱۲.

۲۳. محبی علی، کیا علی‌اصغر (زمستان ۱۳۹۹). جهت‌گیری‌های فرهنگی در فضای مجازی؛ پیمایش میزان و نحوه استفاده دانشجویان از فضای مجازی. مطالعات رسانه‌های نوین، ۶(۲۴)، ۱۶۴-۱۳۵.

۲۴. محمدپور مرزبالی خدیجه، حسینی فرزاد (۱۳۹۷). دین حداقلی‌انگاران و دین حداکثری‌انگاران؛ دوگانه اندیشه‌های سیاسی جدید در جهان اسلام. سپهر سیاست، ۵(۱۸)، ۶۳-۸۵.

۲۵. موسوی سیدصدرالدین، سوری ایرج، رضاپور مهدی (۱۳۹۷). تبیین مفاهیم دو گانه مستضعفین- مستکبرین در منظومه فکری امام خمینی و هویت یابی گفتمان انقلاب اسلامی ایران. اندیشه سیاسی در اسلام، ۳(۱۳)، ۷-۳۶.

۲۶. نادری مهدی (۱۳۹۴). مبانی و مستندات استکبارستیزی در دیدگاه امام خمینی (ره). مطالعات بیداری اسلامی، ۴(۸)، ۱-۱۷.

۲۷. هرسیچ حسین، ربیعی‌نیا بهمن (۱۴۰۲). الگوی شکل‌گیری جنبش‌های اعتراضی با تأکید بر نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی. جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۴(۹۱)، ۱-۲۲.

منابع انگلیسی:

28. Akhavan Niki (2015), Social Media and the Islamic Republic. Social Media in Iran : Politics and Society after 2009. State University of New York Press ,213-230

29. Buzan Barry, Ole Ware, Jaap De Wild (1998). Security: a new framework For Analysis. Boulder London: Lynne Rinner Publication.

30. Carter David, Molisa Pala(2005). Accounting Harmony, «Neo Gramscian Disharmony: A New Zealand Perspective». Wellington: School of Accounting and Commercial Law, Victoria University of Wellington, 37, 1-43.
31. R. Bates Thomas(1975). Gramsci and Theory of Hegemony. Journal of the History of Ideas , 36(2), 336-351.
32. Flynn. Susan (2019). Revisiting hegemony: A Gramscian Analysis For Contemporary Social Work. Ireland: Irish Journal of Sociology, 29(3), 77-96.
33. Katz Hagai (2006). Gramsci, Hegemony, and Global Civil Society Networks. United States: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 17(4), 333-348.
34. Meritt L. Richard, Russett M. Bruse, Dahl A. Robert. Karl Wolfgang Deutsch(2001). Biographical Memoirs. Washington.DC: National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. The National Academies Press, 80, 58-79.
35. M. Faris David, Rahimi Babak(2015), Social Media in Iran: Politics and Society after 2009. State University of New York Press.
36. Schapowal Keristen, Schnur Dan(2021). Iranian Political Narratives: A Social Media Analysis. available in [https://imes.elliott.gwu.edu › uploads › 2021/10/ PDF](https://imes.elliott.gwu.edu/uploads/2021/10/PDF)

An analysis of the Snapback Mechanism in 2025

received: 22/04/2025

Accepted: 23/04/2025

Abstract

Amirhoshang Haddadi:
Master of Engineering
Management and PhD
student in Management,
Lecturer at Birjand Uni-
versity of Technology

Email

haddadi@birjandut.ac.ir

ORCID ID

0009-0006-4524-4617

The Western world has put on the agenda a combination of three strategies: maximum pressure, activation of the trigger mechanism, and military strikes, to force Iran to change its behavior and surrender in various fields, including its nuclear and missile programs and regional activities. Also, the year 1404 is a very important year, considering that in October, the expiration date of Resolution 2231 will come, and it is expected that, under the current conditions, European countries will take action to activate the trigger mechanism and restore international sanctions against Iran. As a result of activating the trigger mechanism, seven Security Council resolutions under Chapter VII of the UN Charter will be automatically activated against Iran, and this issue could create new challenges for Iran in the international arena and requires appropriate diplomatic measures. The sunset clause of October 2025 (Mehr 1404) is the most important, the sunset clause. Because in addition to the fact that this clause is related to the end of restrictions on Iran's nuclear cooperation and technology; if the trigger mechanism and clauses 11 and 12 of Resolution 2231 are not activated by this date, the nuclear restrictions against Iran will be lifted and by October 2025, Iran will be removed from all clauses of Chapter VII of the UN Charter. After the end of 10 years, any nuclear sanctions must go to the Security Council, be approved, and all five permanent members of the Security Council, including China and Russia, must agree to it.

Keywords: JCPOA, snapback mechanism, sunset clauses, October 2025, sanctions, European troika.

تحلیلی بر سازوکار ماشه در ۱۴۰۴

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۲

دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۲

چکیده

امیر هوشنگ حدادی

کارشناس ارشد مدیریت مهندسی
و دانشجوی دکتری مدیریت، مدرس
دانشگاه صنعتی بیرجند

کد ارکید: ۰۰۰۹۰۰۰۶۴۵۲۴۴۶۱۷

ایمیل: haddadi@birjandut.ac.ir

دنیای غرب برای وادار کردن ایران به تغییر رفتار و تسلیم در زمینه‌های مختلف از جمله برنامه هسته‌ای، موشکی و فعالیت‌های منطقه‌ای ترکیب سه راهبرد فشار حداکثری، فعال‌سازی سازوکار ماشه و حملات نظامی را در دستور کار قرار داده است. همچنین سال ۱۴۰۴ با توجه به اینکه در مهرماه آن، موعد انقضای قطعنامه ۲۲۳۱ فرا می‌رسد و پیش‌بینی می‌شود با شرایط فعلی، کشورهای اروپایی برای فعال‌سازی سازوکار ماشه و بازگرداندن تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران اقدام کنند؛ سال پراهمیتی است. در نتیجه فعال‌سازی سازوکار ماشه، هفت قطعنامه شورای امنیت که تحت فصل هفتم منشور سازمان ملل است عملاً خودبه‌خود علیه ایران فعال می‌شود و این موضوع می‌تواند چالش‌های جدیدی در عرصه بین‌المللی برای ایران ایجاد کند و نیازمند تدابیر دیپلماتیک مناسب است. بند غروب اکتبر ۲۰۲۵ (مهر ۱۴۰۴) مهم‌ترین، بند غروب است. زیرا علاوه بر اینکه این بند، مربوط به پایان محدودیت‌های همکاری‌ها و فناوری هسته‌ای ایران است؛ اگر تا این تاریخ سازوکار ماشه و بندهای ۱۱ و ۱۲ قطعنامه ۲۲۳۱ فعال نشوند، محدودیت‌های هسته‌ای علیه ایران برداشته شده و با فرا رسیدن اکتبر ۲۰۲۵ ایران از تمام بندهای فصل هفتم منشور سازمان ملل خارج خواهد شد. پس از پایان ۱۰ سال، هر تحریم هسته‌ای باید به شورای امنیت برود، مصوبه بگیرد و هر پنج کشور دائمی عضو شورای امنیت از جمله چین و روسیه با آن موافقت کنند.

واژگان کلیدی: برجام، سازوکار ماشه، بندهای غروب، اکتبر ۲۰۲۵، تحریم‌ها، ترویقای اروپایی

Extended Abstract

1. Introduction

The year 2025 is becoming increasingly important from this perspective due to reasons such as more serious military-sanction threats, political-economic pressures from the Trump administration, and the approaching second and most important deadline of the “sunset clause” of the JCPOA agreement in October, followed by the Europeans’ high-pressure threat to activate the “snapback mechanism” and restore international sanctions against Iran

On July 14, 2015, the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) was finalized after 20 months of negotiations between the Foreign Ministers of the Islamic Republic of Iran, the European Troika (France, Britain, and Germany), Russia, China, the United States, and the European Union’s foreign policy chief. Six days after this date, the UN Security Council, by adopting Resolution 2231, repealed all provisions of the previous 7 Security Council resolutions on the Iranian nuclear issue (Resolutions 1696, 1737, 1747, 1803, 1835, 1929 and 2224).

In this multilateral political agreement, there were the following three important implementation principles that are now in the spotlight due to their heavy operational burden.

A) Main implementation points (implementation days)

Finalization day

Agreement day

Implementation Day

Transition Day

Termination Day

B) Sunset Clauses

The JCPOA agreement contains sunset clauses that, over time, reduce some of Iran’s nuclear restrictions.

The most important of these dates are:

2023: End of Iran's non-nuclear restrictions, particularly on its missile and weapons programs.

2025: End of Iran's restrictions on the development of advanced centrifuges.

2030: End of Iran's nuclear restrictions, including on enrichment levels.

.End of IAEA inspections of centrifuge manufacturing facilities :2035

C) Snapback Mechanism

The snapback mechanism is a tool to force Iran to comply with its JCPOA commitments and is a rapid legal mechanism within the JCPOA that allows members of the agreement to reimpose UN sanctions on Iran without the need for re-approval by the Security Council. This mechanism ensures that no country, even by using its veto, can prevent the reimposition of sanctions.

2. Literature Review

Formal negotiations for the JCPOA began in 2013, building on previous fragmented negotiations, and were concluded in 2015.

:The key dates of the JCPOA can be summarized as follows

.July 14, 2015 Finalization Day; Done *

.July 20, 2015 Adoption of UN Resolution 2231; Done *

.October 19, 2015 Agreement Day; Done *

* January 16, 2016 Publication of the IAEA report on Iran's implementation of its measures; Done.

.January 17, 2016 Implementation Day; Done *

* May 8, 2018 Unilateral US withdrawal from the multilateral JCPOA agreement.

*August 20, 2020 The US request to activate the snapback mechanism was not accepted.

.October 19, 2023 Transition Day; not fully implemented *

Snapback mechanism activation process

- a) Declaration of dissatisfaction by at least one member with the implementation of the JCPOA
- (b) Review by the JCPOA Joint Commission (15 days
- (c) Referral to Foreign Ministers (15 days
- (d) Referral to the Advisory Board (15 days
- (e) Referral to the UN Security Council (30 days
- f) Automatic return of sanctions

3. Methodology

This research was conducted in an analytical-descriptive manner using scientific articles, the Internet, news, and published analyses.

4. Discussion

The sunset clause of October 2025 is the most important, the sunset clause. Because in addition to the fact that this clause is related to the end of restrictions on Iran's nuclear cooperation and technology; if the snapback mechanism and paragraphs 11 and 12 of Resolution 2231 are not activated by this date, the nuclear restrictions against Iran will be lifted and by October 2025, Iran will be removed from all the paragraphs of Chapter VII of the UN Charter.

According to this clause, within a ten-year period, Iran's nuclear file will return to normal and the life of Resolution 2231 will end. After the end of 10 years, any nuclear sanctions must go to the Security Council, be approved, and all five permanent members of the Security Council, including China and Russia, agree to it.

The US and three European countries are desperately trying to activate the snapback mechanism before October 2025, and since the US has withdrawn from the JCPOA and cannot officially act, the mission has been given to the UK (although more recent data indicates that this mission has been assigned to France) to activate the snapback mechanism.

Activating the snapback mechanism means the return of sanctions under Chapter 7 of the UN Charter, and all sanctions that were imposed on Iran before the JCPOA will be re-imposed. These sanctions re-introduce Iran as a threat to international peace and security and pave the way for more stringent measures, even military intervention.

5. Conclusion

The current presence and actions of Trump and other legendary capitalists of the world at the top of the US executive branch, who strongly believe in mercantilism (extreme wealth worship), indicate a serious determination to establish a new world order. In this arena, along with the trade-tariff war, the weakening of multilateral and international alliances and the preoccupation of Europe with geopolitical developments with Russia, the Middle East, and Iran has a special and important place.

During his speech in October 2024 at the annual meeting of the United Nations General Assembly in New York, Netanyahu emphasized the idea of establishing a new regional order in which the occupying regime of Jerusalem will be the main and powerful player in the region, and the axis of resistance and its center, the Islamic Republic of Iran, will be weakened. The bombing of the southern suburbs of Beirut and the martyrdom of Hassan Nasrollah were carried out under the code name “New Order”, and the Israeli Prime Minister described Nasrollah’s elimination as a necessary condition for the new world order.

In order to fulfill the necessary condition for the aforementioned new world order, Iran is at the center of it, which combines the three strategies of maximum pressure, activation of the snapback mechanism, and military attacks. The data shows that this strategy will begin with maximum pressure by the United States, continue with the activation of the snapback mechanism by European countries in the Security Council, and, if necessary, will end with Israeli military attacks. However, the possibility of implementing this scenario depends on several factors, including diplomatic and non-diplomatic actions and reactions of Iran and other influential global actors such as China, Russia, and the Arab countries of the Persian Gulf. In this puzzle, the snapback mechanism has a special place due to its greater acceptance by public opinion and international law.

International reactions to the activation of the snapback mechanism are also very diverse and complex. The US will respond in its own way, with support for increased sanctions, China and Russia opposing and supporting Iran, and Arab states pressuring Western countries. In the meantime, international organizations and human rights institutions may play a mediating role.

Europe’s activation of the snapback mechanism could have far-reaching consequences for international diplomacy, regional security, and the global and Iranian economies. For this reason, diplomacy and negotiation remain the best option for resolving this crisis.

سال ۱۴۰۴ بنا به دلایلی همچون تهدیدهای جدی تر نظامی-تحریمی، فشارهای سیاسی-اقتصادی دولت ترامپ و نزدیک شدن به دومین و مهم ترین موعد "بند غروب" توافق برجام در مهرماه و در پی آن تهدید پرفشار اروپائیان بر فعال سازی "سازوکار ماشه" و بازگرداندن تحریم های بین المللی علیه ایران، پراهمیت است.

۱۴ جولای ۲۰۱۵، برنامه جامع اقدام مشترک (برجام)^۱ پس از مذاکرات ۲۰ ماهه میان وزرای امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، ترویکا اروپایی (فرانسه، انگلیس و آلمان)، روسیه، چین، آمریکا و مسئول سیاست خارجی اتحادیه اروپا نهایی شد. شش روز پس از این تاریخ، شورای امنیت سازمان ملل با تصویب قطعنامه ۲۲۳۱، تمام مفاد ۷ قطعنامه قبلی شورای امنیت در مورد موضوع هسته ای ایران (قطعنامه های ۱۶۹۶، ۱۷۳۷، ۱۷۴۷، ۱۸۰۳، ۱۸۳۵، ۱۹۲۹ و ۲۲۲۴) را لغو کرد.

در این موافقتنامه سیاسی چندجانبه، سه اصل اجرایی مهم زیر وجود داشته که امروزه به دلیل بار عملیاتی بسیار، در کانون توجه قرار گرفته است.

الف) نقاط عمده اجرایی (روزهای اجرایی)^۲

روز نهایی شدن^۳

روز توافق^۴

روز اجرا^۵

روز انتقالی^۶

روز خاتمه^۷

-
1. Joint Comprehensive Plan of Action – JCPOA
 - 2.the Milestones for Implementation (Implementation Days)
 - 3.Finalisation Day
 - 4.Adoption Day
 - 5.Implementation Day
 - 6.Transition Day
 - 7.Termination Day

ب) بندهای غروب^۸

توافق برجام دارای بندهای غروب است که به مرور زمان برخی محدودیت‌های هسته‌ای ایران را کاهش می‌دهد. مهم‌ترین این تاریخ‌ها عبارت‌اند از:

۲۰۲۳: پایان محدودیت‌های غیر هسته‌ای ایران به ویژه در برنامه موشکی و تسلیحاتی.

۲۰۲۵: پایان محدودیت‌های ایران در توسعه سانتریفیوژهای پیشرفته.

۲۰۳۰: پایان محدودیت‌های هسته‌ای ایران، از جمله در زمینه سطح غنی‌سازی.

۲۰۳۵: پایان بازرسی‌های آژانس بین‌المللی انرژی اتمی از تاسیسات ساخت سانتریفیوژ.

ج) سازوکار ماشه^۹

مکانیسم ماشه ابزاری برای اجبار ایران به پایبندی به تعهدات برجامی‌اش بوده و سازوکار حقوقی سریعی در چارچوب برجام است که به اعضای این توافق اجازه می‌دهد تا بدون نیاز به تصویب مجدد شورای امنیت، تحریم‌های سازمان ملل را علیه ایران بازگردانند. این سازوکار باعث می‌شود که هیچ کشوری حتی با استفاده از حق وتو نتواند جلوی بازگشت تحریم‌ها را بگیرد.

۲- مرور ادبیات پژوهش

مذاکرات رسمی برجام در سال ۲۰۱۳ بر پایه مذاکرات پراکنده پیشین شروع و در سال ۲۰۱۵ به نتیجه رسید.

تاریخ‌های مهم برجام را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد.

* ۱۴ جولای ۲۰۱۵ روز نهایی شدن؛ انجام شده.

* ۲۰ جولای ۲۰۱۵ تصویب قطعنامه ۲۲۳۱ سازمان ملل متحد؛ انجام شده.

* ۱۹ اکتبر ۲۰۱۵ روز توافق؛ انجام شده.

* ۱۶ ژانویه ۲۰۱۶ انتشار گزارش آژانس بین‌المللی انرژی اتمی مبنی بر اجرای اقدامات ایران؛ انجام شده.

* ۱۷ ژانویه ۲۰۱۶ روز اجرایی؛ انجام شده.

8.Sunset Clauses

9.Snapback Mechanism

- * ۸ می ۲۰۱۸ خروج یکجانبه آمریکا از توافق چندجانبه برجام.
- * ۲۰ اوت ۲۰۲۰ درخواست آمریکا برای فعال شدن سازوکار ماشه؛ پذیرفته نشد.
- * ۱۹ اکتبر ۲۰۲۳ روز انتقالی؛ به طور کامل انجام نشد.

روند فعال سازی سازوکار ماشه

- الف) اعلام نارضایتی حداقل یک عضو از اجرای برجام
- ب) بررسی در کمیسیون مشترک برجام (۱۵ روز)
- ج) ارجاع به وزرای خارجه (۱۵ روز)
- د) ارجاع به هیئت مشورتی (۱۵ روز)
- ه) ارجاع به شورای امنیت سازمان ملل (۳۰ روز)
- و) بازگشت خودکار تحریم ها

۳- روش پژوهش

این پژوهش به شیوه تحلیلی - توصیفی با استفاده از مقالات علمی، اینترنت، اخبار و تحلیل های منتشر شده انجام شده است.

۴- بحث

بند غروب اکتبر ۲۰۲۵ مهم ترین بند غروب است. زیرا علاوه بر اینکه این بند مربوط به پایان محدودیت های همکاری و فناوری هسته ای ایران است؛ اگر مکانیسم ماشه و بندهای ۱۱ و ۱۲ قطعنامه ۲۲۳۱ تا این تاریخ فعال نشوند، محدودیت های هسته ای علیه ایران برداشته می شود و تا اکتبر ۲۰۲۵، ایران از تمام بندهای فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد خارج می شود.

طبق این بند، ظرف یک دوره ده ساله، پرونده هسته ای ایران به حالت عادی باز می گردد و عمر قطعنامه ۲۲۳۱ به پایان می رسد. پس از پایان ۱۰ سال، هرگونه تحریم هسته ای باید به شورای امنیت برود، تصویب شود و هر پنج عضو دائم شورای امنیت، از جمله چین و روسیه، با آن موافقت کنند.

آمریکا و سه کشور اروپایی به شدت در تلاشند تا مکانیسم ماشه را قبل از اکتبر ۲۰۲۵ فعال کنند و از آنجایی که آمریکا از برجام خارج شده و نمی تواند رسماً اقدامی انجام دهد، این مأموریت به بریتانیا (اگرچه داده های جدیدتر نشان می دهد که این مأموریت به فرانسه واگذار

شده است) داده شده است تا مکانیسم ماشه را فعال کند.

فعال کردن مکانیسم ماشه به معنای بازگشت تحریم‌های تحت فصل ۷ منشور سازمان ملل است و تمام تحریم‌هایی که قبل از برجام علیه ایران وضع شده بود، دوباره اعمال خواهند شد. این تحریم‌ها ایران را دوباره به عنوان تهدیدی برای صلح و امنیت بین‌المللی معرفی می‌کند و راه را برای اقدامات سختگیرانه‌تر، حتی مداخله نظامی، هموار می‌کند.

۵- نتیجه‌گیری

در حال حاضر حضور و عملکرد ترامپ و سایر سرمایه‌داران افسانه‌ای جهان در راس امور اجرایی آمریکا که به‌شدت به مرکانتیلیسم^{۱۰} (ثروت پرستی افراطی) معتقدند، نشان از عزم جدی برای برقراری نظم نوین جهانی است. در این عرصه، به‌موازت جنگ تجاری - تعرفه‌ای، تضعیف ائتلاف‌های چند جانبه و بین‌المللی و مشغول کردن اروپا به تحولات ژئوپلیتیکی با روسیه، خاورمیانه و ایران دارای جایگاه ویژه و با اهمیتی است.

نتانیاهو در جریان سخنرانی مهر ۱۴۰۳ در نشست سالانه مجمع عمومی سازمان ملل متحد در نیویورک بر ایده استقرار یک نظم نوین منطقه‌ای تاکید کرد که در آن رژیم اشغالگر قدس، بازیگر اصلی و قدرتمند منطقه خواهد بود و محور مقاومت و کانون آن یعنی جمهوری اسلامی ایران تضعیف خواهد شد. عملیات بمباران حومه جنوبی بیروت و شهادت حسن نصرالله با نام رمز «نظم نوین» انجام و نخست‌وزیر اسرائیل حذف نصرالله را به عنوان شرط لازم برای نظم نوین جهانی توصیف کرد.

در راستای تحقق شرط لازم برای نظم نوین جهانی مزبور، ایران در کانون آن قرار گرفته که ترکیب سه استراتژی فشار حداکثری، فعال‌سازی سازوکار ماشه و حملات نظامی در دستور کار قرار دارد. داده‌ها مبین این است که این راهبرد با فشار حداکثری توسط ایالات متحده آغاز و با فعال‌سازی سازوکار ماشه توسط کشورهای اروپایی در شورای امنیت ادامه و در صورت لزوم با حملات نظامی اسرائیل به پایان خواهد رسید. هرچند امکان پیاده‌سازی این سناریو به عوامل متعددی از جمله کنش‌ها و واکنش‌های دیپلماتیک و غیر دیپلماتیک ایران و سایر بازیگران موثر جهانی مانند چین، روسیه و کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس وابسته است. در این پازل، سازوکار ماشه به دلیل پذیرش بیشتر از سوی افکار عمومی و حقوق بین‌الملل دارای جایگاه ویژه‌ای است.

واکنش‌های بین‌المللی به فعال‌سازی سازوکار ماشه نیز بسیار متنوع و پیچیده است. آمریکا با حمایت از تشدید تحریم‌ها، چین و روسیه با مخالفت و حمایت از ایران و کشورهای عربی با فشار به کشورهای غربی، هر کدام به شیوه‌های خود واکنش نشان خواهند داد. در این

10 Mercantilism

۱۱- شیوه‌ای است برای حداکثر سازی صادرات و حداقل کردن واردات

میان، سازمان‌های بین‌المللی و نهادهای حقوق بشری ممکن است نقش میانجی را ایفا کنند. فعال‌سازی سازوکار ماشه توسط اروپا می‌تواند پیامدهای گسترده‌ای برای دیپلماسی بین‌المللی، امنیت منطقه‌ای و اقتصاد جهان و ایران داشته باشد. به همین دلیل، دیپلماسی و مذاکره همچنان بهترین گزینه برای حل این بحران باقی می‌ماند.

مقدمه

از زمانی که برخی برخلاف نظر پاره‌ای از فرهیختگان حوزه اقتصاد و روابط بین‌الملل تحریم‌ها را "کاغذ پاره" می‌دانستند؛ نزدیک به ۱۹ سال می‌گذرد و هر ساله زخم این کاغذ پاره‌ها بر جان ایران گرامی نمایان‌تر می‌شود.

سال ۱۴۰۴ هم از این روند ۱۹ ساله مستثنی نیست و چه بسا بنا به دلایلی همچون تهدیدهای جدی‌تر نظامی-تحریمی، فشارهای سیاسی-اقتصادی دولت ترامپ و نزدیک شدن به دومین و مهم‌ترین موعد "بند غروب" توافق برجام در مهرماه و در پی آن تهدید پرفشار اروپائیان بر فعال‌سازی "سازوکار ماشه" و بازگرداندن تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران، پراهمیت است.

۱۴ جولای ۲۰۱۵، برنامه جامع اقدام مشترک (برجام)^{۱۱} پس از مذاکرات ۲۰ ماهه میان وزرای امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، ترویکا اروپایی (فرانسه، انگلیس و آلمان)، روسیه، چین، آمریکا و مسئول سیاست خارجی اتحادیه اروپا نهایی شد. شش روز پس از این تاریخ، شورای امنیت سازمان ملل با تصویب قطعنامه ۲۲۳۱، تمام مفاد ۷ قطعنامه قبلی شورای امنیت در مورد موضوع هسته‌ای ایران (قطعنامه‌های ۱۶۹۶، ۱۷۳۷، ۱۷۴۷، ۱۸۰۳، ۱۸۳۵، ۱۹۲۹ و ۲۲۲۴) را لغو و ضمن تاکید بر الزام آور بودن برجام، از تمامی طرف‌های این توافق درخواست کرد تا تعهدات مندرج در این سند را بطور کامل انجام دهند.

در این موافقتنامه سیاسی چندجانبه، سه اصل اجرایی مهم زیر وجود داشته که امروزه به دلیل بار عملیاتی بسیار، در کانون توجه قرار گرفته است [۲]، [۱۳].

الف) نقاط عمده اجرایی (روزهای اجرایی)^{۱۲} ۱۹۱

روز نهایی شدن^{۱۳}

تاریخی که مذاکرات برجام میان گروه ۵+۱ و ایران جمع بندی و نهایی شده است.

11. Joint Comprehensive Plan of Action – JCPOA

12. the Milestones for Implementation (Implementation Days)

13. Finalisation Day

روز توافق^{۱۴}

حداکثر ۹۰ روز بعد از تایید شورای امنیت سازمان ملل که برجام توسط طرفین متعهد عینیت می‌یابد.

روز اجرا^{۱۵}

همزمان با گزارش راست‌آزمایی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی مبنی بر اجرای اقدامات ایران، اتحادیه اروپایی و ایالات متحده مطابق بندهای مربوطه در برجام ملزم به اجرای تعهدات خود می‌شوند.

روز انتقالی^{۱۶}

حداکثر ۸ سال پس از روز توافق، تحریم‌های تعلیق شده در مفاد برجام لغو و تحریم‌های باقی‌مانده تعلیق می‌شوند. به ویژه تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل و اتحادیه اروپا بر برنامه موشکی و تسلیحات ایران لغو می‌شود.

روز خاتمه^{۱۷}

حداکثر ۱۰ سال پس از روز توافق، قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت سازمان ملل متحد وفق شرایط مندرج در قطعنامه مذکور و مشروط بر اینکه مفاد قطعنامه‌های قبلی مجدد اعمال نشده باشند لغو شده و شورای امنیت دیگر به موضوع هسته‌ای ایران نخواهد پرداخت.

ب) بندهای غروب^{۱۸}

توافق برجام دارای بندهای غروب است که به مرور زمان برخی محدودیت‌های هسته‌ای ایران را کاهش می‌دهد. مهم‌ترین این تاریخ‌ها عبارت‌اند از:

۲۰۲۳: پایان محدودیت‌های غیر هسته‌ای ایران به ویژه در برنامه موشکی و تسلیحاتی.

۲۰۲۵: پایان محدودیت‌های ایران در توسعه سانتریفیوژهای پیشرفته.

۲۰۳۰: پایان محدودیت‌های هسته‌ای ایران، از جمله در زمینه سطح غنی‌سازی.

۲۰۳۵: پایان بازرسی‌های آژانس بین‌المللی انرژی اتمی از تاسیسات ساخت سانتریفیوژ.

14. Adoption Day

15. Implementation Day

16. Transition Day

17. Termination Day

18. Sunset Clauses

ج) سازوکار ماشه^{۱۹}

مکانیسم ماشه ابزاری برای اجبار ایران به پایبندی به تعهدات برجامی‌اش بوده و سازوکار حقوقی سریعی در چارچوب برجام است که به اعضای این توافق اجازه می‌دهد تا بدون نیاز به تصویب مجدد شورای امنیت، تحریم‌های سازمان ملل را علیه ایران بازگردانند. این سازوکار باعث می‌شود که هیچ کشوری حتی با استفاده از حق وتو نتواند جلوی بازگشت تحریم‌ها را بگیرد.

روش پژوهش

این پژوهش به شیوه تحلیلی - توصیفی با استفاده از مقالات علمی، اینترنت، اخبار و تحلیل‌های منتشر شده انجام شده است.

۱. سیر تاریخی برجام تا کنون

مذاکرات رسمی برجام در سال ۲۰۱۳ بر پایه مذاکرات پراکنده پیشین شروع و در سال ۲۰۱۵ به نتیجه رسید.

تاریخ‌های مهم برجام را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد [۴]، [۱۰].

* ۱۴ جولای ۲۰۱۵ روز نهایی شدن؛ انجام شده.

* ۲۰ جولای ۲۰۱۵ تصویب قطعنامه ۲۲۳۱ سازمان ملل متحد؛ انجام شده.

* ۱۹ اکتبر ۲۰۱۵ روز توافق؛ انجام شده.

* ۱۶ ژانویه ۲۰۱۶ انتشار گزارش آژانس بین‌المللی انرژی اتمی مبنی بر اجرای اقدامات ایران؛ انجام شده.

* ۱۷ ژانویه ۲۰۱۶ روز اجرایی؛ انجام شده.

* ۸ می ۲۰۱۸ خروج یکجانبه آمریکا از توافق چندجانبه برجام.

این اقدام آمریکا در حالی انجام شد که از دیدگاه حقوق بین‌الملل، برجام یک موافقتنامه سیاسی چند جانبه منضم به قطعنامه شورای امنیت است و خروج یکجانبه از این سند شورای امنیت توسط یکی از طرف‌های آن، آنگونه که در موافقتنامه‌های دوجانبه امکان دارد، دارای جایگاه حقوقی نیست [۶].

* ۲۰ اوت ۲۰۲۰ درخواست آمریکا برای فعال شدن سازوکار ماشه؛ پذیرفته نشد.

این درخواست به استناد اینکه واشنگتن پس از خروج از برجام، مشروعیت استفاده از سازوکار ماشه را ندارد با مخالفت جدی چین، روسیه و سه کشور اروپایی مواجه و دبیرکل سازمان ملل اعلام کرد که تحریم‌های سازمان ملل بدون تصویب اکثریت اعضای شورای امنیت نمی‌تواند باز گردد [۱۹].

* ۱۹ اکتبر ۲۰۲۳ روز انتقالی؛ به‌طور کامل انجام نشد.

بر اساس قطعنامه ۲۲۳۱، تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل مرتبط با برنامه موشکی و تسلیحاتی ایران به‌صورت خودکار لغو شدند. اما اتحادیه اروپا به بهانه عدم پایبندی ایران به تعهدات برجامی و نقش‌آفرینی در جنگ روسیه علیه اوکراین، تحریم‌های خود را حفظ کرد [۱۵]. در همین راستا ایران، چین و روسیه بیانیه‌ای مشترک صادر و تأکید داشتند که مفاد برجام همچنان معتبر است و کشورهای غربی باید از چرخه بی‌پایان تشدید تنش‌ها خودداری کنند.

۲. هر آنچه که باید درباره سازوکار ماشه دانست

۱-۲. روند فعال‌سازی سازوکار ماشه [۱۳]، [۲]

الف) اعلام نارضایتی حداقل یک عضو از اجرای برجام

هر یک از طرف‌های توافق (چین، روسیه، فرانسه، بریتانیا، آلمان و در گذشته آمریکا) می‌تواند ادعا کند که ایران برجام را نقض کرده است و این موضوع را به کمیسیون مشترک برجام اطلاع دهد.

ب) بررسی در کمیسیون مشترک برجام (۱۵ روز)

این کمیسیون که متشکل از اعضای برجام است؛ تلاش می‌کند اختلاف را در مدت ۱۵ روز حل کند.

ج) ارجاع به وزرای خارجه (۱۵ روز)

اگر کمیسیون مشترک نتواند مسئله را حل کند، موضوع به وزرای خارجه کشورهای عضو برجام ارجاع می‌شود که آن‌ها نیز ۱۵ روز برای حل اختلاف فرصت دارند.

(د) ارجاع به هیئت مشورتی (۱۵ روز)

اگر اختلاف همچنان باقی بماند، به موازات یا به جای بررسی در سطح وزیران یک هیئت سه نفره مشورتی، متشکل از نمایندگان ایران، یکی از شاکیان و یک عضو مستقل تشکیل تا در مدت ۱۵ روز نظر مشورتی خود را ارائه دهد.

(ه) ارجاع به شورای امنیت سازمان ملل (۳۰ روز)

اگر مشکل همچنان باقی باشد؛ شاکی می تواند موضوع را به شورای امنیت سازمان ملل ارجاع دهد. شورای امنیت ۳۰ روز فرصت دارد تا قطعنامه ای برای ادامه لغو تحریم ها صادر کند.

(و) بازگشت خودکار تحریم ها

اگر شورای امنیت ظرف ۳۰ روز نتواند قطعنامه ای برای ادامه تعلیق تحریم ها صادر کند، تحریم های سازمان ملل که پیش از برجام علیه ایران وضع شده بودند؛ به طور خودکار باز می گردند.

۲-۲. نتیجه و پیامدهای فعال شدن سازوکار ماشه

فعال سازی سازوکار ماشه به معنای بازگشت تحریم های تحت فصل ۷ منشور سازمان ملل است و تمامی تحریم هایی که قبل از برجام علیه ایران اعمال شده بود، مجدداً اجرا خواهند شد. این تحریم ها حداقل شامل موارد زیر است [۱۸]:

* تحریم های تسلیحاتی: ممنوعیت خرید و فروش سلاح توسط ایران.

* تحریم های بانکی و مالی: محدودیت های گسترده در نقل و انتقالات مالی بین المللی.

* تحریم های انرژی: ممنوعیت فروش نفت ایران و محدودیت در دسترسی به فناوری های مرتبط با انرژی.

این تحریم ها ایران را مجدداً به عنوان تهدیدی برای صلح و امنیت بین المللی معرفی کرده و راه را برای اقدامات سخت گیرانه تر، حتی مداخله نظامی، باز می کند.

فعال شدن سازوکار ماشه پیامدهایی برای ایران و همچنین در سطح جهانی خواهد داشت که می توان پیامدهای زیر را متصور شد.

۱-۲-۲. تشدید بحران اقتصادی ایران

* کاهش ارزش پول ملی، افزایش تورم و نرخ بیکاری.

* انزوای بیشتر اقتصادی، کاهش تعاملات تجاری به‌ویژه در زمینه انرژی و نفت و سخت‌تر شدن دسترسی به منابع ارزی.

* افزایش فشارهای اقتصادی بر مردم ایران و تشدید مشکلات معیشتی.

۲-۲. افزایش تنش‌های دیپلماتیک

فعال‌سازی سازوکار ماشه به احتمال قوی باعث کاهش همکاری‌های دیپلماتیک ایران و به‌ویژه با اروپا خواهد شد و ممکن است ایران را به خروج کامل از برجام سوق دهد.

۲-۳. تقویت موضع چین و روسیه

چین و روسیه که مخالف این تحریم‌ها هستند، ممکن است به همکاری‌های اقتصادی و نظامی خود با ایران شدت ببخشند که این امر می‌تواند موازنه قدرت در منطقه را تغییر دهد.

۲-۴. افزایش قیمت جهانی انرژی

فعال‌سازی سازوکار ماشه باعث افزایش کنترل نشده منازعات منطقه‌ای در منطقه هاب انرژی جهان (خاورمیانه) خواهد شد و به تبع افزایش قیمت حامل‌های انرژی را در پی خواهد داشت.

۲-۳. اهمیت سازوکار ماشه در سال ۱۴۰۴

بند غروب اکتبر ۲۰۲۵ (مهر ۱۴۰۴) مهم‌ترین، بند غروب است. زیرا علاوه بر اینکه این بند، مربوط به پایان محدودیت‌های همکاری‌ها و فناوری هسته‌ای ایران است؛ اگر تا این تاریخ سازوکار ماشه و بندهای ۱۱ و ۱۲ قطعنامه ۲۲۳۱ فعال نشوند، محدودیت‌های هسته‌ای علیه ایران برداشته شده و با فرا رسیدن اکتبر ۲۰۲۵ ایران از تمام بندهای فصل هفتم منشور سازمان ملل خارج خواهد شد [۱۴].

طبق این بند در یک دوره ده ساله پرونده هسته‌ای ایران به حالت عادی درآمده و عمر قطعنامه ۲۲۳۱ به اتمام می‌رسد. پس از پایان ۱۰ سال، هر تحریم هسته‌ای باید به شورای امنیت برود، مصوبه بگیرد و هر پنج کشور دائمی عضو شورای امنیت از جمله چین و روسیه با آن موافقت کنند.

۲-۴. بهانه‌ها و دلایل اروپائیان برای فعال‌سازی سازوکار ماشه

آمریکا و سه کشور اروپایی به شدت در تلاش برای فعال کردن سازوکار ماشه تا قبل از اکتبر ۲۰۲۵ هستند و از آنجا که آمریکا از برجام خارج شده و رسماً نمی‌تواند اقدام کند، این مأموریت به انگلستان داده شده است (هرچند داده‌های تازه‌تر بر محول شدن این مأموریت به فرانسه دلالت دارد) تا نسبت به فعال نمودن سازوکار ماشه اقدام نماید. اروپا و آمریکا تلاش دارند یا برجام را مجدداً تقویت کنند یا از طریق فشارهای جدید، جایگزینی برای آن بیابند. فعال‌سازی سازوکار ماشه می‌تواند ابزار فشار بر ایران برای مذاکره درباره توافقی گسترده‌تر باشد. اروپائیان دلایل احتمالی زیر را بهانه فعال‌سازی سازوکار ماشه خواهند دانست.

۲-۴-۱. عدم پایبندی ایران به تعهدات برجامی

پس از خروج آمریکا از برجام در سال ۲۰۱۸، ایران به تدریج محدودیت‌های هسته‌ای خود را کاهش داد. برخی از مهم‌ترین اقدامات ایران عبارت بودند:

* افزایش سطح غنی‌سازی اورانیوم از ۳/۶۷٪ (محدودیت تعیین‌شده در برجام) به بالای ۶۰٪.

* استفاده از سانتریفیوژهای پیشرفته مانند IR-6 که سرعت غنی‌سازی را افزایش می‌دهد.

* عدم ارائه دسترسی‌های کافی به آژانس بین‌المللی انرژی اتمی برای نظارت بر تأسیسات هسته‌ای.

اروپا، که خود را متعهد به حفظ برجام می‌داند، معتقد است این اقدامات مبنای حقوقی کافی برای فعال‌سازی سازوکار ماشه است.

۲-۴-۲. نگرانی از گسترش تنش‌های منطقه‌ای

نقش ایران در بحران‌های منطقه‌ای، از جمله در یمن، سوریه، عراق و لبنان، برای اروپا نگران‌کننده است. اروپاییان ممکن است مکانیسم ماشه را به عنوان ابزاری برای مهار نفوذ منطقه‌ای ایران و ایجاد فشار برای کاهش مداخلات آن در خاورمیانه در نظر بگیرند.

۲-۴-۳. تلاش برای حفظ اعتبار دیپلماتیک اروپا

اروپا همواره تلاش کرده نقش یک میانجی متعادل میان ایران و آمریکا را ایفا کند. اما کاهش تعهدات ایران و افزایش فشارهای داخلی در کشورهای اروپایی ممکن است این بلوک را به سمت اقدامی قاطعانه‌تر، مانند فعال‌سازی سازوکار ماشه، سوق دهد.

۲-۴-۴. فشارهای آمریکا بر اروپا

دولت‌های آمریکا، چه در دوران دونالد ترامپ و چه در دوران جو بایدن، همواره اروپا را تحت فشار گذاشته‌اند تا در قبال برنامه هسته‌ای ایران موضع سخت‌گیرانه‌تری اتخاذ کند. آمریکا که خود در سال ۲۰۲۰ تلاش کرد مکانیسم ماشه را فعال کند، اما با مخالفت شورای امنیت روبه‌رو شد، اکنون از طریق ائتلاف با بریتانیا و برخی نهادهای اروپایی، تلاش دارد این مکانیسم را از مسیر اروپا فعال کند.

۲-۵. مسیر اروپائیان برای فعال‌سازی سازوکار ماشه

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (IAEA)^{۲۰} یکی از نهادهای کلیدی در نظارت بر اجرای تعهدات هسته‌ای ایران و ارزیابی پایبندی این کشور به برجام و پادمان‌های هسته‌ای است [۵]. شورای حکام^{۲۱} این آژانس می‌تواند نقش مهمی در زمینه‌سازی برای فعال‌سازی سازوکار ماشه توسط اروپا ایفا کند. در ادامه، نقش و عملکرد احتمالی شورای حکام در این زمینه بررسی می‌شود.

۲-۵-۱. نقش شورای حکام در مکانیسم ماشه

* گزارش‌دهی درباره پایبندی ایران به برجام

شورای حکام وظیفه دارد گزارش‌های فنی و ارزیابی‌های مستقل درباره فعالیت‌های هسته‌ای ایران را ارائه دهد. اگر این شورا در گزارش‌های خود ایران را متهم به نقض تعهدات هسته‌ای و محدودیت‌های برجامی کند، این موضوع می‌تواند مبنا و مستند قانونی برای اروپا جهت فعال‌سازی سازوکار ماشه باشد.

* ارجاع پرونده ایران به شورای امنیت سازمان ملل

اگر شورای حکام معتقد باشد که ایران به‌طور جدی از اجرای تعهدات هسته‌ای خود سر باز زده؛ ممکن است پرونده ایران را به شورای امنیت سازمان ملل ارجاع دهد. در این صورت، کشورهای غربی می‌توانند از این مسئله به‌عنوان بهانه‌ای برای بازگرداندن تحریم‌ها استفاده کنند.

۲-۵-۲. عملکرد احتمالی شورای حکام در صورت تلاش اروپا برای فعال‌سازی سازوکار ماشه

* صدور قطعنامه علیه ایران

20. International Atomic Energy Agency

21. Board of Governors

در صورتی که کشورهای اروپایی تصمیم بگیرند سازوکار ماشه را فعال کنند، احتمالاً تلاش خواهند کرد قطعنامه‌ای در شورای حکام علیه ایران به تصویب برسانند. این قطعنامه می‌تواند شامل محکومیت ایران به دلیل عدم پایبندی به تعهدات هسته‌ای، درخواست از ایران برای شفاف‌سازی درباره فعالیت‌های هسته‌ای خود و ارجاع به شورای امنیت برای بررسی بیشتر باشد.

تصویب چنین قطعنامه‌ای مشروعیت حقوقی بیشتری برای اقدام اروپا فراهم می‌کند و به کشورهای اروپایی این امکان را می‌دهد که ادعا کنند فعال‌سازی سازوکار ماشه بر اساس گزارش‌های مستقل آژانس صورت گرفته است، نه بر اساس تصمیمات سیاسی.

* فشار بر ایران از طریق گزارش‌های منفی

حتی اگر قطعنامه‌ای صادر نشود، گزارش‌های منفی آژانس درباره فعالیت‌های هسته‌ای ایران می‌تواند بهانه‌ای برای اروپا جهت اجرای سازوکار ماشه باشد. کشورهای اروپایی می‌توانند با استناد به این گزارش‌ها، ادعا کنند که ایران تعهدات خود را نقض کرده و هیچ راهی جز بازگرداندن تحریم‌ها باقی نمانده است.

* افزایش تنش در روابط ایران و آژانس

در صورت تشدید فشارها، تهران ممکن است همکاری‌های خود با آژانس را کاهش دهد، محدودیت‌هایی بر بازرسان آژانس اعمال کند و حتی از برخی تعهدات پادمانی خارج شود. چنین اقداماتی بهانه‌ای بیشتر برای اروپا جهت فعال‌سازی سازوکار ماشه فراهم می‌کند.

تصمیم‌ها و گزارش‌های شورای حکام در ماه‌های آینده، یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده در سرنوشت برجام و آینده تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران خواهد بود؛ به گونه‌ای که باعث مشروعیت‌بخشی به اقدام تروئیکای اروپا بوده و یا فرصت‌هایی برای مذاکرات دیپلماتیک فراهم کند.

اقدامات آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، آئینه رخدادهای آتی خواهد بود و با رصد آن می‌توان آینده این مقوله را پیش‌بینی کرد.

۲-۶. واکنش احتمالی ایران به فعال‌سازی سازوکار ماشه

با وجود تمامی پیامدهای منفی، مقامات ایران بارها اعلام کرده‌اند که هرگونه اقدام در راستای بازگشت تحریم‌ها به معنای پایان برجام و تغییر در سیاست‌ها و راهبردهای هسته‌ای و دیپلماتیک ایران است. واکنش احتمالی ایران به فعال‌سازی سازوکار ماشه را می‌توان در دو مقطع زیر مورد واکاوی قرار داد.

۲-۶-۱. در مسیر فعال‌سازی سازوکار ماشه (در شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی اتمی)

اگر شورای حکام موضعی سخت‌گیرانه علیه ایران اتخاذ کند؛ تهران به‌طور قطع همکاری با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی را تعلیق یا کاهش داده و ممکن است بنا به شرایط، تصمیمات زیر را اتخاذ کند.

* بازرسی‌های داوطلبانه آژانس را متوقف کند.

* دسترسی بازرسان آژانس به تاسیسات اتمی را محدود و برخی از دوربین‌های نظارتی آژانس را خاموش کند.

* تهدید به خروج از پیمان NPT²² (پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای) نماید.

خروج از NPT به معنای آن است که ایران دیگر ملزم به رعایت تعهدات پادمانی آژانس و پذیرش بازرسی‌های بین‌المللی نخواهد بود. این اقدام می‌تواند اجماع جهانی علیه ایران را تقویت و دولت‌های مخالف ایران، از جمله آمریکا و اسرائیل را به سمت اقدام نظامی سوق دهد. لذا گزینه‌ای بسیار پرریسک بوده و ممکن است ایران در این مرحله از آن به‌عنوان اهرم فشار دیپلماتیک استفاده، اما آن را اجرایی نکند.

البته ایران حتماً مد نظر خواهد داشت چنین اقداماتی می‌تواند بحران را وارد مرحله‌ای بسیار حساس‌تر کرده و به غرب بهانه نقض برجام توسط او و اعمال فشار بیشتر از طریق شورای امنیت سازمان ملل و سایر نهادهای بین‌المللی را داده و اروپا را در مسیر قطعی برای اجرای سازوکار ماشه قرار دهد.

۲-۶-۲. حین و پس از فعال‌سازی سازوکار ماشه (در روند فعال‌سازی سازوکار ماشه)

اگر اروپا مکانیسم ماشه را فعال کند و تحریم‌های سازمان ملل بازگردند، ایران گزینه‌های مختلفی برای پاسخگویی خواهد داشت. این واکنش‌ها می‌توانند در حوزه‌های دیپلماتیک، هسته‌ای، اقتصادی، نظامی و یا با رویکردهایی متفاوت باشند. میزان شدت این اقدامات بستگی به نحوه اجرای تحریم‌ها و واکنش سایر بازیگران بین‌المللی، به‌ویژه روسیه و چین، خواهد داشت.

۲-۶-۱. واکنش دیپلماتیک: کاهش همکاری با اروپا

* افزایش تنش در مذاکرات هسته‌ای

ایران ممکن است اعلام کند که دیگر هیچ تعهدی برای مذاکره در مورد توافق جدید یا محدودیت‌های بیشتر ندارد و حتی هرگونه پیشنهاد دیپلماتیک برای بازگشت به برجام را رد کند.

* قطع همکاری با اروپا در سایر حوزه‌ها

ایران همکاری‌ها و مذاکرات خود در زمینه‌های اقتصادی، منطقه‌ای، امنیتی و سیاسی را با اروپا متوقف یا کاهش داده و به‌ویژه درباره مسائل مربوط به امنیت منطقه‌ای مانند وضعیت یمن، عراق و ... مواضع قاطعانه‌تری اتخاذ می‌کند. این سناریو درهای دیپلماسی را نمی‌بندد، اما فشار بر اروپا را افزایش می‌دهد تا به تبعات تصمیم خود فکر کند.

۲-۲-۶-۲. واکنش هسته‌ای: گسترش برنامه هسته‌ای ایران

* افزایش سطح غنی‌سازی اورانیوم

ایران ممکن است به بهانه نقض برجام از سوی طرف‌های مقابل، غنی‌سازی را از سطح ۶۰٪ به ۹۰٪ (سطح موردنیاز برای ساخت سلاح هسته‌ای) افزایش دهد.

* استفاده از سانتریفیوژهای پیشرفته‌تر

ایران ممکن است سانتریفیوژهای IR-6 و IR-9 را در مقیاس وسیع‌تر فعال کند. این کار زمان موردنیاز برای دستیابی به مواد لازم برای ساخت سلاح هسته‌ای را کاهش می‌دهد.

* افزایش حجم ذخایر اورانیوم غنی‌شده

ایران ممکن است محدودیت‌های موجود در برجام را نادیده بگیرد و ذخایر اورانیوم خود را چند برابر کند. بازگشت به توافق‌نامه‌های جدید یا اصلاح‌شده پس از چنین اقدامی دشوار خواهد بود و مسیر دیپلماسی بسیار پیچیده می‌شود.

* خروج از پیمان NPT

اگر ایران همچنین تصمیمی بگیرد باید با احتمال بسیار قوی گفت که این کشور به جمع کشورهای دارای سلاح هسته‌ای پیوسته و به نقطه‌ای بی‌بازگشت رسیده است. که به‌هیچ عنوان مطلوب جامعه جهانی نبوده و با هوشمندی، این عامل در دیپلماسی به نفع ایران است.

۲-۲-۳. واکنش اقتصادی: افزایش همکاری با چین و روسیه

* گسترش همکاری‌های تجاری-اقتصادی با چین و روسیه

ایران می‌تواند از قرارداد ۲۵ ساله با چین برای کاهش اثر تحریم‌ها استفاده کرده و به فروش نفت به چین حتی با تخفیف‌های سنگین ادامه دهد. همچنین ایران و روسیه می‌توانند تجارت

خود را با روبل و ریال تقویت کنند. این گزینه به ایران کمک می‌کند تا اثر تحریم‌ها و وابستگی ایران به اروپا و آمریکای شمالی را کاهش دهد، اما نمی‌تواند به‌طور کامل جایگزین روابط اقتصادی با اروپا شود.

✱ کاهش وابستگی به دلار و استفاده از ارزهای محلی

ایران می‌تواند آغاز به استفاده از ارزهای محلی و سیستم‌های مالی غیر از دلار آمریکا کند. این اقدام می‌تواند آسیب اقتصادی کمتری به ایران وارد کند. هرچند نتیجه آن کاهش مذاکرات و مراودات اقتصادی با اروپا و تکیه به چین و روسیه برای حمایت اقتصادی (محدودسازی تجاری) باشد.

۲-۴-۶. واکنش نظامی در منطقه: افزایش تنش‌ها در خاورمیانه

✱ افزایش حمایت از گروه‌های مقاومت در منطقه

ایران حمایت از گروه‌هایی مانند حزب‌الله لبنان، حوثی‌های یمن و گروه‌های شبه‌نظامی در عراق و سوریه را افزایش خواهد داد و این اقدام می‌تواند امنیت منطقه‌ای را متزلزل و اروپا و آمریکا را تحت فشار قرار دهد.

✱ ایجاد تهدید برای امنیت انرژی جهانی

ایران می‌تواند با تهدید مسیرهای حمل‌ونقل نفت در خلیج فارس و دریای عمان، اروپا را تحت فشار قرار دهد.

موقعیت ژئوپلیتیک تنگه هرمز همیشه کارت مهم و موثری برای ایران است.

✱ افزایش حملات سایبری علیه کشورهای غربی

ایران ممکن است حملات سایبری علیه زیرساخت‌های انرژی و بانکی اروپا و آمریکا را افزایش دهد. این گزینه می‌تواند اروپا را مجبور به مذاکره مجدد کند اما خطر تشدید درگیری‌های منطقه‌ای را نیز افزایش می‌دهد.

✱ همکاری‌های نظامی ایران و روسیه [۱۱]

از جمله خرید جنگنده‌های سوخو-۳۵، در راستای توازن نظامی می‌تواند به‌طور جد در دستور کار ایران قرار گیرد.

۲-۴-۵. امکان مذاکره در چارچوب برجام اما با شرایط جدید

با در نظر گرفتن شرایط موجود، ایران ممکن است علاقه‌مند به ادامه برجام باشد، اما تحت شرایطی که فشارهای اقتصادی کاهش یابد و تضمین‌های لازم برای اجرای مفاد برجام از

سوی اروپا و دیگر طرف‌ها داده شود. در این صورت، سازوکار ماشه می‌تواند به‌عنوان ابزار مذاکراتی برای دستیابی به تعهدات جدید از طرف‌های مقابل استفاده شود.

۶-۲-۶. امکان مذاکره با دیپلماسی جدید

از سوی دیگر، هرچند ایران به‌طور عمومی اعلام کرده است که در صورت فعال‌سازی سازوکار ماشه ممکن است برجام را ترک کند، اما ممکن است این فشارها در نهایت ایران را به سمت مذاکرات جدید با کشورهای غربی، حتی تحت شرایط سخت‌تر، سوق دهد. ایران ممکن است به دنبال یافتن فرصت‌هایی برای کاهش تنش‌ها و احیای مذاکرات باشد تا از بحران اقتصادی جلوگیری کند.

در مجموع، فعال‌سازی سازوکار ماشه تنش‌ها را افزایش داده و بحران‌ها را عمیق‌تر می‌کند. با این حال، ایران ممکن است در پاسخ به این اقدام، ترکیبی از گزینه‌های فوق را بکار گیرد و گام‌هایی در جهت تقویت روابط با کشورهای مخالف تحریم‌ها و افزایش توانمندی‌های هسته‌ای خود بردارد. از سوی دیگر، احتمال وجود راه‌حل‌های دیپلماتیک جدید برای کاهش تنش‌ها و دستیابی به توافقاتی جدید نیز وجود دارد.

در نهایت، ایران در قبال فعال‌سازی سازوکار ماشه با چالش‌های جدی روبه‌رو خواهد بود؛ اما با توجه به توانمندی‌هایش در عرصه بین‌المللی و همگن نبودن بازیگران جهانی موثر در این مقوله، ممکن است بتواند از این بحران به‌نفع خود استفاده کرده و مواضع استراتژیک خود را تنظیم کند.

به نظر ایران، در دکترین سناریوی انتخابی خود، هم فشار بر اروپا را حفظ خواهد کرد و هم از اقدامات بسیار تهاجمی که ممکن است به جنگ منجر شود، خودداری خواهد نمود؛ تا تنش‌ها بیش از حد افزایش نیابد و بحران به نقطه‌ای نرسد که دیگر امکان کنترل آن وجود نداشته باشد.

۷-۲. واکنش احتمالی کشورهای تاثیرگذار جهانی به فعال‌سازی سازوکار ماشه

در صورت فعال‌سازی مکانیسم ماشه توسط کشورهای اروپایی و بازگشت تحریم‌های سازمان ملل علیه ایران، واکنش‌های بین‌المللی به این اقدام، با توجه به تحولات جهانی و موقعیت‌های سیاسی، متفاوت خواهد بود. این واکنش‌ها به‌ویژه از سوی چین، روسیه، کشورهای عربی، سازمان‌های بین‌المللی و آمریکا شکل خواهند گرفت و تأثیر زیادی بر آینده سیاست جهانی و روابط ایران با دیگر کشورها خواهند داشت.

۷-۲-۱. موضع روسیه: حمایت از ایران و مقابله با غرب

۲-۷-۱. دلایل حمایت روسیه از ایران

* مخالفت با سیاست‌های تحریمی غرب

روسیه به‌طور سنتی مخالف سیاست‌های تحریمی آمریکا و اروپا بوده و بر این باور است که این سیاست‌ها ابزاری برای اعمال نفوذ غرب بر کشورهای مستقل هستند.

* روابط استراتژیک با ایران

روسیه و ایران در زمینه‌های اقتصادی، نظامی و انرژی همکاری‌های گسترده‌ای دارند. مسکو نمی‌خواهد ایران بیش از حد به غرب نزدیک شود و برجام را ابزاری برای کنترل روابط تهران با غرب می‌داند.

* منافع روسیه در تجارت تسلیحاتی

بازگشت تحریم‌های تسلیحاتی سازمان ملل، روسیه را از فروش سلاح به ایران محروم می‌کند. پس از پایان تحریم‌های تسلیحاتی ایران در سال ۲۰۲۰، مسکو قراردادهای نظامی مهمی با تهران امضا کرده است و مایل نیست که این بازار را از دست بدهد.

* ایران به عنوان شریکی در خاورمیانه

روسیه به همراه ایران در جنگ سوریه و مسائل امنیتی منطقه‌ای همکاری داشته است. مسکو نمی‌خواهد که اعمال تحریم‌های جدید، ایران را تضعیف کند و به افزایش نفوذ آمریکا در منطقه منجر شود.

۲-۷-۲. اقدامات احتمالی روسیه در واکنش به فعال‌سازی مکانیسم ماشه

* مخالفت دیپلماتیک در شورای امنیت

روسیه احتمالاً با صدور بیانیه‌های رسمی و تلاش‌های دیپلماتیک، فعال‌سازی سازوکار ماشه را غیرقانونی اعلام خواهد کرد و از سازمان ملل خواهد خواست که این اقدام را نادیده بگیرد. همچنین ممکن است با استفاده از حق وتو در شورای امنیت تلاش کند تا از اعمال تحریم‌های جدید جلوگیری کند.

* ادامه تجارت با ایران علی‌رغم تحریم‌ها

مسکو ممکن است از کانال‌های غیررسمی، مانند مبادلات تجاری با روبل و ریال، تجارت خود را با ایران ادامه دهد و حتی مسیرهای جدیدی برای دور زدن تحریم‌ها ایجاد کند.

* تشدید همکاری‌های نظامی و اقتصادی با ایران

روسیه می‌تواند به ایران در توسعه صنایع نظامی و هسته‌ای کمک کند یا توافقات اقتصادی

خود با تهران را تقویت کند تا اثر تحریم‌ها کاهش یابد.

* همکاری با چین برای خنثی‌سازی تحریم‌ها

مسکو و پکن ممکن است در سازمان‌های بین‌المللی از جمله بریکس و سازمان همکاری شانگهای، تلاش کنند تحریم‌های جدید علیه ایران را بی‌اثر کنند.

۲-۷-۲. موضع چین: مخالفت با تحریم‌ها، اما با احتیاط بیشتر

۲-۷-۲-۱. دلایل حمایت چین از ایران

* نیاز به انرژی ایران

چین بزرگ‌ترین واردکننده نفت ایران است و در سال‌های اخیر علی‌رغم تحریم‌های آمریکا، به خرید نفت از ایران ادامه داده است. بازگشت تحریم‌های سازمان ملل ممکن است این تجارت را تهدید کند، بنابراین چین تمایلی به اجرای این تحریم‌ها ندارد.

* مخالفت با یک‌جانبه‌گرایی غرب

پکن، مانند مسکو، مخالف سیاست‌های تحریمی آمریکا و اروپا است و تلاش دارد نظم جهانی چندقطبی را تقویت کند. چین نمی‌خواهد که اروپا و آمریکا با استفاده از ابزارهایی مانند سازوکار ماشه، نفوذ خود را افزایش دهند.

* توافق ۲۵ ساله با ایران

چین در سال ۲۰۲۱ یک توافق استراتژیک ۲۵ ساله با ایران امضا کرد که شامل سرمایه‌گذاری‌های کلان در زیرساخت‌ها، انرژی و فناوری است. اجرای این توافق در صورت بازگشت تحریم‌ها، با مشکل مواجه خواهد شد.

۲-۷-۲-۲. اقدامات احتمالی چین در واکنش به فعال‌سازی مکانیسم ماشه

* حمایت دیپلماتیک از ایران

چین به‌عنوان شریک تجاری اصلی ایران، مانند روسیه، احتمالاً در شورای امنیت و سایر نهادهای بین‌المللی علیه فعال‌سازی سازوکار ماشه موضع خواهد گرفت. چین پیش از این هم بارها اعلام کرده است که از حق ایران برای بهره‌برداری از فناوری هسته‌ای حمایت می‌کند و بر پایبندی به توافقات بین‌المللی تأکید دارد.

* ادامه خرید نفت از ایران

چین می‌تواند از طریق روش‌های غیررسمی، مانند مبادلات با یوان و تهاتر کالا، به خرید نفت

از ایران ادامه دهد.

* همکاری اقتصادی برای کاهش اثر تحریم‌ها

پکن ممکن است مکانیزم‌های مالی جدیدی مانند سیستم‌های پرداخت جایگزین سوئیفت (SWIFT)²³ را برای کمک به ایران توسعه دهد تا بتواند تحریم‌های مالی را دور بزند.

* اما با احتیاط بیشتر!

برخلاف روسیه، چین ممکن است به‌صورت کامل با ایران همراه نشود، زیرا:

- چین نمی‌خواهد روابط خود را با اروپا دچار تنش و تخریب کند.

- پکن تلاش دارد در بازارهای غربی حضور اقتصادی گسترده‌ای داشته باشد و درگیر شدن در یک بحران جدید را پرریسک می‌داند.

- چین همزمان با ایران، روابط اقتصادی قوی با کشورهای عربی دارد و ممکن است نخواهد که با حمایت بیش از حد از ایران، به روابط خود به‌ویژه با عربستان و امارات آسیب بزند.

روسیه و چین به عنوان دو عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل و از امضاکنندگان برجام، همواره مخالف بازگشت تحریم‌های سازمان ملل علیه ایران بوده‌اند. این دو کشور بر این باورند که برجام یک توافق چندجانبه معتبر است و نباید به‌صورت یک‌جانبه یا با فشارهای سیاسی تضعیف شود.

۲-۷-۳. موضع کشورهای عربی خلیج فارس: نزدیک شدن به مواضع سیاسی غرب

کشورهای عربی خلیج فارس به‌ویژه عربستان سعودی و امارات متحده عربی که از نفوذ ایران در منطقه نگران هستند؛ ممکن است از اقدام اروپا برای بازگشت تحریم‌ها علیه ایران حمایت کرده و فشارهایی به کشورهای غربی وارد کنند تا مقابله با ایران در حوزه هسته‌ای با مسائل امنیتی منطقه‌ای آمیخته شود.

۲-۷-۴. موضع سازمان‌های بین‌المللی: میانجیگری اما نه بی‌طرفانه

سازمان ملل متحد و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در واکنش به فعال‌سازی سازوکار ماشه، ممکن است برای کاهش تنش‌ها و دستیابی به راه‌حلی دیپلماتیک به مداخلات بیشتری دست بزنند؛ مانند اینکه IAEA ممکن است وارد مراحل جدیدی از مذاکرات فنی با ایران شود تا به شفافیت بیشتر در موضوعات هسته‌ای دست یابد [۱۷].

23. Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication

فشارهای حقوق بشری از سوی این نهادها ممکن است ایران را به سمت پذیرش راه‌حل‌های دیپلماتیک سوق دهد تا از تشدید بحران جلوگیری شود. هرچند در صورت فقدان همکاری‌های لازم، این نهادها ممکن است برای اعمال فشارهای بیشتر در عرصه بین‌المللی به نفع غرب وارد عمل شوند.

۲-۷-۵. موضع ایالات متحده آمریکا: منزوی کردن سیاسی و اقتصادی ایران

آمریکا که در می ۲۰۱۸ به‌طور یک‌جانبه از توافق هسته‌ای برجام خارج شد، به‌طور پیوسته از سازوکار ماشه برای بازگرداندن تحریم‌ها حمایت کرده است. در صورتی که کشورهای اروپایی تصمیم به فعال‌سازی این سازوکار بگیرند، ایالات متحده از این تصمیم حمایت و به اجرای تحریم‌ها ادامه خواهد داد. علاوه بر این واشنگتن ممکن است تحریم‌های یک‌جانبه خود را تشدید و برای محدود کردن تعاملات اقتصادی ایران با سایر کشورهای جهان، فشار به کشورهای که به تحریم‌ها پایبند نیستند را بطور فزاینده‌ای افزایش دهد.

البته دکترین سیاست خارجه آمریکای تحت دولت ترامپ، در قبال ایران هسته‌ای دربرگیرنده مواضع سخت‌گیرانه‌تر و شدیدتری است [۱۰] و گزینه‌های احتمالی دولت ترامپ در دو حوزه سیاسی و عملی را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد [۷].

۲-۷-۵-۱. حمایت قاطع از فعال‌سازی سازوکار ماشه توسط ترویکای اروپا

ترامپ در دوره اول ریاست‌جمهوری خود بطور پیوسته از توافق برجام با عنوان «توافق ضعیف» یاد می‌کرد. بنابراین، هرگونه تلاش برای فعال‌سازی سازوکار ماشه و بازگشت تحریم‌ها علیه ایران از سوی کشورهای اروپایی می‌تواند با حمایت قاطع آمریکا مواجه شود.

۲-۷-۵-۲. وضع تحریم‌های یکجانبه بیشتر

دولت ترامپ به سیاست فشار حداکثری علیه ایران ادامه خواهد داد و حتی ممکن است تحریم‌های یک‌جانبه بیشتری را علیه ایران اعمال کند. این تحریم‌ها می‌توانند شامل محدودیت‌های شدیدتر در صادرات نفت ایران، فروش کالاهای حساس، یا محدودیت‌های جدید در سیستم مالی جهانی باشند.

۲-۷-۵-۳. وضع تحریم‌های ثانویه

دولت ترامپ به جد نسبت به اعمال تحریم‌ها و مجازات‌هایی علیه شرکت‌ها و کشورهایی که با ایران تجارت می‌کنند؛ اقدام خواهد کرد.

۲-۷-۵-۴. تقویت هم‌پیمانان منطقه‌ای

اگر سازوکار ماشه فعال شود، ترامپ احتمالاً همکاری‌های نظامی و امنیتی را با کشورهای عربی

خلیج فارس به‌ویژه عربستان سعودی و امارات متحده عربی تقویت خواهد کرد. این کشورها از استراتژی فشار حداکثری آمریکا و تقویت تحریم‌ها علیه ایران حمایت می‌کنند.

۲-۷-۵. راهبردهای محتاطانه در قبال واکنش ایران

در کنار حمایت از اقدام اروپا، دولت ترامپ ممکن است استراتژی‌هایی برای پیشگیری از واکنش‌های شدیدتر ایران در نظر بگیرد. ایران احتمالاً در مواجهه با بازگشت تحریم‌ها، به شدت اقداماتی انجام خواهد داد، از جمله افزایش سطح غنی‌سازی اورانیوم یا خروج از پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای. ترامپ در چنین شرایطی ممکن است عدم تمایل به جنگ تمام‌عیار با ایران را از طریق اعمال تحریم‌های اقتصادی نشان داده؛ و در عین حال، از مسیر دیپلماسی برای جلوگیری از گسترش بحران و محدود کردن دامنه اقدامات ایران استفاده کند؛ که این روش پیش از این در دوره اول ریاست‌جمهوری او مشاهده شده بود (به‌ویژه در مذاکره با کره شمالی).

۲-۷-۶. بحران احتمالی در روابط با اتحادیه اروپا

در صورتی که کشورهای اروپایی تصمیم به فعال‌سازی سازوکار ماشه بگیرند، این اقدام می‌تواند منجر به ایجاد بحران در روابط آمریکا با اتحادیه اروپا شود. آمریکا احتمالاً از نظر دیپلماتیک از اقدام اروپا حمایت می‌کند، اما ممکن است از آن برای افزایش اختلافات داخلی بین کشورهای اتحادیه اروپا و همچنین ایجاد فشار بر این کشورها برای همکاری بیشتر استفاده کند. ترامپ ممکن است از هر فرصتی برای مخالفت با دیپلماسی‌های اروپایی و پیشبرد سیاست‌های خود استفاده کند و به این ترتیب اختلافات میان آمریکا و اروپا را گسترش دهد.

۲-۷-۷. پایان دادن به برجام

ترامپ هرگز در دور اول و در مدت زمانی که از دور دوم ریاست‌جمهوری می‌گذرد از تصمیم خود برای خروج از برجام تغییر نظر نداده و در صورتی که کشورهای اروپایی اقدام به فعال‌سازی سازوکار ماشه کنند؛ این موضوع احتمالاً به‌عنوان دلیلی برای عدم لزوم هرگونه مذاکره بیشتر با ایران در چارچوب برجام مطرح شود.

ترامپ ممکن است در این راستا اعلام کند برجام مرده است و از این پس آمریکا هیچ تمایلی به مذاکره با ایران تحت هیچ شرایطی ندارد و با تقویت فشارها و تحریم‌ها از ایران خواسته خواهد شد که به مذاکره با آمریکا درخصوص یک توافق جدید و جامع‌تر هسته‌ای و منطقه‌ای بپردازد.

در مجموع، واکنش آمریکا، به ویژه در دوران دولت ترامپ، در برابر فعال‌سازی سازوکار ماشه توسط اروپاییان، به احتمال زیاد حمایت قاطع از این اقدام خواهد بود، زیرا ترامپ به سیاست فشار حداکثری و محدود کردن ایران در زمینه‌های هسته‌ای، اقتصادی و منطقه‌ای

باور دارد. این اقدام به افزایش تحریم‌ها، تنش‌های دیپلماتیک و تلاش برای محدود کردن فعالیت‌های ایران در عرصه جهانی منجر خواهد شد. از سوی دیگر، ایالات متحده ممکن است در عین حمایت از این سیاست، از آغاز مجدد گفت‌وگوها با ایران به‌عنوان راهی برای حل بحران با در نظر گرفتن شرایط جدید استفاده کند.

۲-۸. اسرائیل و سازوکار ماشه

سیاست کلی اسرائیل در قبال برنامه هسته‌ای ایران بر مبنای جلوگیری از دستیابی ایران به توانایی ساخت سلاح هسته‌ای است و مقامات این رژیم بارها بطور رسمی تأکید کرده‌اند که از هر ابزاری برای متوقف کردن پیشرفت‌های هسته‌ای ایران استفاده خواهند کرد؛ و از آنجا که اسرائیل نقشی محوری و پشت‌پرده در تلاش‌های دیپلماتیک برای فشار به کشورهای اروپایی جهت فعال‌سازی سازوکار ماشه داشته و دارد و از طرفی همواره یکی از مخالفان اصلی برجام بوده و از هرگونه اقدام برای اعمال فشار بر ایران، حمایت کرده است؛ لذا در این راستا، به چند مورد از مهم‌ترین نقش‌ها و اقدامات اسرائیل در این زمینه پرداخته می‌شود [۱].

۲-۸-۱. فشار بر کشورهای اروپایی برای فعال‌سازی سازوکار ماشه

اسرائیل از طریق لابی‌های دیپلماتیک و امنیتی در اروپا تلاش کرده است تا سه کشور اروپایی (فرانسه، آلمان و بریتانیا) را متقاعد کند که ایران تعهدات خود را زیر پا گذاشته و بنابراین، تنها راه مقابله با برنامه هسته‌ای ایران، بازگرداندن تحریم‌های سازمان ملل است. در این راستا:

* مقامات اسرائیلی بارها ملاقات‌هایی با دیپلمات‌های اروپایی داشته و گزارش‌هایی درباره فعالیت‌های هسته‌ای ایران به آنها داده‌اند.

* رسانه‌ها و تحلیل‌گران وابسته به اسرائیل تلاش کرده‌اند این موضوع را در افکار عمومی اروپاییان مطرح کنند که اروپا نباید به توافقی که ایران نقض کرده پایبند بماند.

* سازمان‌های اطلاعاتی اسرائیل اسنادی را درباره پیشرفت‌های هسته‌ای ایران منتشر کرده‌اند تا اروپایی‌ها را تحت فشار بگذارند.

۲-۸-۲. همکاری با آمریکا برای فشار به اروپا

اسرائیل با دولت آمریکا، به‌ویژه در دوران ترامپ، همکاری نزدیکی داشته و تلاش کرده تا واشنگتن را برای اعمال فشار به اروپایی‌ها جهت فعال کردن سازوکار ماشه متقاعد کند. اقدامات اسرائیل در این راستا شامل:

* رابطه نزدیک با دولت ترامپ و استفاده از نفوذ واشنگتن برای تهدید اروپا به تحریم‌های

اقتصادی در صورت عدم همکاری با آمریکا در قبال ایران.

* ارائه اطلاعات محرمانه به مقامات آمریکایی درباره فعالیت‌های هسته‌ای ایران، که دولت اول ترامپ از آن برای توجیه سیاست فشار حداکثری و خروج از برجام استفاده کرد.

* همکاری اطلاعاتی با آمریکا برای متقاعد کردن اروپایی‌ها که ایران در حال پیشرفت سریع در برنامه هسته‌ای خود است و باید اقدامات فوری انجام شود.

۲-۸-۳. اقدامات اطلاعاتی و امنیتی برای تشدید بحران

یکی از مهم‌ترین راه‌هایی که اسرائیل برای تقویت احتمال فعال‌سازی سازوکار ماشه استفاده کرده، اقدامات خرابکارانه و عملیات‌های اطلاعاتی علیه برنامه هسته‌ای ایران است. این اقدامات شامل:

* ترور دانشمندان هسته‌ای ایران مانند شهید محسن فخری‌زاده، که با هدف کند کردن پیشرفت‌های هسته‌ای ایران و همچنین تحریک واکنش ایران برای افزایش تنش‌ها انجام شد.

* حملات سایبری به تأسیسات هسته‌ای ایران، مانند حمله به تأسیسات نطنز که باعث آسیب به سانتریفیوژهای ایران شد.

* انجام عملیات‌های مخفی برای خرابکاری در تأسیسات هسته‌ای ایران به‌منظور کاهش توانمندی ایران، برانگیختن ایران به واکنش‌های تند و همچنین ارسال پیام به کشورهای اروپایی که ایران همچنان تهدیدی جدی محسوب می‌شود.

۲-۸-۴. تأثیرگذاری بر آژانس بین‌المللی انرژی اتمی

اسرائیل همواره سعی کرده با ارائه گزارش‌های اطلاعاتی و مستندات محرمانه به آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، این نهاد را تحت فشار قرار دهد تا گزارش‌های سخت‌گیرانه‌تری علیه ایران منتشر کند. اسرائیل در سال‌های اخیر مدارکی از یک آرشیو اطلاعاتی ادعایی، درباره برنامه هسته‌ای ایران منتشر و سعی کرده از طریق آن، آژانس را برای اعلام عدم همکاری ایران با تعهداتش تحت فشار بگذارد.

گزارش‌های سخت‌گیرانه آژانس می‌تواند اروپا را به این نتیجه برساند که ایران به تعهداتش پایبند نیست، که در نهایت منجر به فعال شدن سازوکار ماشه می‌شود.

۲-۸-۵. تأثیر بر افکار عمومی و رسانه‌های غربی

رژیم صهیونیستی با استفاده از رسانه‌های بین‌المللی و لابی‌های قدرتمند در کشورهای اروپایی تلاش کرده است تا افکار عمومی را به این سمت هدایت کند که ایران به دنبال ساخت سلاح هسته‌ای است و باید تحریم‌های سازمان ملل بازگردد [۳].

۲-۸-۶. هماهنگی با کشورهای عربی برای افزایش فشار بر ایران

اسرائیل همچنین با کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس، به ویژه عربستان سعودی و امارات همکاری نزدیکی برای اعمال فشار بر ایران دارد. این همکاری شامل:

* تلاش برای ایجاد اجماع بین‌المللی علیه ایران و نشان دادن ایران به عنوان یک تهدید امنیتی برای منطقه و جهان.

* همکاری اطلاعاتی و امنیتی با کشورهای عربی در راستای افزایش فشارهای دیپلماتیک علیه ایران.

* تشویق کشورهای عربی برای حمایت از تحریم‌های بیشتر علیه ایران.

با این حال، میزان موفقیت این تلاش‌ها به رفتار ایران، همکاری‌های دیپلماتیک تهران با اروپا و همچنین حمایت‌های روسیه و چین از ایران بستگی دارد.

۲-۹. انتظارات اروپائیان و اقدامات ایران برای عدم فعال‌سازی سازوکار ماشه

ترویج‌های اروپایی ممکن است از فعال‌سازی مکانیسم ماشه اجتناب کند، به شرطی که شرایط خاصی فراهم تا ثبات دیپلماتیک و اقتصادی آنها و ایران حفظ شود. همچنین برای اینکه ایران بتواند از فعال‌سازی سازوکار ماشه جلوگیری کند، احتمالاً باید اقداماتی را انجام دهد تا رضایت کشورهای اروپایی و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی را جلب کند و هم فضای دیپلماتیک را به گونه‌ای مدیریت نماید که فشارها، بر ایران کاهش یابد.

عوامل و شرایط کلیدی که می‌تواند منجر به اجتناب از فعال‌سازی سازوکار ماشه شود؛ بدین شرح خلاصه می‌شود.

۲-۹-۱. پایبندی به تعهدات برجانی و همکاری بیشتر با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی

اصلی‌ترین دلیل تهدید به فعال‌سازی سازوکار ماشه، نقض برخی از تعهدات هسته‌ای ایران طبق برجام است. اگر ایران به تعهدات هسته‌ای خود طبق برجام بازگردد و فعالیت‌های هسته‌ای خود را مطابق با توافقات انجام دهد، کشورهای اروپایی ممکن است از فعال‌سازی سازوکار ماشه اجتناب کنند.

برخی اقدامات که ایران می‌تواند انجام دهد عبارتند از:

* کاهش سطح غنی‌سازی اورانیوم به زیر ۳/۶۷ درصد.

* توقف توسعه سانتریفیوژهای پیشرفته و استفاده از سانتریفیوژهای مطابق با برجام.

* بازگشت به محدودیت‌های تحقیق و توسعه هسته‌ای طبق توافق.

* همکاری بیشتر با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی برای تسهیل بازرسی‌ها و شفاف‌سازی بیشتر فعالیت‌های هسته‌ای.

۲-۹-۲. مذاکره و حفظ کانال‌های دیپلماتیک با کشورهای اروپایی

اروپایی‌ها به دلایل مختلف علاقه دارند که برجام حفظ شود، زیرا آن را یک دستاورد دیپلماتیک مهم می‌دانند و همچنین به آن به عنوان ابزاری برای کنترل برنامه هسته‌ای ایران نگاه می‌کنند. اگر ایران بتواند به کشورهای اروپایی تضمین‌هایی بدهد که در قبال کاهش تنش‌ها به تعهدات هسته‌ای پایبند هست، ممکن است این کشورها از فعال‌سازی سازوکار ماشه اجتناب کنند. برای این منظور، ایران ممکن است اقدامات زیر را انجام دهد:

* گفتگوهای تجاری و اقتصادی بیشتر با اتحادیه اروپا به‌ویژه در زمینه‌هایی چون نفت، گاز، انرژی و صنایع دیگر.

* حفظ روابط با اروپا در زمینه‌های غیر هسته‌ای مانند تغییرات اقلیمی، حقوق بشر و مبارزه با تروریسم.

* پیشنهاد برنامه‌های مشترک برای توسعه فناوری‌های هسته‌ای با نظارت دقیق آژانس، به‌طوری که از فشارهای جهانی کاسته شود و ایران بتواند در عرصه هسته‌ای خود پیشرفت کند بدون اینکه نگرانی‌های جدی را برانگیزد.

۲-۹-۳. ارائه تضمین‌های سیاسی - امنیتی - منطقه‌ای

کشورهای اروپایی ممکن است از فعال‌سازی سازوکار ماشه اجتناب کنند اگر ایران اقداماتی را برای کاهش تنش‌های منطقه‌ای انجام دهد. به ویژه در موضوعات مهمی مثل سوریه، یمن و عراق که در آن ایران به عنوان یک بازیگر کلیدی شناخته می‌شود. برخی از اقدامات احتمالی ایران در این زمینه عبارتند از:

* کاهش حمایت از گروه‌های شبه‌نظامی در منطقه یا حرکت به سوی آتش‌بس‌های منطقه‌ای.

* پذیرش فرآیندهای سیاسی در یمن و کاهش تنش‌ها در خاورمیانه.

* اعلام آمادگی برای مشارکت در توافقات بین‌المللی امنیتی که به کاهش تنش‌ها و بحران‌های منطقه‌ای منجر شود.

۴-۹-۲. تضمین‌های اضافی برای رفع نگرانی‌های امنیتی و اقتصادی

یکی از نگرانی‌های اصلی کشورهای اروپایی، به‌ویژه فرانسه، آلمان و بریتانیا، احتمال گسترش برنامه هسته‌ای ایران و تهدیدات احتمالی آن برای امنیت جهانی است. اگر ایران بتواند اقداماتی برای تضمین عدم گسترش برنامه هسته‌ای و مقابله با تهدیدات هسته‌ای انجام دهد، ممکن است کشورهای اروپایی از فعال‌سازی سازوکار ماشه اجتناب کنند. این اقدامات شامل:

- * ایجاد مکانیسم‌های نظارتی بیشتر و پایبندی به تصمیمات آژانس بین‌المللی انرژی اتمی.
- * توافقی‌های جدید با آژانس برای نظارت بر سایت‌های هسته‌ای و همکاری بیشتر برای رفع هرگونه ابهام در فعالیت‌های هسته‌ای.

۵-۹-۲. اقدامات دیپلماتیک برای کاهش فشارهای آمریکا

با توجه به اینکه فشارهای آمریکای تحت ریاست جمهوری ترامپ بر اروپا جهت اتخاذ مواضع سخت‌تر علیه ایران افزایش یافته، کشورهای اروپایی ممکن است از فعال‌سازی سازوکار ماشه اجتناب کنند اگر فشاری که آمریکا بر آن‌ها وارد می‌کند؛ کاهش یابد.

اگر ایران توانایی داشته باشد تا از طریق دیپلماسی فعال با ایالات متحده به یک توافق جدید برسد و تضمین‌های جدیدی برای رفع تحریم‌ها و کاهش فشارهای اقتصادی به‌دست آورد، احتمالاً کشورهای اروپایی از فشارهای خود برای فعال‌سازی سازوکار ماشه صرف‌نظر خواهند کرد.

۶-۹-۲. موافقت با اصلاحات یا تمدید برخی بندهای برجام

اگر برخی از محدودیت‌های "بندهای غروب" برجام که به زودی به پایان می‌رسند، تمدید شوند یا حتی اصلاحات جدیدی در توافق ایجاد شود؛ کشورهای اروپایی ممکن است از فعال‌سازی سازوکار ماشه اجتناب کنند؛ به شرط آنکه ایران حاضر باشد:

- * زمان‌بندی برخی از محدودیت‌ها که در آینده به پایان می‌رسند، را تمدید کند.
- * به مذاکرات برای اصلاح یا تمدید برجام به‌ویژه در زمینه‌های غنی‌سازی اورانیوم و تحقیق و توسعه بپردازد.

اگر ایران موفق شود تا حمایت قاطع دیپلماتیک و سیاسی چین و روسیه به‌ویژه در شورای امنیت سازمان ملل متحد را جلب کند، کشورهای اروپایی ممکن است با فشارهای سیاسی و اقتصادی روبه‌رو شوند که آنها را از اقدام به فعال‌سازی سازوکار ماشه منصرف کند.

نتیجه‌گیری

اگر ترامپ بعد از دور اول ریاست‌جمهوری کنار گذاشته می‌شد و مسیر انتخابات آمریکا، افرادی با ویژگی‌های علمی، دموکراتیک و نیز اهل فرهنگ و فلسفه را جایگزین می‌کرد، می‌شد گفت؛ انتخاب دور اول ترامپ تصادفی بوده؛ ولی بعد از انتخاب او در دور دوم و با فاصله بسیار زیاد با رقیبش، می‌توان انتظار داشت که دوران تحولی جدیدی در جهان شروع شده باشد که به‌نوعی بازگشت به حداقل پانصد سال قبل را در حکومت‌داری ولی با ابزارها و پشتوانه‌های نظری جدید نشان می‌دهد. دولت آمریکا در دور دوم ترامپ با دکترین «در انداختن طرحی نو» در صحنه بین‌المللی پا به عرصه گذاشته است.

این دکترین مقوله‌ای جدید نیست و در طول تاریخ سیاسی - اجتماعی - اقتصادی، از آن به‌عنوان نظم نوین جهانی^{۲۴} یاد شده است. هر دوره‌ای از تاریخ که با تغییری چشمگیر در اندیشه سیاسی و موازنه قدرت در جهان همراه بوده؛ اندیشه و فلسفه نظم نوین جهانی که در آن نخبگانی از قدرت در حال توطئه‌چینی برای سلطه بر تمام دنیا از طریق حکمرانی جهانی و جهانی‌سازی هستند؛ قوت یافته است.

در حال حاضر حضور و عملکرد ترامپ و سایر سرمایه‌داران افسانه‌ای جهان در راس امور اجرایی آمریکا که به‌شدت به مرکانتیلیسم^{۲۵} (ثروت پرستی افراطی) معتقدند، نشان از عزم جدی برای برقراری نظم نوین جهانی است. در این عرصه، به‌موازت جنگ تجاری - تعرفه‌ای، تضعیف ائتلاف‌های چند جانبه و بین‌المللی و مشغول کردن اروپا به تحولات ژئوپلیتیکی با روسیه، خاورمیانه و ایران دارای جایگاه ویژه و با اهمیتی است.

24. The New World Order

25. Mercantilism

شیوه‌ای است برای حداکثر سازی صادرات و حداقل کردن واردات

نتانیاهو در جریان سخنرانی مهر ۱۴۰۳ در نشست سالانه مجمع عمومی سازمان ملل متحد در نیویورک بر ایده استقرار یک نظم نوین منطقه‌ای تأکید کرد که در آن رژیم اشغالگر قدس، بازیگر اصلی و قدرتمند منطقه خواهد بود و محور مقاومت و کانون آن یعنی جمهوری اسلامی ایران تضعیف خواهد شد. عملیات بمباران حومه جنوبی بیروت و شهادت حسن نصرالله با نام رمز «نظم نوین» انجام و نخست‌وزیر اسرائیل حذف نصرالله را به عنوان شرط لازم برای نظم نوین جهانی توصیف کرد.

در راستای تحقق شرط لازم برای نظم نوین جهانی مزبور، ایران در کانون آن قرار گرفته که ترکیب سه استراتژی فشار حداکثری، فعال‌سازی سازوکار ماشه و حملات نظامی در دستور کار قرار دارد. داده‌ها مبین این است که این راهبرد با فشار حداکثری توسط ایالات متحده آغاز و با فعال‌سازی سازوکار ماشه توسط کشورهای اروپایی در شورای امنیت ادامه و در صورت لزوم با حملات نظامی اسرائیل به پایان خواهد رسید. هرچند امکان پیاده‌سازی این سناریو به عوامل متعددی از جمله کنش‌ها و واکنش‌های دیپلماتیک و غیر دیپلماتیک ایران و سایر بازیگران موثر جهانی مانند چین، روسیه و کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس وابسته است. در این پازل، سازوکار ماشه به دلیل پذیرش بیشتر از سوی افکار عمومی و حقوق بین‌الملل دارای جایگاه ویژه‌ای است.

واکنش‌های بین‌المللی به فعال‌سازی سازوکار ماشه نیز بسیار متنوع و پیچیده است. آمریکا با حمایت از تشدید تحریم‌ها، چین و روسیه با مخالفت و حمایت از ایران و کشورهای عربی با فشار به کشورهای غربی، هر کدام به شیوه‌های خود واکنش نشان خواهند داد. در این میان، سازمان‌های بین‌المللی و نهادهای حقوق بشری ممکن است نقش میانجی را ایفا کنند.

فعال‌سازی سازوکار ماشه توسط اروپا می‌تواند پیامدهای گسترده‌ای برای دیپلماسی بین‌المللی، امنیت منطقه‌ای و اقتصاد جهان و ایران داشته باشد. در حالیکه اروپا ممکن است این اقدام را به عنوان ابزاری برای فشار بر ایران و بازگرداندن آن به تعهدات برجامی در نظر بگیرد، اما نتیجه نهایی می‌تواند تشدید تنش‌ها و نابودی کامل برجام باشد. به همین دلیل، دیپلماسی و مذاکره همچنان بهترین گزینه برای حل این بحران باقی می‌ماند.

الف) فارسی

۱. احمدی، وحیده، «راهبرد اسرائیل در مورد برجام»، فصلنامه مطالعات راهبردی، ۱۳۹۵، شماره ۷۱، ص ۱۶۲-۱۵۹.

۲. باشگاه خبرنگاران جوان، متن رسمی انگلیسی برجام، دسترسی در:

https://www.yjc.ir/files/fa/news/1394/4/23/3376722_469.pdf

۳. ثمره‌های علمی، لیلا، انوشه، ابراهیم، وفایی، خسرو، «تحلیل محتوایی اخبار شبکه سی ان ان در موضوع برجام، در دوران ریاست

جمهوری دونالد ترامپ با تأکید بر نظریه تأثیر سی ان ان»، فصلنامه پژوهش سیاسی و بین‌الملل، شماره ۵۹، ص ۱۱۱-۹۳.

۴. دل‌انگیزان، سهراب، «نظم نوین جهان در قرن بیست و یکم»، دنیای اقتصاد، ۱ اسفند ۱۴۰۳، شماره ۶۲۳۱.

۵. رضایی پیش‌رباط، صالح، «تأملی بر توسعه، تحول و چشم‌انداز پادمان‌های آژانس بین‌المللی انرژی اتمی؛ با تأکید بر برجام»، فصلنامه مطالعات راهبردی، ۱۳۹۷، شماره ۸۱، ص ۱۳۳-۱۰۳.

۶. روحی، محبوبه، احمدی‌نژاد، حمید، «ترامپ و میدان تصمیمگیری برجام؛ از خروج تا سناریوی آینده»، فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۱۴۰۱، شماره ۷۳، ص ۴۷-۲۵.

۷. سلیتی، مسعود، «ترکیب فشار حداکثری، مکانیسم ماشه و حملات نظامی»، دیپلماسی ایرانی، ۴ اسفند ۱۴۰۳، دسترسی در:

[/http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/2031247](http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/2031247)

۸. شاکری، مجید، صادقی، شهریار، قنبری، حمید، "نقطه آغاز مذاکره با آمریکا کجاست"، اکوایران، مناظره، ۱۸ بهمن ۱۴۰۳، دسترسی در:

<https://ecoiran.com/%D8%A8%D8%AE%D8%B4-%D8%A7%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF-%DA%A9%D9%84%D8%A7%D9%86-79/83793-%D9%86%D9%82%D8%B7%D9%87-%D8%A2%D8%BA%D8%A7%D8%B2-%D9%85%D8%B0%D8%A7%DA%A9%D8%B1%D9%87-%D8%A8%D8%A7-%D8%A2%D9%85%D8%B1%DB%8C%DA%A9%D8%A7-%DA%A9%D8%AC%D8%A7%D8%B3%D8%AA>

۹. قنبری، حمید، "زمان‌های کلیدی در برجام"، دنیای اقتصاد، ۲۷ مهر ۱۳۹۴، شماره ۳۶۰۸.

۱۰. کاتولیس، برایان، ۴ متغیر سیاست خاورمیانه‌ای ترامپ"، دنیای اقتصاد، ۲۷ بهمن ۱۴۰۳، شماره ۶۲۲۷.

۱۱. کرمی، جهانگیر، کرامتی‌نیا، رقیه، «سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته ای ایران: از تحریم تا برجام»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، ۱۳۹۵، شماره ۹۵، ص ۹۷-۶۵.

۱۲. مرادی، جهانبخش، یعقوبی‌منفرد، یوسف، «استراتژی امنیتی آمریکا در خاورمیانه بعد از خروج از برجام»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۴۰۱، شماره ۶۸، ص ۱۳۰-۱۱۱.

۱۳. وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، متن رسمی فارسی برجام، دسترسی در:

<https://mfa.ir/files/mfa/pdf.pdf>

۱۴. وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، متن رسمی فارسی قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت سازمان ملل متحد، دسترسی در:

<https://mfa.gov.ir/portal/newsview/31178/%D9%82%D8%B7%D8%B9%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-2231>

(ب) انگلیسی

15. "Europeans tell UN ready to 'snap back' Iran sanctions if needed", Michelle Nichols (December 2024),

available at:

[https://www.reuters.com/world/europeans-tell-un-ready-snap-back-iran-sanctions-if-needed-](https://www.reuters.com/world/europeans-tell-un-ready-snap-back-iran-sanctions-if-needed-2024-12-11/)

[2024-12-11/](https://www.reuters.com/world/europeans-tell-un-ready-snap-back-iran-sanctions-if-needed-2024-12-11/)

16. "Germany must act to stop Iran's nuclear weapons program" (March 2025), available at: <https://www.mideastfreedomforum.org/en/start/germany/press/press-releases/snapback>

17. Kwong Jamie (April 2025), "Bargaining Short of the Bomb: A Strategy for Preventing Iranian NPT Withdrawal",

CARNEGIE ENDOWMENT FOR INTERNATIONAL PEACE, available at:

[https://carnegieendowment.org/research/2025/04/bargaining-short-of-the-bomb-a-strategy-for-](https://carnegieendowment.org/research/2025/04/bargaining-short-of-the-bomb-a-strategy-for-preventing-iranian-npt-withdrawal/?lang=e)

[preventing-iranian-npt-withdrawal/?lang=e](https://carnegieendowment.org/research/2025/04/bargaining-short-of-the-bomb-a-strategy-for-preventing-iranian-npt-withdrawal/?lang=e)

18. "The Snapback of UN Sanctions on Iran", Richard Goldberg (July, 2020), available at:

<https://www.fdd.org/wp-content/uploads/2020/07/fdd-backgrounder-faq-the-snapback-of-un-sanctions-on-iran.pdf>

19. “Trigger Warning: The Consequences of Snapping Back Sanctions on Iran” (January 31, 2023),

available at:

<https://www.iranwatch.org/our-publications/policy-briefs/trigger-warning-consequences-snapping-back>

sanctions-iran

20. “True Deadline to Enact Iran Sanctions ‘Snapback’ Just a Month Away” (April 2025), available at:

<https://jinsa.org/press-release-iran-snapback-paper/>

Recognizing the strategy of absolute superiority in the Zionist regime's information discourse: a cultural approach

received: 28/07/2025

Accepted: 24/08/2025

Hassan Rangarz:

PhD student, Faculty of Political Science and International Relations, Islamic Azad University, Hamadan Branch, Iran

E-mail: shimen208@yahoo.com

ORCID ID: 0009-0000-0038-4997

Qasem Torabi:

Associate Professor and faculty member of the Faculty of Political Science and International Relations, Islamic Azad University, Hamedan Branch. (Corresponding author)

E-mail: ghasemtoraby@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-5359-9390

Alireza Rezaei:

Associate Professor and Faculty Member, Faculty of Political Science and International Relations, Islamic Azad University, Hamedan Branch

E-mail: lr.Alirezarezaei@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2865-4343

Abstract

Understanding the cultural and historical context of the enemy and examining the ontological roots governing its decision-making structures enhances the ability to predict its behaviors and plays a crucial role in designing the necessary measures for counteracting the adversary. The Israeli regime, as an American project in the West Asia region, not only has a direct influence on regional and global dynamics but has consistently demonstrated its hostility towards the Islamic Republic of Iran in recent years. Understanding the strategic culture of the Israeli regime, as the foundational framework for its security and intelligence strategies, can provide new insights into the regime's intelligence behavior and the development of counter-strategies. This paper, aiming to redefine the concept of absolute superiority within from a cultural perspective, seeks to elucidate the impact of its strategic culture on its intelligence strategies. question is formulated as follows: "What impact does the strategic culture of the Israeli regime have on its intelligence strategies?" In this explanatory study, combination of archival-library research and, while analytical reasoning was adopted as the research method. Additionally, of strategic culture was considered as the theoretical framework. The findings of the study emphasize that the components of the Israeli regime's strategic culture, of strategic depth, the sense of being under siege, and the historical experiences of the Jewish people, have contributed to the formation of an intelligence strategy based on absolute superiority. Counteracting this requires not only informational approaches but also the adoption of cultural and foundationally disruptive strategies.

Keywords: Culture, Education, Strategy, Discourse, Zionist Regime

بازشناسی راهبرد برتری مطلق در گفتمان اطلاعاتی رژیم صهیونیستی: رویکرد فرهنگی

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۳

ارسال: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷

چکیده

شناخت فرهنگی-تاریخی دشمن و بررسی ریشه های هستی شناسانه مسلط بر ساختارهای تصمیم گیری آن، قدرت پیشبینی رفتارها را تقویت و در طراحی تدابیر لازم برای مقابله با حریف تاثیر بسزایی دارد. رژیم صهیونیستی بعنوان یک پروژه امریکایی در منطقه غرب آسیا، علاوه بر تاثیر مستقیم بر معادلات منطقه ای و جهانی، همواره در سال های گذشته دشمنی خود با جمهوری اسلامی ایران را بروز داده است. شناخت فرهنگ راهبردی رژیم صهیونیستی به عنوان زیرساخت اصلی اتخاذ استراتژی ها و تدابیر اطلاعاتی-امنیتی آن، میتواند در رفتارشناسی اطلاعاتی آن رژیم و سیاستگذاری مقابله با آن افق جدیدی را مفتوح نماید. این مقاله با هدف بازشناسی راهبرد برتری مطلق در گفتمان اطلاعاتی رژیم صهیونیستی از بستر فرهنگی سعی دارد تاثیر فرهنگ راهبردی رژیم صهیونیستی را بر استراتژی های اطلاعاتی رژیم تبیین نماید. لذا سوال اصلی پژوهش بدین قرار تنظیم شده است: «فرهنگ راهبردی رژیم صهیونیستی چه تاثیری بر استراتژی های اطلاعاتی آن دارد؟». در این تحقیق تبیینی، ضمن بهره گیری از مطالعه اسنادی-کتابخانه ای و مصاحبه عمیق با کارشناسان خبره موضوع برای جمعآوری داده، از تحلیل اجتهادی به عنوان روش پژوهش استفاده شده است؛ همچنین نظریه فرهنگ راهبردی به عنوان چارچوب نظری در نظر گرفته شده است. یافته های پژوهش تأکید می نماید که عناصر تشکیل دهنده فرهنگ راهبردی رژیم صهیونیستی نظیر: ارزش ها و باورهای دینی و ملی، فقدان عمق استراتژیک، حس در محاصره بودن و تجربیات قوم یهود و ... باعث شکل گیری استراتژی اطلاعاتی مبتنی بر برتری مطلق شده است که مقابله با آن نیز علاوه بر رویکردهای اطلاعاتی مستلزم اتخاذ راهبردهای فرهنگی و شالوده شکن است.

کلید واژه ها: فرهنگ، پرورش، استراتژی، گفتمان، رژیم صهیونیستی

حسن رنگرز

دانشجوی دکتری دانشکده
علوم سیاسی و روابط بین الملل،
دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان،
ایران

ایمیل

shimen208@yahoo.com
کد ارکید: ۰۰۰۹-۰۰۰۰-۰۰۲۸-۴۹۹۷

قاسم ترابی

دانشیار و عضو هیئت علمی
دانشکده علوم سیاسی و روابط
بین الملل دانشگاه آزاد اسلامی
واحد همدان (نویسنده مسئول)

ایمیل

ghasemtoraby@yahoo.com
کد ارکید: ۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۰۲۵-۵۳۵۹-۹۳۹۰

علیرضا رضائی

دانشیار و عضو هیات علمی
دانشکده علوم سیاسی و روابط
بین الملل دانشگاه آزاد اسلامی
واحد همدان

ایمیل

lr.Alirezarezaei@gmail.com
کد ارکید: ۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۰۲۸-۶۵-۴۳۴۳

Extended Abstract

Introduction: Knowing the cultural-historical aspects of the enemy and examining the ontological roots that dominate its decision-making structures strengthen the ability to predict behavior and have a significant impact on designing the necessary measures to confront the opponent. The Zionist regime, as an American project in the West Asian region, in addition to directly influencing regional and global equations, has always expressed its hostility towards the Islamic Republic of Iran in recent years. Understanding the strategic culture of the Zionist regime as the main infrastructure for adopting its information-security strategies and measures can open up new horizons in the information behavior of that regime and policy-making to confront it. This article, with the aim of recognizing the strategy of absolute superiority in the Zionist regime's information discourse from a cultural context, tries to explain the impact of the strategic culture of the Zionist regime on the regime's information strategies. Therefore, the main research question is formulated as follows: "What impact does the strategic culture of the Zionist regime have on its information strategies?" In this explanatory research, while utilizing documentary-library study and in-depth interviews with experts in the subject to collect data, ijthad analysis has been used as a research method; also, the theory of strategic culture has been considered as a theoretical framework. The research findings emphasize that the elements constituting the strategic culture of the Zionist regime, such as: religious and national values and beliefs, lack of strategic depth, sense of being surrounded and experiences of the Jewish people, etc., have led to the formation of an information strategy based on absolute superiority, which, in addition to information approaches, requires the adoption of cultural and foundational strategies. Unlike the theory of realism, which considers action in the international environment to be focused on the behavior of others, other factors are involved in the way states act. The cultural characteristics of societies and their historical identity cause each of them to have different perceptions of international events and, accordingly, to exhibit different behaviors. In the theory of strategic culture, behavior in the international environment is not a reaction to the behavior of others, but a type of activism based on and influenced by the culture and identity of that country. In other words, strategic ideas and strategic behaviors are the product of social construction processes rather than being caused by external phenomena.

Objective: Some of the decisions and information strategies of the Zionist regime, including the doctrine of absolute information superiority, are derived from perceptions that have been taken from historical events of the Jewish people and issues that occurred in those years. Religious teachings,

beliefs, and values of that society play a significant role in information strategies. Therefore, in the present study, by recognizing the religious and cultural components of the Zionist regime, we seek to describe and explain its behaviors and continue to recognize the cultural roots of constructing the strategy of absolute information superiority.

Since its inception as a political system, the Zionist regime has always resorted to preemptive but temporary attacks by using the weapon of existential threat and under the pretext of being surrounded, meaning the concern about the existence of Arab countries as permanent enemies who always want to destroy the Zionist regime. By adopting security strategies that have been mostly tough and military in nature, it has tried to preserve its existence and become a regional power, and for this reason it has used various doctrines, including peripheral alliances, etc. Warning and threatening enemies, increasing advanced military capabilities for deterrence, and trying to achieve a decisive victory in war, even under the pretext of killing civilians, will be the main pillars of the Zionist regime's military guidance. (Latifian, 2017: 26) Therefore, the root and origin of this regime's decisions and information strategies depend on the semantic factors and strategic culture of that regime's society.

Metod: Based on the nature of the data used, the data conform to the qualitative research approach, based on the logic of the research, the dominant logic is the inductive model, and in terms of purpose, it is an ijthad research. The ijthad method is one of the research methods in which the researcher takes an understanding approach and based on reliable sources through the necessary tools and elements to explore and reason the implications, and ultimately arrives at a logical and rational conclusion. The scientific product and product of this prescriptive research is also cultural suggestions to create a break in the regime's information doctrine of absolute superiority.

Findings and Conclusion: The most prominent presence of religion in the fundamental laws of Israel can be found in the last series of these laws. For example, in the second paragraph of the first article of the law "Israel as the Nation-State of the Jewish People" it is stated: "The State of Israel is the institution of the nation-state of the Jewish people, and the State of Israel, through this institution, exercises the natural, religious, and historical right of this people to determine their destiny." Therefore, one of the duties of this state is to fulfill the religious aspirations of the Jewish people. Also, according to the second paragraph of Article 6 of this law, the State of Israel is obligated to protect the religious heritage of the Jewish people. The first paragraph of Article 1 of this law also considers

the Land of Israel as the historical homeland of the Jewish people. But perhaps the most controversial part of this law, which emphasizes and clarifies more than any other law the unique and unique role of religion in the political structure of the State of Israel, is the third paragraph of Article 1 of this law: "The implementation of the right to national self-determination within the framework of the State of Israel is exclusive to the Jewish people." The tenth paragraph of this law also declares Jewish religious holidays as official state holidays. Consequently, it would not be an exaggeration to say that the State of Israel considers the preservation, support, and promotion of the values and heritage of Judaism to be one of its most important goals (Falahi, 5/2/1401). In general, several ideas, including the chosen people, the Holy Land, and the Holy Bible, have constituted the mental structure of Jewish politicians and the foreign policy discourse of the Zionist regime in the last half century. As a result,

چکیده مبسوط:

مقدمه: شناخت فرهنگی-تاریخی دشمن و بررسی ریشه های هستی شناسانه مسلط بر ساختارهای تصمیم گیری آن، قدرت پیشبینی رفتارها را تقویت و در طراحی تدابیر لازم برای مقابله با حریف تاثیر بسزایی دارد. رژیم صهیونیستی بعنوان یک پروژه امریکایی در منطقه غرب آسیا، علاوه بر تاثیر مستقیم بر معادلات منطقه ای و جهانی، همواره در سالهای گذشته دشمنی خود با جمهوری اسلامی ایران را بروز داده است. شناخت فرهنگ راهبردی رژیم صهیونیستی به عنوان زیرساخت اصلی اتخاذ استراتژی ها و تدابیر اطلاعاتی-امنیتی آن، میتواند در رفتارشناسی اطلاعاتی آن رژیم و سیاست گذاری مقابله با آن افق جدیدی را مفتوح نماید. این مقاله با هدف بازشناسی راهبرد برتری مطلق در گفتمان اطلاعاتی رژیم صهیونیستی از بستر فرهنگی سعی دارد تاثیر فرهنگ راهبردی رژیم صهیونیستی را بر استراتژی های اطلاعاتی رژیم تبیین نماید. لذا سوال اصلی پژوهش بدین قرار تنظیم شده است: «فرهنگ راهبردی رژیم صهیونیستی چه تاثیری بر استراتژی های اطلاعاتی آن دارد؟». در این تحقیق تبیینی، ضمن بهره گیری از مطالعه اسنادی-کتابخانه ای و مصاحبه عمیق با کارشناسان خبره موضوع برای جمع آوری داده، از تحلیل اجتهادی به عنوان روش پژوهش استفاده شده است؛ همچنین نظریه فرهنگ راهبردی به عنوان چارچوب نظری در نظر گرفته شده است. یافته های پژوهش تأکید می نماید که عناصر تشکیل دهنده فرهنگ راهبردی رژیم صهیونیستی نظیر: ارزش ها و باورهای دینی و ملی، فقدان عمق استراتژیک، حس در محاصره بودن و تجربیات قوم یهود و ... باعث شکل گیری استراتژی اطلاعاتی مبتنی بر برتری مطلق شده است که مقابله با آن نیز علاوه بر رویکردهای اطلاعاتی مستلزم اتخاذ راهبردهای فرهنگی و شالوده شکن است.

برخلاف نظریه واقع گرایی که کنش در محیط بین المللی را معطوف به رفتار دیگران می داند، عوامل دیگری در نحوه کنشگری دولت ها دخیل است. خصوصیات فرهنگی جوامع و هویت تاریخی آنان، موجب میشود که هریک از آنان برداشت های متفاوتی نسبت به رویدادهای بین المللی داشته و بر همین اساس رفتارهای متفاوت از خود بروز دهند. در نظریه فرهنگ راهبردی، رفتار در محیط بین المللی واکنش به رفتار دیگران نیست، بلکه نوع کنشگری مبتنی و متأثر از فرهنگ و هویت آن کشور است. به عبارتی ایده های راهبردی و رفتارهای راهبردی بیش از آن که ناشی از پدیده های بیرونی

باشد محصول فرایندهای ساخت اجتماعی است.

هدف پژوهش: برخی از تصمیمات و راهبردهای اطلاعاتی رژیم صهیونیستی و از جمله دکتترین برتری مطلق اطلاعاتی برگرفته از برداشت هایی است که از رخدادهای تاریخی قوم یهود و مسایلی که در آن سال ها رخ داده، گرفته شده است. تعلیمات دینی، باورها و ارزش های آن جامعه نقش بسزایی در راهبردهای اطلاعاتی دارد. از این رو در پژوهش حاضر با شناخت مولفه های دینی و فرهنگی رژیم صهیونیستی بدنبال توصیف و تبیین رفتارهای آن و در ادامه بازشناسی ریشه ای فرهنگی برساخت راهبرد برتری مطلق اطلاعاتی هستیم.

رژیم صهیونیستی از بدو پیدایش بعنوان یک نظام سیاسی، همواره با بهره گیری از حربه تهدید وجودی و به بهانه محاصره بودن به معنای نگرانی از وجود کشورهای عربی به عنوان دشمنان دائمی که همواره سودای نابودی رژیم صهیونیستی را در سر دارند، به حملات پیش دستانه اما موقتی روی می آورد و با اتخاذ استراتژی های امنیتی که بیشتر جنبه سخت و نظامی داشته است، تلاش برای حفظ موجودیت خود و تبدیل شدن به قدرت منطقه ای داشته و به همین جهت از دکتترین های مختلف از جمله اتحاد پیرامونی و... استفاده کرده است. هشدار و تهدید دشمنان، افزایش توانایی نظامی پیشرفته برای بازدارندگی و تلاش برای کسب پیروزی قاطعانه در جنگ حتی به بهانه ی کشتار غیرنظامیان، ارکان اصلی رهنامه نظامی رژیم صهیونیستی خواهد بود. (لطیفیان، ۱۳۹۶: ۲۶) لذا ریشه و منشاء اتخاذ تصمیمات و استراتژی های اطلاعاتی این رژیم، به عوامل معنایی و فرهنگ راهبردی جامعه آن رژیم بستگی دارد.

روش پژوهش: براساس ماهیت داده های مورد استفاده، داده ها منطبق بر رهیافت پژوهش کیفی، براساس منطق پژوهش، منطق حاکم مدل استقرایی و از نظر هدف، پژوهشی اجتهادی است. روش اجتهادی یکی از روشهای تحقیق است که محقق با رویکرد تفهیمی و بر اساس منابع معتبر به واسطه ابزار و عناصر لازم برای اکتشاف و استدلال دلالت ها قدم برداشته و نهایتا به استنباط رای منطقی و عقلی واصل میشود. فرآورده و محصول علمی این پژوهش تجویزی نیز پیشنهادات فرهنگی برای ایجاد گسست در دکتترین اطلاعاتی برتری مطلق رژیم می باشد.

پررنگترین حضور دین در قوانین بنیادی اسرائیل را میتوان در آخرین سلسله از این قوانین یافت. از جمله در بند دوم از اصل اول قانون «اسرائیل به مثابه دولت - ملت امت یهود» آمده است: «دولت اسرائیل، نهاد دولت - ملت امت یهود است و دولت اسرائیل از طریق این نهاد، حق طبیعی و دینی و تاریخی این امت را برای تعیین سرنوشت، عملی میکند». بنابراین یکی از وظایف این دولت، تحقق آمال دینی امت یهود است. هم چنین بنا بر بند دوم از اصل ششم این قانون، دولت اسرائیل موظف است تا پاسدار میراث دینی امت یهود باشد. بند اول از اصل اول این قانون نیز سرزمین اسرائیل را سرزمین تاریخی امت یهود قلمداد کرده است. اما شاید جنجالی ترین بخش از این قانون که بیش از هر قانون دیگری بر نقش بی بدیل و یگانه ی دین در ساخت سیاسی دولت اسرائیل تأکید و تصریح میکند، بند سوم از اصل اول این قانون است: «عملی کردن حق تعیین سرنوشت ملی در چهارچوب دولت اسرائیل، مختص امت یهود است». بند دهم این قانون نیز تعطیلات دینی یهودیان را تعطیلات رسمی دولتی اعلان میکند. نتیجتاً سخن گزافی نخواهد بود که دولت اسرائیل، پاسداشت و حمایت و ترویج ارزشها و میراث یهودیت را یکی از مهمترین اهداف خود به حساب می آورد (فلاحی، ۱۴۰۱/۲/۵).

یافته های پژوهش: به طور کلی، چند انگاره از جمله قوم برگزیده، سرزمین مقدس و کتاب مقدس سازه ذهنی سیاستمداران یهودی و گفتمان سیاست خارجی رژیم صهیونیستی را در نیم قرن اخیر مقوم ساخته است. در نتیجه گفتمان مذهبی را میتوان به عنوان مهم ترین عنصر برای

شکل دهی به سیاست خارجی رژیم صهیونیستی در نظر گرفت. بررسی گفتمان سیاست خارجی نخست وزیران رژیم صهیونیستی (از احزاب و طیف های مختلف سیاسی) نشان میدهد که آنها شدیداً از فرهنگ سیاسی دینی یهود متأثراند. این موضوع بر خط و مشی های کلان رفتار خارجی و به ویژه موضوع اساسی تر آن یعنی منازعه با مسلمانان، اعراب و فلسطینیان بازتاب دارد. به طور کلی، ادعای تشکیل اسرائیل بزرگ در سرزمین مقدس که بنابر آیات تورات شامل کشورهای فلسطین، مصر، سوریه، اردن و لبنان بوده، تأثیر مستقیمی بر سیاست خارجی این کشور نسبت به کشورهای همسایه خود داشته است. عناصر کلی سیاست خارجی رژیم صهیونیستی در دوران این سه نخست وزیر اخیر تحت تأثیر عامل مشروعیت مذهبی بود، اما در این میان، سیاست خارجی رژیم صهیونیستی در زمان نخست وزیری نتانیاهو بیشتر از زمان باراک و شارون بر حفظ سرزمین های اشغالی فلسطین و کشورهای همسایه خود مبتنی بوده است تا بتواند به وعده های کتاب مقدس تورات جامه عمل بپوشاند که تا اندازه های در این زمینه موفق شد و توانست سرزمین های تحت اشغال خود را حفظ کند (ولایتی قوجه بگلو و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۶۰-۱۵۵).

یکی از مهم ترین چالش ها و گسست ها در جامعه اسرائیل، چالش حفظ دولت-ملت یهودی است که سبب شد تا استراتژی برتری مطلق در دستورکار رژیم صهیونیستی قرار گیرد. این چالش یا گسست نسلی در حقیقت به کم توجهی نسل جدید این رژیم، نسبت به آموزه های صهیونیسم اشاره دارد. هویت آرمانی صهیونیسم، یهودیان نوینی ایجاد کرد که به زبان عبری مسلط بوده و به جای بی سرزمینی در گذشته، به سرزمین جدید خود عشق بورزند و منافع و رفاه خود را در راه ملت شان قربانی و با تمام وجود از رژیم صهیونیستی در برابر دیگران دفاع کنند. این هویت آرمانی از طریق دو نهاد به جوانان اسرائیلی القا میشد: ارتش و نظام آموزشی. این دو، ابزارهای بسیار مهم و اساسی در روند ایجاد هویت ملی هستند. اما طی دو دهه اخیر شاهد افول کارکرد هویتسازانه این دو نهاد در رژیم صهیونیستی بودهایم (موسوی، ۱۳۹۹: ۷۷) ارتش که در حقیقت نخستین عرصه خلق هویت صهیونیستی و بهترین مجرای همسان انگاری و محل پیاده سازی تئوری کوره مذاب محسوب میشود و برای بسیاری از اسرائیلی ها خدمت در ارتش به معنای عبور از دوران جوانی به بزرگسالی است، کارکرد خود را تا حدی از دست داده است (موسوی، ۱۳۹۹: ۷۷). دومین نهادی که برای ساخت هویت مورد استفاده قرار میگیرد نظام آموزشی است. اما امروزه به دلیل کمبود بودجه، افزایش جمعیت و جذب نخبگان اسرائیلی (صهیونیستی) به سمت مشاغل مرفهتر، معلمان اسرائیلی حقوق بسیار اندکی در مقایسه با دیگران دریافت می کنند و کلاس های درس این رژیم، در زمره شلوغ ترین کلاس های درس در جهان هستند. نتیجه اینکه تنزل موقعیت نظام آموزشی این رژیم ظرفیت هویت سازی دولت را تضعیف نموده و این رژیم در مقایسه با دهه های اولیه تأسیس خود کمتر می تواند اندیشه صهیونیسم را به نسل جوان کنونی تلقین کند (رضوی، ۱۴۰۰: ۱۷۳-۱۷۰).

مقدمه و بیان مسأله

با نگاهی به سابقه نه چندان بلند ظهور رژیم صهیونیستی، به سادگی میتوان دریافت که این رژیم بعد از جنگ جهانی اول با هدف حفاظت از جهان غرب در برابر اسلام و بر مبنای ایجاد برتریطلبی مطلق نظامی و معارضة با کشورهای مسلمان منطقه غرب آسیا شکل گرفته است. اشغال سرزمینهای اسلامی و مقابله با کشورهای پیرامونی، جامعه رژیم صهیونیستی را به امنیتیترین جامعه در منطقه تبدیل نموده به گونه ای که همواره خود را در معرض جنگ دانسته و لذا بر اساس دکترین برتری مطلق همه جانبه که ریشه در اندیشه های صهیونیسم جهانی دارد، در عرصه اطلاعاتی نیز راهبرد برتریجویی مطلق به عنوان دکترین جامعه اطلاعاتی رژیم اتخاذ شود.

برخلاف نظریه واقع گرایی که کنش در محیط بین المللی را معطوف به رفتار دیگران میداند، عوامل دیگری در نحوه کنش گری دولت ها دخیل است. خصوصیات فرهنگی جوامع و هویت تاریخی آنان، موجب میشود که هریک از آنان برداشت های متفاوتی نسبت به رویدادهای بین المللی داشته و بر همین اساس رفتارهای متفاوت از خود بروز دهند. در نظریه فرهنگ راهبردی، رفتار در محیط بین المللی واکنش به رفتار دیگران نیست، بلکه نوع کنشگری مبتنی و متأثر از فرهنگ و هویت آن کشور است. به عبارتی ایده های راهبردی و رفتارهای راهبردی بیش از آن که ناشی از پدیده های بیرونی باشد محصول فرایندهای ساخت اجتماعی است.

برخی از تصمیمات و راهبردهای اطلاعاتی رژیم صهیونیستی و از جمله دکترین برتری مطلق اطلاعاتی برگرفته از برداشت هایی است که از رخدادهای تاریخی قوم یهود و مسایلی که در آن سالها رخ داده، گرفته شده است. تعلیمات دینی، باورها و ارزش های آن جامعه نقش بسزایی در راهبردهای اطلاعاتی دارد. از این رو در پژوهش حاضر با شناخت مولفه های دینی و فرهنگی رژیم صهیونیستی بدنبال توصیف و تبیین رفتارهای آن و در ادامه بازشناسی ریشه ای فرهنگی برساخت راهبرد برتری مطلق اطلاعاتی هستیم.

سوال اصلی مقاله این است که: «فرهنگ و تاریخ صهیونیسم چه تأثیری در برساخت دکترین برتری مطلق اطلاعاتی رژیم دارد؟» در این پژوهش تلاش میشود با بهره گیری از نظریه فرهنگ راهبردی، به بررسی این فرضیه بپردازیم که عناصر تشکیل دهنده فرهنگ راهبردی رژیم صهیونیستی شامل: ارزش ها و باورهای دینی و ملی، فقدان عمق استراتژیک، حس در محاصره بودن و تجربیات تاریخی قوم یهود، استراتژی اطلاعاتی بر محوریت برتری مطلق را شکل داده است.

پیشینه تحقیق

در عین تعدد و تکرر آثار به چاپ رسیده در خصوص رژیم صهیونیستی، در قلمرو بلافصل موضوع پژوهش حاضر تحقیقات محدودی انجام شده است که اهم کتب مرجع که به دکترین نظامی و به تبع آن دکترین امنیتی رژیم اشغالگر میپردازند و ماهیت سازمان امنیت و اطلاعات رژیم صهیونیستی را مورد مذاقه قرار می دهند به قرار زیر می باشد:

جدول ۱- پیشینه پژوهش

	عنوان	نویسنده	انتشارات و سال نشر
۱	دکترین نظامی رژیم صهیونیستی	حسینی، حسین	موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه جامع امام حسین (ع)، ۱۳۹۸
۲	دروازه‌بانان در سازمان امنیت و اطلاعات رژیم صهیونیستی	موره، درور	موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی، ۱۳۹۶
۳	عوامل ساختاری بحران امنیتی در اسرائیل	قاسمی، حاکم	پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، معاونت پژوهشی، ۱۳۸۸
۴	اصلاحات اطلاعاتی رژیم صهیونیستی	کوپرواسر، یوسف	معاونت پژوهش دانشکده و پژوهشکده اطلاعات و امنیت، ۱۳۸۷
۵	دکترین نظامی اسرائیل	کرمی، جهانگیر	اندیشه سازان نور ۱۳۸۶

۱- مفاهیم و مبانی نظری

چارچوب نظری این تحقیق بر اساس **نظریه فرهنگ راهبردی**^۱ استوار است. در تحلیل پدیده‌های روابط بین‌الملل نظریه واقع‌گرایی همواره مورد توجه پژوهشگران و صاحب‌نظران این رشته بوده است اما اندیشمندان معناگرا که فرهنگ را جزئی از عوامل شکل دهنده رفتارهای بین‌المللی می‌دانند از دهه ۱۹۷۰ فرهنگ راهبردی را نظریه مناسبی برای تحلیل و پیش‌بینی چالش‌های امنیتی داخلی و خارجی معرفی کردند.

جک اسنایدر^۲ فرهنگ راهبردی را به معنی مفروضات اعتقادات و الگوهای رفتارهای مشترک تعریف می‌کند که از تجربیات مشترک و روایت‌های پذیرفته شده نشأت می‌گیرد که رفتار جمعی و روابط با دیگران را شکل می‌دهد و اهداف و ابزار مناسب برای تحقق اهداف امنیتی را تعیین می‌کند (پوراخوندی، ۱۳۹۸: ۵).

1 . Theory of strategic culture

2 Jack Snyder

جانستون^۳ تصریح می‌کند که فرهنگ راهبردی بیش از آن که در خدمت ملاحظات نظامی صرف باشد در برگیرنده همه جنبه‌های سیاسی، نظامی و اقتصادی قدرت ملی می‌باشد و باید در خدمت اجرای اهداف ملی قرار گیرد. از نظر جانسون فرهنگ راهبردی به محیط معنایی اشاره دارد که گزینه‌های رفتاری را محدود می‌کند. این محیط مرکب از مفروضات مشترک و قواعد تصمیم‌گیری است که میزانی از نظم را بر تصورات فرد و گروه و روابطشان با جامعه یا محیط سیاسی و سازمانی را تحمیل می‌کند (همان، ۶).

رژیم صهیونیستی از بدو پیدایش بعنوان یک نظام سیاسی، همواره با بهره‌گیری از حربه تهدید وجودی و به بهانه محاصره بودن به معنای نگرانی از وجود کشورهای عربی به عنوان دشمنان دائمی که همواره سودای نابودی رژیم صهیونیستی را در سر دارند، به حملات پیش‌دستانه اما موقتی روی می‌آورد و با اتخاذ استراتژی‌های امنیتی که بیشتر جنبه سخت و نظامی داشته است، تلاش برای حفظ موجودیت خود و تبدیل شدن به قدرت منطقه‌ای داشته و به همین جهت از دکترین‌های مختلف از جمله اتحاد پیرامونی و... استفاده کرده است. هشدار و تهدید دشمنان، افزایش توانایی نظامی پیشرفته برای بازدارندگی و تلاش برای کسب پیروزی قاطعانه در جنگ حتی به بهانه‌ی کشتار غیرنظامیان، ارکان اصلی رهنامه نظامی رژیم صهیونیستی خواهد بود. (لطیفیان، ۱۳۹۶: ۲۶) لذا ریشه و منشاء اتخاذ تصمیمات و استراتژی‌های اطلاعاتی این رژیم، به عوامل معنایی و فرهنگ راهبردی جامعه آن رژیم بستگی دارد.

آنچه در این پژوهش مبنای مدل نظری است تعریف «کولین گرای»^۴ از کارشناس برجسته این حوزه محسوب میشود، وی فرهنگ راهبردی را اینگونه تعریف میکند:

"فرهنگ راهبردی ناشی از تعامل بین «هویت»^۵، «ارزش‌ها»^۶، «نرم‌ها»^۷ و همچنین «چشم انداز جهانی»^۸ است که مردم یک کشور از طریق آموزش و سایر راهکارهای جامعه‌پذیری آن‌ها را کسب می‌کنند. این ارزش‌ها، نرم‌ها و هویت ویژه، نقش مهمی در چگونگی نگاه به مفهوم امنیت، دشمنان، متحدان و چگونگی آمادگی نظامی و اطلاعاتی دارند. بر این اساس فرهنگ راهبردی آن بخش از فرهنگ عمومی است که در حوزه دفاع و امنیت نقش مهمی در تعیین مفاهیم و مصداق‌ها ایفا میکند (Gray, 2006: 7).

برخی تحلیل‌گران حوزه راهبردی نقش هویت و چشم انداز جهانی را در فرهنگ راهبردی هر کشوری تعیین‌کننده‌ترین عوامل می‌دانند. منظور از هویت این است که مردم یک کشور چگونه تصویری از خود در سطح منطقه و جهان دارند، و اینکه چه نقش و سرنوشتی در عرصه بین‌المللی برای خود تصور می‌کنند. طبیعتاً برداشتی که مردمان یک کشور از خود دارند و مسئولیت و رسالتی که برای خود در صحنه جهانی تعریف می‌کنند، میتواند تمامی برنامه‌های کلان سیاسی، نظامی و اطلاعاتی را تحت تاثیر خود قرار دهد.

3. Johnston

4. Colin S. Gray

5. Identity

6. Values

7. Norms

8. Perceptive Lenses

خلاصه چارچوب نظری این مقاله را می توان با تصریح بر در نظر گرفته شدن مقوله امنیت ذیل نظامی گری و دکترین نظامی رژیم صهیونیستی در مدل مفهومی زیر ترسیم نمود:

شکل ۱- اقتباس از دکترین نظامی رژیم صهیونیستی (حسینی، ۱۳۹۸: ۸)

از این رو با بهره گیری از نظریه فرهنگ راهبردی برآنیم تا دکترین امنیتی برتری را از نظرگاه فرهنگ راهبردی از دو جنبه ی زیر بررسی نماییم:

الف- فرهنگ راهبردی بعنوان متغیر مستقل با چهار شاخص: ارزش ها و باورهای دینی و ملی؛ فقدان عمق استراتژیک؛ حس در محاصره بودن؛ تجربیات تاریخی قوم یهود.

ب- استراتژی های اطلاعاتی بر محوریت شاخص برتری مطلق.

بررسی و اندازه گیری متغیرها در تحقیقات علوم انسانی کاملاً متفاوت از علوم تجربی است و از آنجایی که در این تحقیق بنا داریم از روش کیفی و شیوه اسنادی و کتابخانه ای استفاده نماییم لذا تجزیه و تحلیل داده ها به روش کتابخانه ای و اسنادی در بررسی متغیرها انجام میشود. در ادامه مقاله تأثیر هریک از شاخص های متغیر مستقل را بر شاخص متغیر وابسته تبیین میکنیم.

۲- روش شناسی

براساس ماهیت داده های مورد استفاده، داده ها منطبق بر ره یافت پژوهش کیفی، براساس منطق پژوهش، منطق حاکم مدل استقرایی و از نظر هدف، پژوهشی اجتهادی است. روش اجتهادی یکی از روش های تحقیق است که محقق با رویکرد تفهیمی و بر اساس منابع معتبر به واسطه ابزار و عناصر لازم برای اکتشاف و استدلال دلالت ها قدم برداشته و نهایتاً به استنباط رای منطقی و عقلی واصل می شود. فرآورده و محصول علمی این پژوهش تجویزی نیز پیشنهادات فرهنگی برای ایجاد گسست در دکترین اطلاعاتی برتری مطلق رژیم می باشد.

۳- گزارش یافته های پژوهش

۱-۳- ارزش ها و باورهای دینی و ملی و استراتژی اطلاعاتی برتری مطلق

دولت اسرائیل بر اساس دین یهود تاسیس گردیده بگونه ای که دین نقش بسزایی در شکل گیری ارزشی ها، فرهنگ، قوانین و ساختار حکومتی این رژیم دارد. حضور دین در تدوین قوانین این کشور کاملاً مشهود است. در مورد دین یهود، قرائت های متعددی وجود دارد که قرائت سیاسی از دین یهود بنام صهیونیسم نام گرفته است. صهیونیسم در طول دوران حیاتش از آموزهای دینی بعنوان ابزاری برای حکومت استفاده کرده است. برخی از شخصیت های صهیونیسم مانند هرتزل گرایشات سکولار دارند و معتقد به حضور دین در حوزه سیاست نیستند. همچنین در موارد متعددی مشاهده میشود که دولت مردان آن رژیم به آموزه های دینی اعتقادی ندارند لکن با قرائتی کاملاً منفعت طلبانه، از دین استفاده ابزاری نمودند. این گروه اندیشه های دینی را در قالب یک ایدئولوژی قومی و نژادی که به شدت از اندیشه های قومی اروپا در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم متأثر بوده، سامان داده اند.

آنان در کنفرانس بال با اعلام ده فرمان صهیونیسم (متأثر از ده فرمان حضرت موسی) چارچوب این ایدئولوژی را بیان کردند که براساس فرمان اول آن، یهودیت فقط یک دین نیست، بلکه جنبه نژادی و قومی دارد و نژادی خاص است که این نژاد، بنای امت برگزیده خواهد بود (فوزی، ۱۳۸۳: ۹۲).

با همین نگاه طراحان رژیم تئوریزه کردن دین در قوانین این کشور را دنبال می کنند. دولت اسرائیل فاقد قانون اساسی است. این کشور به دلیل شرایط سیاسی و اجتماعی خاصی که دارد (از جمله مسائل مربوط به سرزمین های اشغالی و...) تدوین قانون اساسی را به تعویق و تأخیر انداخته و به جای آن تدریجاً سلسله ای از مجموعه قوانین تحت عنوان قوانین بنیادین^۹ را تصویب کرده است که پایه گذار ساخت سیاسی این رژیم هستند. تاکنون ۱۴ مجموعه از این سلسله قوانین به تصویب رسیده اند که تاریخ تصویب نخستین آنها - «قانون کنست»^{۱۰} - به سال ۱۹۵۸ بر می گردد و آخرین آنها موسوم به قانون جنجالی «اسرائیل به مثابه دولت - ملت امت یهود» نیز در سال ۲۰۱۸ تصویب شد (فلاحی، ۱۴۰۱/۲/۵).

با دقت در مضامین قوانین بنیادین رژیم در می یابیم بوضوح روشن است که دین مورد سوء استفاده این رژیم برای حکومت قرار گرفته، علاوه بر این قوم یهود را بطور انحصاری مستحق حاکمیت میداند.

پررنگترین حضور دین در قوانین بنیادی اسرائیل را میتوان در آخرین سلسله از این قوانین یافت. از جمله در بند دوم از اصل اول قانون «اسرائیل به مثابه دولت - ملت امت یهود» آمده است: «دولت اسرائیل، نهاد دولت - ملت امت یهود است و دولت اسرائیل از طریق این نهاد، حق طبیعی و دینی و تاریخی این امت را برای تعیین سرنوشت، عملی میکند». بنابراین یکی از وظایف این دولت، تحقق آمال دینی امت یهود است. هم چنین بنا بر بند دوم از اصل ششم این قانون، دولت اسرائیل موظف است تا پاسدار میراث دینی امت یهود باشد. بند اول از اصل اول این قانون نیز سرزمین اسرائیل را سرزمین تاریخی امت یهود قلمداد کرده است. اما شاید جنجالی ترین بخش از این قانون که بیش از هر قانون دیگری بر نقش بیدیل و یگانه‌ی دین در ساخت سیاسی دولت اسرائیل تأکید و تصریح میکند، بند سوم از اصل اول این قانون است: «عملی کردن حق تعیین سرنوشت ملی در چهارچوب دولت اسرائیل، مختص امت یهود است». بند دهم این قانون نیز تعطیلات دینی یهودیان را تعطیلات رسمی دولتی اعلان میکند. نتیجتاً سخن گزافی نخواهد بود که دولت اسرائیل، پاسداشت و حمایت و ترویج ارزش ها و میراث یهودیت را یکی از مهمترین اهداف خود به حساب می آورد (فلاحی، ۱۴۰۱/۲/۵).

از زمان تأسیس و به ویژه از دهه ۱۹۷۰ ملیگرایی مذهبی یهود در رویکرد رژیم صهیونیستی برای تداوم منازعات با فلسطینیان تأثیرات زیادی داشته است. این در حالی است که دین یهود از هیچ رویکردی برای درگیری با فلسطینی ها طرفداری نمیکند (دهشیری و مشتاقی، ۱۳۹۴: ۴۳). در واقع ماهیت دولت اسرائیل (صهیونیسم محوری، کارکردمحوری، قوم محوری) عامل اصلی در شکل گیری سیاست خارجی آن به شمار میرود. آنچه در شکل گیری سیاست خارجی اسرائیل بیش از دیگر عوامل مؤثر بوده است، مسئله ذات و ماهیت دولت اسرائیل است (اسلامی، ۱۳۹۳: ۱۱).

یهودیان یک سنت خاص سیاست خارجی مبتنی بر عرف سیاسی تاریخی دارند که به هزاران سال پیش بر میگردد و این سنت به رژیم صهیونیستی منتقل شده است. اما سنت سیاسی یهود در سیاست خارجی همیشه دفاعی بوده است، چه در حکمرانی و چه در دیاسپورا. قدرت به طور کلی فقط ابزاری برای دستیابی به بقا بوده است نه هدف به خودی خود و هویت ملی یهود همیشه با صهیونیسم تاریخی مرتبط بوده است.

به طور کلی، چند انگاره از جمله قوم برگزیده، سرزمین مقدس و کتاب مقدس سازه ذهنی سیاستمداران یهودی و گفتمان سیاست خارجی رژیم صهیونیستی را در نیم قرن اخیر مقوم ساخته است. در نتیجه گفتمان مذهبی را میتوان به عنوان مهم ترین عنصر برای شکلدهی به سیاست خارجی رژیم صهیونیستی در نظر گرفت. بررسی گفتمان سیاست خارجی نخست وزیران رژیم صهیونیستی (از احزاب و طیف های مختلف سیاسی) نشان میدهد که آنها شدیداً از فرهنگ سیاسی دینی یهود متأثراند. این موضوع بر خط و مشی های کلان رفتار خارجی و به ویژه موضوع اساسیتر آن یعنی منازعه با مسلمانان، اعراب و فلسطینیان بازتاب دارد. به طور کلی، ادعای تشکیل اسرائیل بزرگ در سرزمین مقدس که بنابر آیات تورات شامل کشورهای فلسطین، مصر، سوریه، اردن و لبنان بوده، تأثیر مستقیمی بر سیاست خارجی این کشور نسبت به کشورهای همسایه خود داشته است. عناصر کلی سیاست خارجی رژیم صهیونیستی در دوران این سه نخست وزیر اخیر تحت تأثیر عامل مشروعیت مذهبی بود، اما در این میان، سیاست خارجی رژیم صهیونیستی در زمان نخست وزیری نتانیاهو بیشتر از زمان باراک و شارون بر حفظ سرزمینهای اشغالی فلسطین و کشورهای همسایه خود مبتنی بوده است تا بتواند به وعدههای کتاب مقدس تورات جامه عمل بپوشاند که تا اندازه های در این زمینه موفق شد و توانست سرزمین های تحت اشغال خود را حفظ کند (ولایتی قوجه بگلو و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۶۰-۱۵۵).

به همین جهت جامعه رژیم صهیونیستی جامعه ای موزاییکی است که به گروه جوامع عمیقاً منشعب شده یا تقسیم شده عمیق، تعلق می گیرد. این ویژگی از ماهیت اسکانی و شهرک نشین بودن این جامعه نشأت گرفته که از مهاجرت یهودیانی با ملیت های گوناگون از نقاط مختلف جهان و اضافه شدن آنها به جامعه فلسطینی ساکن در فلسطین اشغالی به وجود آمد و البته این روند با درگیری ها، جنگ ها، وقایع و حوادث متعددی همراه بوده است (عبدالعالی، ۱۳۹۱: ۹۳).

یکی از مهم ترین چالش ها و گسست ها در جامعه اسرائیل، چالش حفظ دولت-ملت یهودی است که سبب شد تا استراتژی برتری مطلق در دستور کار رژیم صهیونیستی قرار گیرد. این چالش یا گسست نسلی در حقیقت به کم توجهی نسل جدید این رژیم، نسبت به آموزه های صهیونیسم اشاره دارد. هویت آرمانی صهیونیسم، یهودیان نوینی ایجاد کرد که به زبان عبری مسلط بوده و به جای بی سرزمینی در گذشته، به سرزمین جدید خود عشق بورزند و منافع و رفاه خود را در راه ملت شان قربانی و با تمام وجود از رژیم صهیونیستی در برابر دیگران دفاع کنند. این هویت آرمانی از طریق دو نهاد به جوانان اسرائیلی القا میشد: ارتش و نظام آموزشی. این دو، ابزارهای بسیار مهم و اساسی در روند ایجاد هویت ملی هستند. اما طی دو دهه اخیر شاهد افول کارکرد هویت سازانه این دو نهاد در رژیم صهیونیستی بودهایم (موسوی، ۱۳۹۹: ۷۷) ارتش که در حقیقت نخستین عرصه خلق هویت صهیونیستی و بهترین مجرای همسان انگاری و محل پیاده سازی تئوری کوره مذاب محسوب میشود و برای بسیاری از اسرائیلی ها خدمت در ارتش به معنای عبور از دوران جوانی به بزرگسالی است، کارکرد خود را تا حدی از دست داده است (موسوی، ۱۳۹۹: ۷۷). دومین نهادی که برای ساخت هویت مورد استفاده قرار میگیرد نظام آموزشی است. اما امروزه به دلیل کمبود بودجه، افزایش جمعیت و جذب نخبگان اسرائیلی (صهیونیستی) به سمت مشاغل مرفه تر، معلمان اسرائیلی حقوق بسیار اندکی در مقایسه با دیگران دریافت می کنند و کلاس های درس این رژیم، در زمره شلوغ ترین کلاس های درس در جهان هستند. نتیجه اینکه تنزل موقعیت نظام آموزشی این رژیم ظرفیت هویت سازی دولت را تضعیف نموده و این رژیم در مقایسه با دهه های اولیه تأسیس خود کمتر میتواند اندیشه صهیونیسم را به نسل جوان کنونی تلقین کند (رضوی، ۱۴۰۰: ۱۷۳-۱۷۰).

۲-۳- فقدان عمق استراتژیک و استراتژی اطلاعاتی برتری مطلق

«عمق راهبردی»^{۱۱} یا «عمق استراتژیک» مفهومی است که روابط بین الملل از علوم و عملیات نظامی وام گرفته است. این مفهوم در امور دفاعی به سرزمینی اطلاق می‌شود که بین مراکز اصلی تجمع ادوات و پرسنل نظامی دشمن و مراکز حساس و حیاتی خودی قرار دارد. برای مثال، درحالی‌که بخش اعظم مراکز جمعیتی و صنعتی عراق در تیررس امکانات نظامی ایران است، عمق راهبردی وسیع ایران موجب شده تا بخش اعظم مراکز حساس ما از دسترس عراق دور باشد. مثال دیگر عمق راهبردی روسیه است که دلیل اصلی شکست فرانسه ناپلئونی و آلمان هیتلری در حمله به روسیه بود.

نداشتن عمق استراتژیک شاید بزرگترین معضلی باشد که پیش روی رژیم صهیونیستی قرار دارد. هرچه فاصله بین مرزها و مواضع اصلی داخلی یک کشور بیشتر باشد یعنی عمق استراتژیک آن زیاد است و راحت‌تر می‌توان هنگام وقوع جنگ، امنیت داخلی را تامین کرد. اما جغرافیای فلسطین اشغالی به گونه‌ای است که مناطق تحت اشغال صهیونیست‌ها اساساً از عمق استراتژیک محروم هستند و ابعاد مرزهای آن در بیشترین حالت ۱۳۷ کیلومتر و در کمترین حالت ۱۴ کیلومتر است.

اصل مهمی که باید در مورد عمق استراتژیک در نظر گرفت میزان آسیب‌پذیری هر یک از این مواضع در صورت حمله‌ی احتمالی دشمن خواهد بود. این درحالی است که فقدان چنین عمقی در هر کشور، یک تهدید موجودیتی برای قلب دولت آن محسوب می‌شود؛ با توجه به جغرافیای کشور فلسطین، سرزمین‌های اشغالی در دست صهیونیست‌ها فاقد این عمق استراتژیک بوده و این شرایط موجب می‌شود تا رژیم صهیونیستی امکان اجرای مانور روی زمین برای آمادگی با جنگ‌های آینده را نداشته باشد.

اما در میان تعاریف مختلف از این مفهوم دو واژه حاشیه امنیتی و حوزه نفوذ مواردی هستند که در این نوشتار بیشتر به آنها پرداخته خواهد شد. بر این اساس آنچه در این مختصر به عنوان عمق استراتژیک مورد توجه و تمرکز قرار می‌گیرد، حوزه نفوذ یک کشور در مناطقی خارج از آن کشور خواهد بود که به واسطه مزایای قابل توجه و فضاهایی که برای کشور صاحب نفوذ ایجاد میکند به خنثی سازی تهدیدات از هر نوع و ایجاد فرصت‌های بی بدیل برای او کمک خواهد کرد. عمق راهبردی رابطه مستقیمی با امنیت ملی دارد به ویژه در شرایطی که یک کشور با تهدیدات خارجی از ناحیه همسایگان مواجه باشد.

وسعت کم اسرائیل و شکل نامناسب آن باعث شده است که از داشتن عمق استراتژیک در درون خاک خود محروم باشد و امنیت ملی اسرائیل تحت تاثیر عامل جغرافیای سیاسی قرار گرفته است. این امر اسرائیل را در قبال همسایگان عرب و نیز جریانهای مقاومت به شدت آسیب پذیر ساخته و آسیب‌ها و تهدیدات احتمالی بسیاری برای آن متصور گردیده است. لذا رهبران و سیاست‌گذاران اسرائیلی از راهبردهای امنیتی و نظامی برای ترمیم موقعیت خود بهره برده اند. استراتژی‌هایی هم چون انتقال جنگ به خاک دشمن در نتیجه‌ی فقدان عمق استراتژیک، موجبات غلبه رویکرد تهاجمی و نظامی‌گری در سیاست خارجی اسرائیل را مهیا ساخته است و توسعه طلبی و گسترش مرزهای اسرائیل را به یکی از اهداف عمده‌ی صهیونیسم، در قالب سرزمین موعود از نیل تا فرات، تبدیل نموده است. امنیتی جلوه دادن بحث تهدید ناشی از همسایگان عرب و آسیب‌پذیری جغرافیایی اسرائیل موجبات بروز اقداماتی در عرصه‌ی سیاست خارجی اسرائیل را فراهم نموده است. از جمله مهم‌ترین این اقدامات عبارتند از: افزایش توان نظامی و

هسته ای، ایجاد حاشیه امن از طریق ائتلاف های منطقه ای و جهانی و همچنین انتقال جنگ به خاک دشمن. لذا اسرائیل دکترین امنیتی - نظامی خاصی مبتنی بر بازدارندگی هسته ای، دفاع موشکی، برتری کیفی نظامی در منطقه و موازنه استراتژیک و رویه تهاجمی در دفاع با قدرت بازدارندگی هسته ای ۱۸۰ تا ۲۰۰ بمب هسته ای در پیش گرفته است و سیاست خارجی خود را مبتنی بر آن پایه گذاری نموده است. در این مسیر و در جهت ایجاد حاشیه ای امن برای خود، به تقویت روابط خود پرداخته و پیمان ای امنیتی بسیاری را با کشورهای پیرامونی و نیز غرب انعقاد نموده و نیز روابط راهبردی با آمریکا و قدرتهای بزرگ را در پیشروی سیاست خارجی خود قرار داده است (دهقان، ۱۳۹۲: ۱۳-۱۶) اتخاذ چنین سیاست هایی از جانب اسرائیل در قالب تحقق اندیشه ی بازدارندگی، نه تنها امنیت مورد نظر آنها را محقق نساخته است بلکه موجبات ناامنی بیشتر در منطقه و نیز مرزهای اسرائیل را موجب گردیده است.

صهیونیست ها به منظور افزایش این مساحت، از سال ۱۹۶۷ مناطقی از کرانه باختری را اشغال کردند و اکنون نیز درصدد الحاق همه این باریکه به اراضی تحت اشغال خود هستند. اما هیچ یک از این تلاش ها نتوانست نقطه ضعف رژیم صهیونیستی در سطح عمق استراتژیک را حل کند. فقدان عمق راهبردی به نوعی پاشنه آشیل رژیم صهیونیستی در هر جنگی نیز محسوب می گردد. علاوه بر آن جغرافیای مناطق تحت اشغال رژیم صهیونیستی در فلسطین فاقد هرگونه کوه یا ناهمواری است و همین مسئله سبب می گردد در هرگونه درگیری نظامی گستره وسیعی از این مناطق مورد هدف موشک ها قرار بگیرد.

این امر در جنگ ۳۳ روزه جولای ۲۰۰۶ با حزب الله لبنان یا جنگ ۵۰ روزه غزه در ۲۰۱۴ و جنگ ۱۲ روزه نوار غزه در مه ۲۰۲۱ کاملاً مشهود بود. در سال ۲۰۰۶ با وجود اینکه حزب الله هنوز توسعه پروژه موشکی خود را آغاز نکرده بود اما توانست دورترین نقاط جبهه داخلی رژیم صهیونیستی که سران این رژیم همواره ادعا می کردند، امن است را هدف حملات موشکی پی در پی قرار دهد؛ تا جایی که رژیم صهیونیستی از ترس افزایش تلفات جمعیتی که بزرگترین نقطه ضعف رژیم صهیونیستی است، از جنگ عقب نشینی کردند.

همین سناریو در جنگ ۲۰۱۴ ارتش صهیونیستی با نوار غزه نیز تکرار شد و گروه های فلسطینی توانستند تل آویو در ۷۰ کیلومتری و حیفا در ۱۵۵ کیلومتری نوار غزه را هدف قرار دهند که به معنای عبور از خطوط قرمز رژیم صهیونیستی در جبهه داخلی این رژیم بود. اما اوج ضعف صهیونیست ها در فقدان عمق راهبردی در جنگ مه ۲۰۲۱ با نوار غزه بود؛ جایی که هیچ یک از شهرک های صهیونیست نشین از آماج موشک های مقاومت فلسطین در امان نمانده و به اعتراف محافل صهیونیستی ۶ میلیون شهرک نشین رژیم صهیونیستی مجبور شدند ۱۲ روز جنگ را در پناهگاه بمانند.

اطلاعات منابع رژیم صهیونیستی نشان می دهد که بیش از ۸۰ درصد رژیم صهیونیستی در منطقه ای به فاصله ۱۲۰ کیلومتری از سواحل حیفا و اسدود سکونت دارند؛ یعنی مناطقی که در جنگ های اخیر ارتش صهیونیستی هدف موشک های حزب الله و مقاومت فلسطین قرار گرفته اند و رژیم صهیونیستی نگران تکرار این کابوس در جنگ های بعدی هستند.

علاوه بر آن گذشته از تکمیل پروژه موشک های دقیق حزب الله، گروه های مقاومت فلسطین نیز گام های بلندی در پیشرفت و افزایش برد موشک های خود برداشته اند؛ تا جایی که سامانه معروف گنبد آهنین ارتش رژیم اشغالگر بارها ثابت کرده که برای رهگیری موشک های مقاومت، کارآیی ندارد.

محافل و کارشناسان اطلاعاتی-نظامی امور منطقه و حتی خود تحلیل گران صهیونیست معتقدند حتی اگر رژیم صهیونیستی بتواند بسیاری از ضعف های خود را در نظریه اطلاعاتی و نظامی حل کند

اما موقعیت خطرناک ژئوپلیتیکی و جغرافیایی چیزی نیست که رژیم صهیونیستی قادر به مقابله با آن باشند، لذا حفظ برتری مطلق اطلاعاتی و تلاش در برقراری رابطه با دول عربی راهکارهای این رژیم برای جبران فقدان عمق استراتژیک است.

۳-۳- حس در محاصره بودن و استراتژی اطلاعاتی برتری مطلق

جهت درک حس در محاصره بودن رژیم صهیونیستی مروری گذرا بر تاریخ آن میتواند فهم این موضوع را برای ما تسهیل نماید. اولین موج مهاجرت یهودیان مدرن به فلسطین تحت فرمانروایی عثمانی، معروف به آلیه نخستین، در سال ۱۸۸۱ آغاز شد، زیرا یهودیان از قتل عام در اروپای شرقی فراری بودند. اگرچه جنبش صهیونیسم قبلاً در عمل وجود داشته است، اما همواره تئودور هرتزل^{۱۲}، روزنامه‌نگار اتریشی-مجارستانی به عنوان بنیان‌گذار صهیونیسم سیاسی شناخته می‌شود، جنبشی که به دنبال ایجاد یک کشور یهودی در سرزمین مورد منقشه بود، بنابراین راه‌حلی را برای به اصطلاح مسئله یهود ارائه کرد. در سال ۱۸۹۶، هرتزل اثر خود به نام Der Judenstaat (دولت یهود) را منتشر کرد و دیدگاه خود را از یک دولت یهودی در آینده ارائه کرد. سال بعد او ریاست اولین کنگره صهیونیستی در بازل سوئیس را بر عهده گرفت. آلیه دوم (۱۹۰۴-۱۹۱۴) پس از قتل عام کیشینف آغاز شد. حدود ۴۰۰۰۰ یهودی در فلسطین یهودیان ساکن شدند، اگرچه تقریباً نیمی از آنها در نهایت آنجا را ترک کردند. هر دو موج اول و دوم مهاجران عمدتاً یهودیان ارتدوکس بودند، اگرچه آلیه دوم شامل گروه‌های سوسیالیستی بود که جنبش کیپوتس را تأسیس کردند. اگرچه مهاجران آلیه دوم عمدتاً به دنبال ایجاد سکونت گاه‌های زراعی جمعی بودند، اما در این دوره، تل آویو به عنوان اولین شهر یهودی برنامه‌ریزی شده در سال ۱۹۰۹ تأسیس گردید. در این دوره همچنین شبه نظامیان مسلح یهودی ظهور کردند که اولین آنها بار-گیورا نام داشت و که در سال ۱۹۰۷ تأسیس شد. دو سال بعد، سازمان بزرگتر هاشومر به عنوان جایگزین آن تأسیس گردید.

در سال ۱۹۱۷، در خلال جنگ جهانی اول، آرتور بالفور، وزیر امور خارجه بریتانیا، بیانیه بالفور را برای لرد روچیلد، رهبر جامعه یهودیان بریتانیا ارسال کرد که در آن اعلام شده بود که بریتانیا قصد دارد یک «خانه ملی» یهودی را در فلسطین برپا کند. در سال ۱۹۱۸، لژیون یهودی، گروهی عمدتاً از داوطلبان صهیونیست، در فتح فلسطین توسط بریتانیا به بریتانیایی‌ها یاری رساندند. در سال ۱۹۲۰، پس از اینکه متفقین شام را در طول جنگ جهانی اول فتح کردند، این قلمرو بین بریتانیا و فرانسه تحت سیستم دستوری تقسیم گردید و منطقه تحت اداره بریتانیا که شامل رژیم صهیونیستی امروزی بود، فلسطین اجباری نام گرفت. مخالفت اعراب با حکومت بریتانیا و مهاجرت یهودیان منجر به شورش‌های فلسطینی در سال ۱۹۲۰ و تشکیل یک شبه نظامی یهودی به نام هاگانا (به معنای دفاع در زبان عبری) به عنوان زاییده هاشومر شد که بعدها شبه نظامیان ایرگون و لحي از آن منشعب شدند. در سال ۱۹۲۲، جامعه ملل قیمومت فلسطین را تحت شرایطی که شامل اعلامیه بالفور با وعده آن به یهودیان و با مقررات مشابه در مورد فلسطینیان عرب بود به بریتانیا اعطا کرد. جمعیت این منطقه در این زمان عمدتاً عرب و مسلمان بودند، یهودیان حدود ۱۱٪ و مسیحیان عرب حدود ۹٫۵٪ از جمعیت را تشکیل می‌دادند. (Kramer, 2008)

آلیه سوم (۲۳-۱۹۱۹) و آلیه چهارم (۲۹-۱۹۲۴) ۱۰۰۰۰۰ یهودی دیگر را به فلسطین آورد. ظهور نازیسم و آزار و اذیت فزاینده یهودیان در اروپای دهه ۱۹۳۰ منجر به ظهور آلیه پنجم با هجوم یک چهارم میلیون یهودی شد. این یکی از دلایل اصلی شورش اعراب در سال‌های ۱۹۳۶-۱۹۳۹ بود که در واکنش به ادامه مهاجرت یهودیان و خرید زمین آغاز گردید. صدها یهودی

و پرسنل اطلاعاتی بریتانیا کشته شدند، در حالی که مقامات قیمومت بریتانیا در کنار شبه نظامیان صهیونیست هاگانا و ایرگون ۵۰۳۲ عرب را کشتند و ۱۴۷۶۰ نفر را زخمی کردند، که منجر به کشته شدن بیش از ده درصد از جمعیت مرد بزرگسال عرب‌های فلسطین شد و تعدادی مجروح، زندانی یا تبعیدی بر جای گذاشت. انگلیسی‌ها با کتاب سفید ۱۹۳۹ محدودیت‌هایی را برای مهاجرت یهودیان به فلسطین وضع کردند، در حالی که کشورهای سرتاسر جهان پناهندگان یهودی را که از هولوکاست فرار می‌کردند طرد می‌کردند. در پایان جنگ جهانی دوم، جمعیت یهودیان فلسطین به ۳۱ درصد از کل جمعیت افزایش یافت.

پس از جنگ جهانی دوم، بریتانیا خود را تا سطوح محدودی در نبرد با کمپین چریکی یهودی بر سر محدودیت‌های مهاجرت یهودیان دید. هاگانا در یک مبارزه مسلحانه علیه قوانین حکومت بریتانیا به ایرگون و لحي پیوست. در همان زمان، صدها هزار نفر از بازماندگان و پناهندگان یهودی هولوکاست به دنبال زندگی جدیدی به دور از جوامع ویران‌شده خود در اروپا بودند. هاگانا در برنامه‌ای به نام آلیه بت که در آن ده‌ها هزار پناه جوی یهودی سعی کردند با کشتی وارد فلسطین شوند، تلاش کرد تا این پناهندگان را به فلسطین بیاورد. بیشتر کشتی‌ها توسط نیروی دریایی سلطنتی توقیف شدند و پناهجویان توسط بریتانیایی‌ها جمع‌آوری و در اردوگاه‌های واقع در اتلیت و قبرس قرار تحت بازداشت گرفتند. (Tal, 2003)

در ۲۲ ژوئیه ۱۹۴۶، ایرگون، مقر اداری بریتانیا در فلسطین را که در بال جنوبی هتل کینگ دیوید در اورشلیم قرار داشت، بمباران کرد. در مجموع ۹۱ نفر از ملیت‌های مختلف کشته و ۴۶ تن نیز مجروح شدند. این هتل محل دبیرخانه دولت فلسطین و مقر نیروهای مسلح بریتانیا در فلسطین تحت قیمومت و ماوراء اردن بود. این عملیات به عنوان پاسخی به عملیات آگاتا (مجموعه‌ای از حملات گسترده، از جمله حمله به آژانس یهود، که توسط مقامات بریتانیا انجام شد) در نظر گرفته شد و مرگبارترین حمله‌ای بود که در دوران قیمومت علیه بریتانیا انجام شد. شورش‌های یهودیان دو سال به طول انجامید. تلاش‌های بریتانیا برای میانجی‌گری و یافتن راه‌حل جهت مذاکره با نمایندگان یهودی و عرب نیز شکست خورد، زیرا یهودیان حاضر به پذیرش هیچ راه‌حلی نبودند که یک کشور یهودی مستقل جزو شروط آن نباشد و با تقسیم فلسطین به دو کشور یهودی و عربی نیز مخالف بودند، حال آنکه اعراب نیز با هرگونه دولت دیگر مخالف بوده و تنها راه حل را فلسطینی یکپارچه تحت حاکمیت اعراب می‌دانستند. در ۱۵ مه ۱۹۴۷، مجمع عمومی سازمان ملل تصمیم گرفت که کمیته ویژه سازمان در مورد فلسطین ایجاد شود تا «برای بررسی در جلسه آتی، مجمع گزارشی در مورد مسئله فلسطین آماده کند». در گزارش کمیته مورخ ۳ سپتامبر ۱۹۴۷ به مجمع عمومی، اکثریت کمیته در فصل ششم طرحی را برای جایگزینی قیمومت بریتانیا با عنوان «یک کشور مستقل عربی، یک کشور مستقل یهودی و اورشلیم [...] به عنوان آخرین موردی که تحت یک سیستم قیمومت بین‌الملل قرار دارد» پیشنهاد کردند. در همین حین، شورش یهودیان ادامه یافت و در ژوئیه ۱۹۴۷ طی یک سری حملات گسترده چریکی که در ماجرای گروه‌بان‌ها به اوج رسید که در آن ایرگون دو گروه‌بان انگلیسی را به عنوان اهرم فشاری علیه اعدام برنامه‌ریزی شده سه عامل ایرگون گروگان گرفت. ایرگون گروگان‌ها را پس از اجرای اعدام نیروهایش کشت (Kramer, 2008).

به تاریخ سپتامبر ۱۹۴۷، کابینه بریتانیا به این نتیجه رسید که قیمومت دیگر امکان استقرار ندارد و بایستی فلسطین را تخلیه نمایند. به بیان آرتور کریچ جونز^{۱۳}، وزیر استعمار، چهار علت اصلی منجر به تصمیم‌گیری برای تخلیه فلسطین: انعطاف‌ناپذیری مذاکره‌کنندگان یهودی و عرب که تن به صلح و سازش در مواضع کلیدی خود در خصوص مسئله ایجاد یک کشور یهودی در فلسطین ندادند، همین‌طور استقرار پادگانی وسیع در فلسطین جهت مبارزه با شورش یهودیان و در عین حال احتمال شورش گسترده‌تر یهودیان و اعراب فشار سنگینی بر اقتصاد بریتانیا که از تبعات جنگ جهانی دوم نیز هنوز التیام نیافته بود، وارد کرد، در ادامه ضربه مهلکی بر «صبر انگلیس و متأثر شدن غرور ملی» ناشی از به دار آویختن گروه‌بان‌ها، همزمان با انتقادهای فزاینده‌ای که دولت در نتیجه تلاش برای یافتن راه حلی برای فلسطین وارد گردید. در ۲۹ نوامبر ۱۹۴۷، مجمع عمومی قطعنامه ۱۸۱ (II) را تصویب نمود که تصویب و اجرای طرح تقسیم با اتحادیه اقتصادی را توصیه می‌کرد. طرح ضمیمه قطعنامه اساساً همان طرحی بود که اکثریت کمیته در گزارش ۳ سپتامبر پیشنهاد کرده بود. آژانس یهود، که نماینده شناخته‌شده جامعه یهودی محسوب می‌شد، طرحی را پذیرفت که به یهودیان - یک سوم جمعیتی که کمتر از ۰.۷٪ از املاک را تحت مالکیت دارند - ۵۵٪ تا ۵۶٪ از زمین‌های فلسطین تحت قیمومت را واگذار می‌کرد. اتحادیه عرب و کمیته عالی عربی فلسطین این طرح را رد و تأکید کردند که آنها هرگونه طرح تقسیم دیگری را نیز رد خواهند کرد. در ۱ دسامبر ۱۹۴۷، کمیته عالی عرب یک اعتصاب سه روزه را اعلام کرد و شورش در اورشلیم آغاز شد. وضعیت به یک جنگ داخلی می‌ماند. تنها دو هفته پس از رأی‌گیری سازمان ملل، آرتور کریچ جونز، وزیر استعمار، اعلام کرد که قیمومت بریتانیا در ۱۵ مه ۱۹۴۸ پایان می‌یابد و تا آن مقطع بریتانیایی‌ها تخلیه خواهند شد. هنگامی که شبه‌نظامیان و باند‌های عرب به مناطق یهودی حمله می‌کردند، عمدتاً با مقاومت هاگانا و همچنین ایرگون و لحي مواجه می‌شدند. در آوریل ۱۹۴۸، هاگانا به سوی منشأ این تاخت‌وتازها یورش برد. در این دوره ۲۵۰۰۰۰ عرب فلسطینی به دلیل تعدادی از عوامل فراری یا اخراج شدند (Kramer, 2008).

لذا در میان مولفه‌های تاثیرگذار بر افکار عمومی اسرائیل، هیستری امنیت به عنوان یکی از مهم‌ترین دستاوردهای فرهنگ سیاسی صهیونیستی حاکم بر جامعه یهودیان اسرائیل می‌باشد. این امر ناشی از ناامنی‌ای است که قوم یهود در طول تاریخ با آن مواجه بوده است. عبدالوهاب المسیری^{۱۴} از اصطلاح نگرانی امنیتی^{۱۵} و ذهنیت محاصره^{۱۶} برای توصیف وجدان جمعی رژیم صهیونیستی در بارهی این ناامنی استفاده می‌کند که به چیزی شبیه یک عقده‌ی تاریخی و با عقده‌ی روانی جمعی تبدیل شده است. به زعم یهودیان وقتی ملت برگزیده ی آنها در ناامنی دائمی بسر می‌برد، جنگ برای آنها گریزناپذیر است و ایجاد امنیت به اولویت نخست تبدیل می‌شود و لذا از آن تحت عنوان مذهب امنیت^{۱۷} یاد میشود و این امر ریشه در باور و فرهنگ غالب جامعه ی اسرائیل دارد. در بستر چنین باور و فرهنگی، رژیم صهیونیستی اقدامات تهاجمی مانند جنگ پیشگیرانه، عملیات پیش‌دستانه و ترور مخالفان، برقراری رابطه با کشورهای پیرامون جهان عرب در قالب دکترین پیرامونی^{۱۸}، سیاست بازدارندگی^{۱۹} و به ویژه

13. Arthur Creech Jones
14. Abdul Wahab al-Masiri
15. Security concerns
16. siege mentality
17. The religion of security
18. The surrounding doctrine
19. Deterrence policy

بازدارندگی هسته ای^{۲۰} و غیره را در زمره ی اصلی ترین محورهای سیاست امنیت ملی و راهبرد سیاست خارجی خود قرار داده است. این امر نه تنها با مخالفت افکار عمومی جامعه ی یهودیان اسرائیلی مواجهه نمی گردد بلکه ایشان بقاء و موجودیت خویش را در پرتو چنین اقداماتی یافته اند. در واقع وجود تهدیدی حیاتی برای ایشان از محیط خاور از مرزهای رژیم صهیونیستی و حتی از جانب جامعه ی عرب ساکن در مرزهای اسرائیل به صورت امری مسجل و قطعی درآمده است. رهبران رژیم صهیونیستی با بینالذهنی نمودن مساله ی امنیت در جامعه ی اسرائیل و افکار عمومی حاکم بر آن، آنها را با سیاست های خارجی تهاجمی خویش همراه و بلکه باعث ظهور چنین تقاضاهایی از جانب افکار عمومی یهودیان اسرائیلی گردیده اند که امنیت را در راس همه ی مطالبات خویش مد نظر قرار می دهند.

۴-۳- تجربیات تاریخی قوم یهود و استراتژی اطلاعاتی برتری مطلق

با توجه به نقش کلیدی و با اهمیت مسئله ی هویت، به عنوان عامل اصلی شکل دهنده به امنیت اجتماعی که از جایگاه ممتازی نیز در مکتب کپنهاگ برخوردار می باشد، تمایل و گرایش اسرائیل به قدرتی برتر و اتحاد و ائتلاف های ناشی از آن قابل توجه و بررسی می باشد. این امر به یکی از مهم ترین پایه های ایدئولوژی صهیونیستی مبنی بر نیازهای امنیتی و ضرورت حفظ روابط استراتژیک با قدرت نظامی خارجی، مبدل گردیده است. بر این اساس رهبران رژیم صهیونیستی از بن گوریون^{۲۱} تاکنون، همیشه از این نکته آگاه بودند که رژیم صهیونیستی هرگز نمی تواند کاملاً خودکفا باشد. از نظر آنها، این کشور، دولتی کوچک با منابعی محدود است که به تنهایی توانایی ورود به یک جنگ را ندارد. اصل بن گوریون این است که این کشور باید همیشه یک حامی از میان قدرت های بزرگ داشته باشد و این اصل همچنان به عنوان اصلی اساسی در رهنامه ی امنیت ملی رژیم صهیونیستی باقی مانده است. این اتحاد با قدرت بزرگ، در اواخر دهه ۱۹۴۰ به صورت اتحاد با جماهیر شوروی، در دهه ۱۹۵۰ با فرانسه و از ۱۹۶۷ تا کنون با ایالات متحده نمایان شده است (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۷).

از نظر باورها و ارزش های اجتماعی و گره خوردن امنیت نظامی و امنیت اجتماعی، هویت یهودیان اسرائیلی با مسئله ی نظامی گری گره خورده است. تاریخ قدیم یهود، چنانکه تورات نقل می کند، به طور اساسی یک تاریخ نظامی است و بخشی از تاریخ قوم یهود محسوب می شود. تاکید همیشگی بر خطر خارجی مانند آنچه در مورد اعراب اسرائیل انجام می گیرد، مجموعه ای از ارزش های نظامی و تجاوزگرانه را در جامعه اسرائیل به وجود آورده است که بر تمام بخش های این جامعه تسلط یافته و باعث شده است تمام روابط اجتماعی این جامعه بر پایه احساسی دایمی از نگرانی و بی ثباتی و نیز انتظار کشیدن برای وقوع یک جنگ شکل گیرد. لذا بحث نظامی گری با توجه ضرورت صیانت از جامعه یهودی در قبال تهدید ناشی از سوی جهان اسلام، پیوسته در دستور کار دولت های مختلف اسرائیل قرار داشته است و از طرفی در هویت ملی یهودیان اسرائیلی ریشه دوانیده است (متقی و ثابت، ۱۳۹۳: ۱۷ - ۱۸).

پیوند ارتش و نظامی گری در اسرائیل با سیاست و جامعه ی اسرائیل بگونه ای است که دان هورو و تیز از اسرائیل به عنوان ارتشی مدنی شده^{۲۲} در جامعه بعضا نظامی شده یاد میکند و هارولد لاسول اسرائیل را یک دولت پادگانی^{۲۳} نامیده است (الوندی، ۱۳۸۳: ۹۳).

پس از شکل گیری دولت اسرائیل، بخصوص پس از دوران نخست وزیری بن گوریون، ارتش از اختیارات فراوانی برخوردار گردید و افرادی با صبقه نظامی در حکومت و نیز احزاب سیاسی اسرائیل ورود نمودند به گونه ای که میتوان ادعا نمود که در اسرائیل ارتش سیاست ساز گردیده است. چنانکه هرآنچه جنبه امنیتی و نظامی داشته است در اولویت سیاست خارجی اسرائیل قرار گرفته و امروزه تفکیک ارتش از سیاست و سیاست از ارتش غیرممکن است. در واقع این امر ریشه در نیازهای دفاعی-امنیتی این رژیم داشته است.

از نظر ریشه های امنیت نظامی در امنیت سیاسی، در اسرائیل به علت ماهیت نظامی-امنیتی دولت و نظامیگری، مرزهای گفتمانهای امنیت ملی و نظامی بر هم منطبق اند و نظامیان و ارتش نقش انحصاری در تدوین و اجرای آنها ایفا می کنند. در واقع در اسرائیل رابطه تنگاتنگ و وثیقی میان شکل گیری ارتش و تاسیس اسرائیل از آغاز وجود داشته است. به عبارتی نیروی نظامی در فرآیند دولت سازی، ملت سازی و ادامه حیات آنها نقش اولیه و اساسی ایفا کرده است. ارتش هم علت وجودی دولت یهودی و هم علت بقاء و استمرار آن بوده است. بنابراین به طور سنتی و برخلاف معمول، در اسرائیل راهبرد امنیت ملی و راهبرد نظامی یکسان و همسان بوده است به گونه ای که ارتش و نظامیان ابزارها و اهداف ملی و امنیت ملی اسرائیل را تعریف و تبیین نموده اند. عوامل و زمینه های یاد شده سبب افزایش نفوذ ارتش در اسرائیل و نیز در گفتمان سیاست خارجی تهاجمی این کشور جعلی گردیده است و روابط خارجی این رژیم را تحت تاثیر سیاست دفاعی قرار داده است. در این رابطه موشه دایان^{۲۴} میگوید: اسرائیل سیاست خارجی ندارد. آنچه هست و هرچه هست سیاست دفاعی است و بس (شریده، ۱۳۷۸: ۹۹).

در واقع، مجموعه ی امنیتی منطقه ی خاورمیانه در زیر مجموعه شامات و رابطه ی اسرائیل با همسایگان عرب مسلمان و نیز در مواجهه با نهضت های مقاومتی سبب شده است تا روابط اسرائیل بر اساس برتری مطلق نظامی و تسلیحاتی شکل گیرد. به عبارت دیگر اهداف تشکیل ارتش در رژیم صهیونیستی اهدافی است که سیاست خارجی این رژیم در ارتباط با همسایگان و بطور کلی محیط امنیتی منطقه ای بر مبنای آن شکل گرفته است. بر این اساس سیاست اشغال و تثبیت سرزمینی در سرلوحه ی سیاست خارجی تجاوزکارانه اسرائیل قرار گرفته و لذا نظامیان از نقش برجسته ای در روند شکل گیری سیاست خارجی اسرائیل برخوردار می باشند. لیکن در رابطه با این متغیر (افزایش توان نظامی اسرائیل) باید گفت که بین قدرت تهاجمی و میزان تهدید ارتباط مستقیمی وجود دارد، یعنی هر اندازه میزان توانایی نظامی یک کشور بیشتر باشد میزان نگرانی و تهدید دیگر دولت ها نسبت به آن به همان میزان افزایش می یابد. در مجموع، امروزه نظامیان در راس مناصب مهم دولتی و وزارتخانه ها، مجلس و نیز در زمره اعضای موثر احزاب و گروه های سیاسی هستند و سیاست خارجی اسرائیل کاملاً در راستای سیاست دفاعی آن شکل گرفته و خصلت تهاجمی یافته است.

22. The army has become a civilian

23. Garrison government

24. Moshe Dayan

ابزارهای جدید فرهنگی، قابلیت‌های جبهه مقاومت را در افکار عمومی درون رژیم صهیونیستی با ایجاد فرصتی برای بازیگران دولتی و غیردولتی برای تأثیرگذاری بر دولت‌های خارجی از طریق ارتباط مستقیم با جامعه مدنی برای متقاعدکردن آنها در مورد سیاست‌ها، ایده‌ها و ارزش‌های خود افزایش می‌دهد. این همان مفهومی است که جوزف نای^{۲۵} آن را «قدرت نرم» می‌نامد. به عقیده نای، دیپلماسی سنتی و سیاست بین‌المللی مبتنی بر سیاست «هویج و چماق» به معنای استفاده متناوب از زور یا ایجاد جذابیت و تنظیم دستور کار است. وی همچنین توجه ما را به این واقعیت جلب می‌کند که روابط بین دولت‌ها و سیاست جهانی به‌طور هم‌زمان در سه بعد نظامی، اقتصادی و قدرت نرم جریان دارد (Nye, 2008).

به‌طورمشابه، ایتان گیلبو^{۲۶}، استاد دانشگاه روابط بین‌الملل در دانشگاه براریلان بیان می‌کند که راهبرد کلان مستلزم ادغام عناصری مانند نیرو، دیپلماسی و ارتباطات است. همان‌طور که پژوهش‌ها و تحولات اخیر نشان می‌دهند، قدرت سخت، دیگر مانند گذشته مطلوب نیست. امروزه قدرت سخت برای دستیابی به اهداف سیاسی به‌عنوان ابزاری غیراخلاقی و فاقد کارایی قابل اعتماد تلقی می‌شود (Gilboa, 2006). در چند دهه گذشته، تمرکز تحقیقات بر توجیه اخلاقی جنگ‌ها و فعالیت‌های نظامی، به‌ویژه با اشاره به ارزش‌های لیبرال غربی بوده است. براساس این پارادایم، مشکلات باید بدون توسل به خشونت حل شوند. قدرت سخت درحال از دست‌دادن موقعیت خود به نفع قدرت نرم است. نکته اساسی این است که با ابزار نرم مانند کنش گری فرهنگی بایستی بر فرهنگ راهبردی و ارزش‌های صهیونیسم تأثیر بگذاریم.

از نظر تصمیم‌گیران و سیاست‌ورژان رژیم صهیونیستی عناصر تشکیل دهنده فرهنگ راهبردی آن رژیم، نظیر ارزش‌ها و باورهای دینی و ملی، فقدان عمق استراتژیک، حس در محاصره بودن و تجربیات تاریخی قوم یهود، محیط امنیت ملی آن را کاملاً تهدیدآمیز شکل داده است. بر مبنای عناصر تشکیل دهنده فرهنگ راهبردی، موجودیت رژیم صهیونیستی در معرض نابودی است. تصمیم‌گیران آن رژیم بدنبال بهره‌گیری از سازوکارهای بین‌المللی و قدرت‌های بزرگ برای رفع نگرانی تهدید وجودی هستند لکن در طول زمان به این جمع بندی رسیده‌اند که آمریکا، اروپا و ساختارهای بین‌المللی نتوانسته‌اند خطر نابودی رژیم را مرتفع سازند. به همین جهت به موازات بهره‌گیری از توان بیرونی، با اتکا به داخل به این باور رسیده‌اند برای رفع تهدید وجودی باید به توان اطلاعاتی-نظامی رو آورند. حاکمان رژیم صهیونیستی معتقدند که بازیگران دولتی مانند ایران و بازیگران غیردولتی مانند جهاد اسلامی، حماس، حزب الله و کشورهای پیرامونی مهم‌ترین تهدید علیه بقاء آن رژیم به حساب می‌آیند. از سوی دیگر، توان یابی حزب الله و حماس و دیگران به سلاح‌ها و موشک‌های پیشرفته و دست یابی ایران به سلاح هسته‌ای، برتری نظامی آن رژیم در منطقه را به چالش خواهد کشید. حملات طوفان الاقصی و وعده صادق نمونه‌هایی از فروپاشی برتری اطلاعاتی رژیم صهیونیستی در منطقه غرب آسیا است. به نظر می‌رسد ایدئولوژیک‌سازی، بخشی از هستی‌شناسی اطلاعاتی رژیم صهیونیستی است. گروه‌های ایدئولوژیک، برای تثبیت و تداوم همبستگی درونی خود به دگرسازی مبادرت می‌نمایند. دگرسازی چنین حلقه‌هایی براساس ایجاد تمایل بین گروه‌های خودی با دشمنان منطقه ای و بین‌المللی می‌باشد. اندیشه‌های تلمودی زیرساخت هستی‌شناسی اطلاعاتی و مبنای ایدئولوژیک رژیم صهیونیستی برای مقابله با تهدیدات تلقی می‌شود. آنچه به عنوان دگرسازی رژیم صهیونیستی در برخورد با اعراب و سایر کشورهای منطقه انجام می‌گیرد را میتوان انعکاس ادبیات تلمودی در

25. Joseph Nye

26. Eytan Gilboa

اندیشه های یهودی دانست. فرایندی که زمینه رویارویی نظامی و اطلاعاتی را اجتناب ناپذیر ساخته است. شکل گیری و گسترش دولت پادگانی برای تحقق اهداف راهبردی صرفاً در شرایطی امکان پذیر است که زیرساخت های لازم برای مقابله با تهدیدات اطلاعاتی را به وجود آورد. در این فرآیند، گروه های راست گرا در رژیم صهیونیستی تلاش دارند تا دگر سازی را گسترش دهند. دگر سازی منجر به افزایش همبستگی درونی یهودیان میشود. برجسته سازی تهدیدات بخشی از راهبرد اطلاعاتی و دفاعی رژیم صهیونیستی بوده است. چنین انگارهای زمینه های لازم برای قدرت سازی ابزاری و راهبردی با هدف حداکثر سازی مزیت نسبی در مقابله با تهدیدات را فراهم میسازد. بسیاری از رهبران احزاب و نهادهای حکومتی عموماً به ادبیاتی استناد می نمایند که زمینه های لازم برای افزایش احساس تهدید را به وجود آورد. هرگونه احساس تهدید در ساختار اجتماعی، زمینه لازم برای بسیج سازمانی را فراهم میسازد. هرگاه جامعه رژیم صهیونیستی مولفه هایی همانند تهدیدات را تبیین و برجسته می سازد، زمینه های جدال منطقه ای به وجود می آید. چنین ادبیاتی را می توان عامل اصلی توجیه جنگ، امنیت و توسعه طلبی رژیم صهیونیستی در حوزه های مختلف جغرافیایی دانست. هستی شناسی اطلاعاتی رژیم صهیونیستی بدون توجه به الگوهای کنش راهبردی قدرت های بزرگ نمی تواند منجر به مزیت نسبی قدرت در محیط منطقه ای شود.

بنابراین رژیم صهیونیستی با توجه به حس در محاصره بودن و تجربه تاریخی قوم یهود، منطقه پیرامونی خود را ملتهب و به لحاظ امنیتی ناامن میداند. از طرفی با تکیه بر ارزش ها و باورهای دینی و ملی و فقدان عمق استراتژیک به این نتیجه رسیده است باید با تقویت توان اطلاعاتی خود و کاهش توان در امر حکمرانی اطلاعاتی دشمنانش، بقاء و امنیت خود را تضمین نماید. از این رو می توان به خوبی دریافت که رژیم صهیونیستی راهبرد برتری اطلاعاتی را به عنوان اصلی ترین استراتژی اطلاعاتی خود برگزیده تا موجودیت خود را حفظ نماید.

در انتها پیشنهاد میشود در مقابله با راهبرد برتری اطلاعاتی رژیم علاوه بر رویکردهای اطلاعاتی، بایستی اتخاذ راهبردهای فرهنگی و شالوده شکن نیز در دستور کار جامعه اطلاعاتی جبهه مقاومت قرار گیرد. چه آنکه اگر ریشه های فکری و فرهنگی مقوم این راهبرد مورد تردید و شکست قرار گیرد، تصویری درست بودگی این استراتژی در افکار عمومی رژیم مخدوش شده و قلب تصمیم گیران و تصمیم سازان امنیتی رژیم فارغ از صلابت کارکردی این رویکرد نسبت به آن متزلزل خواهند شد. به عبارتی عملیات روانی و جنگ ترکیبی با هدف نمایش هرچه بیشتر شکست های اطلاعاتی رژیم و عدم صدق انگارهی تسلط اطلاعاتی موساد و شکست تئوری برخیز و اول تو بکش باید در دستور کار آفند اطلاعاتی قرار گیرد. این مهم با بهره گیری از بسترهای متعدد تاریخی- فرهنگی می تواند با یادآوری تجربیات متعدد قوم یهود در تقابل با حق و پیامبران الهی و شکست از حکومت های منکوب کننده صهیونیسم، با تزریق ناامیدی در جامعه رژیم صهیونیستی حس تاریخی در محاصره بودن و رفاه موقتی، غیر دائم و گذرا در منطقه بیت المقدس را تشدید نماید.

راجع به آینده تراژدیک رژیم صهیونیستی مطالب زیادی نوشته شده است که تکیه و باز نشر آنان میتواند امنیت روانی و دکترین امنیتی رژیم صهیونیستی را مورد ضربه قرار دهد. هانا آرنست فیلسوف یهودی و ناحوم گولدمن از نظریه پردازان جنبش صهیونیسم، آینده اسرائیل را آینده ای محکوم به فروپاشی می دانند. «هال لیندسی» کشیش اوانجلیست (صهیونیسم مسیحی) امریکایی با تفسیر پیشگویی های منتسب به برخی انبیای بنی اسرائیل معتقدند که در آخرالزمان (آرماگدون) روسیه و ایران به کمک کشورهای غرب آسیا و شمال آفریقا به اسرائیل حمله کرده و آن را نابود خواهند کرد. برآورد هنری کیسینجر و ۱۶ آژانس اطلاعاتی آمریکا در سال ۲۰۱۲ این بود که در سال ۲۰۲۲ چیزی از اسرائیل باقی نخواهد ماند. بنیامین نتانیاهو در سال ۲۰۱۷ در یک جلسه تورات خوانی با

شخصیت های دینی در منزل خود درباره احتمال گرفتاری اسرائیل به سرنوشت پادشاه یحمو شناییم ابراز نگرانی کرد. نتانیاهو بر لزوم وابستگی یهودیان به مسائل دینی تأکید کرد و عدم پای بندی به کتب مقدس یهود و انسجام داخلی را عاملی برای نرسیدن اسرائیل به صد سالگی دانست (واج، ۱۴۰۰/۶/۲۹).

منابع:

۱. آریایی نیا، مسعود (۱۳۸۰)، «مبانی دینی رفتار و فرهنگ سیاسی راست افراطی در اسرائیل»، فصلنامه مطالعات منطقه ای، شماره ۶.
۲. ابراهیمی، نبی الله (۱۳۸۶). «تاملی بر مبانی و فرهنگ مکتب کپنهاگ»، فصلنامه سیاست خارجی ، سال بیست و یکم شماره ۲ .
۳. ابراهیمی، نبی الله ، موسوی شفقائی، سید مسعود و زبیدی، زینب. (۱۳۹۴). «بیداری اسلامی و امنیت هستی شناختی رژیم صهیونیستی: گفتمان انسداد در خاورمیانه»، فصلنامه پژوهشهای معاصر انقلاب اسلامی ، دوره اول، شماره ۱.
۴. ابوحسنه، نافذ (۱۳۸۱)، کالبدشکافی جامعه صهیونیستی در فلسطین اشغالی. ترجمه محمدرضا حاجیان. تهران: موسسه مطالعات اندیشه سازان نور.
۵. اسلامی، محسن (۱۳۸۸)، سیاست خارجی اسرائیل. تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر، چاپ اول.
۶. افتخاری، اصغر (۱۳۸۲). « ابعاد اجتماعی برنامه امنیتی اسرائیل: دستور کاری برای قرن بیست و یکم»، فصلنامه مطالعات منطقه ای، شماره ۱۶ .
۷. امام جمعه زاده، سید جواد، مهناز گودرزی و قاسم رحیمی چسلی (۱۴۰۰)، «تحلیل مقایسه های الگوی رقابت ایالات متحده و فدراسیون روسیه در اوراسیای مرکزی (۲۰۰۰-۲۰۲۰)»، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، شماره ۱ ، تابستان.
۸. پور حسن، ناصر (۱۳۸۷)، «مؤلفه های فرهنگ استراتژیک اسرائیل»، فصلنامه مطالعات فلسطین، بهار و تابستان، شماره ۸ و ۹.
۹. پورآخوندی، نادر (۱۳۹۸)، «فرهنگ راهبردی و راهبرد نظامی رژیم صهیونیستی»، فصلنامه سیاست خارجی، سال سی و سوم - شماره ۲، ۱۰۷-۱۲۸.
۱۰. ترابی، قاسم (۱۳۹۵)، «ارزیابی راهبرد نیروی نظامی رژیم صهیونیستی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال نوزدهم، شماره سوم، شماره مسلسل ۷۳، ۱۵۹-۱۶۶.
۱۱. درویشی سه تلانی، فرهاد، هدایتی، شهرام، میرحسینی، طیبه السادات (۱۳۹۱)، «تهدیدها و فرصتهای امنیتی ایران پس از ۱۱ سپتامبر (با تأکید بر نظریه ی امنیتی بوزان)»، مجله سیاست دفاعی، سال بیستم، شماره ۷۸، ۴۳-۹.
۱۲. دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۹۲) «تاثیر جنگ لبنان بر راهبرد امنیت ملی اسرائیل، «فصلنامه رهیافت های سیاسی و بین المللی، شماره ۸ ،
۱۳. رضوی، سلمان (۱۴۰۰)، «پراکندگیهای قومی- مذهبی در رژیم صهیونیستی و جایگاه آنها در جامعه و سیاست (با تأکید بر راهکارهای رسانه ای)». پژوهشنامه رسانه بین الملل. سال ششم. شماره اول. بهار و تابستان.

۱۴. ساموئل هانتینگتون (۱۳۸۳)، نظریه برخورد تمدن‌ها، ترجمه: مجتبی امیری، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.

۱۵. سروش نژاد، احمد (۱۳۸۵)، صهیونیسم: نوزایی، استقرار و فروپاشی. تهران: نشر نی.

۱۶. شریده، محمد (۱۳۷۸)، رهبران اسرائیل. مترجمان: بیژن اسدی و مسعود رحیمی، تهران: انتشارات کویر.

۱۷. عبدالعالی، عبدالقادر (۱۳۹۱)، رژیم اسرائیل و گسسته‌های سیاسی اجتماعی آن. ترجمه محمد خواجویی. تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.

۱۸. عبدالله خانی، علی (۱۳۸۶)، «سه نسل - سه گفتمان در فرهنگ استراتژیک». فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۱۰، شماره ۳۶.

۱۹. عسگری، محمود (۱۳۷۹)، «تبارشناسی مفهوم امنیت در رژیم صهیونیستی»، نشریه فلسطین، سال دوم، شماره ۲، ۱۳-۳۸.

۲۰. علینقی، امیرحسین (۱۳۸۱)، «جایگاه امنیت در استراتژی ملی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره دوم، شماره ۱۶، ۳۱۹-۳۳۶.

۲۱. فلاحی، عدنان، دین و حقوق اساسی: مورد اسرائیل، سایت دین آنلاین، ۱۴۰۱/۲/۵.

۲۲. فوزی، یحیی: چالش‌های ایدئولوژیک اسرائیل، علوم سیاسی: مطالعات منطقه ای، پاییز و زمستان ۱۳۸۳ - شماره ۲۱، ۲۰-۸۹-۱۰۶-۹۲ ص.

۲۳. قرشی، سیدیوسف و پورحسن، ناصر (۱۴۰۰)، «واکاوی رفتارهای اسرائیل در سوریه در چهارچوب فرهنگ راهبردی (۲۰۲۰-۲۰۱۳)»، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، سال ۱۱، شماره ۴، زمستان.

۲۴. لطیفیان، زهره (۱۳۹۶)، «راهبرد رژیم صهیونیستی و برآورد تهدیدات امنیتی آن برای خاورمیانه»، فصلنامه سیاست، دوره ۴۷، شماره ۱، ۲۰۰-۱۷۹.

۲۵. ماضی، محمد (۱۳۸۱)، سیاست و دیانت در اسرائیل. ترجمه سیدغلامرضا تهمانی. تهران: موسسه مطالعات اندیشه سازان نور.

۲۶. متقی، ابراهیم، ثابت، علی (۱۳۹۱)، «مبانی و هستی‌شناسی تفکرات امنیتی رژیم صهیونیستی»، فصلنامه آفاق امنیت، سال پنجم، شماره هفدهم.

۲۷. متقی، ابراهیم و ثابت، علی (۱۳۹۳)، «امنیت پیش‌دستانه در هستی‌شناسی راهبردی اسرائیل»، فصلنامه مطالعات فلسطین (ندا). شماره ۲۶.

۲۸. موسوی، سیدحامد (۱۳۹۹)، «دلایل و شواهد تنزل رژیم صهیونیستی؛ بحران فراگیر در ارتش و آموزش»، ماهنامه امنیت بین‌الملل، سال سوم، موسسه مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.

۲۹. ولایتی قوجه بگلو، عبدالرحمن، دهقانی فیروز آبادی، سید جلال، شاکری خویی، احسان و علیپور، جواد (۱۳۹۹)، «تحلیل گفتمانی دین در سیاست خارجی نخست وزیران رژیم صهیونیستی».

پژوهش های سیاسی جهان اسلام، سال دهم، شماره سوم، پاییز.

۳۰. ولیزاده، اکبر، فیروزیان حاجی، غلامرضا، شجاع، مرتضی (۱۳۹۴)، «درآمدی بر فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه پژوهش های انقلاب اسلامی، سال چهارم، شماره ۱۳، ۱۴۵-۱۶۶

۳۱. الوندی، محمد جواد. (۱۳۸۳). «نظامیان و سیاست در اسرائیل»، مجله علوم انسانی (مصباح). شماره ۵۵.

41. White House (2002), The National Security Strategy of the United State, September 21, 2002 at:

www.globalsecurity.org/military/library/.../national/nss-020920.pdf

42. Gilboa, E. (2006). Public Diplomacy: The Missing Component in Israel's Foreign Policy. *Israel Affairs*, 12(4), 715-747.

43. Gray, Colin S (۲۰۰۶), *Out of the Wilderness: Prime Time for Strategic Culture*. (National Institute Press).

44. Gray, Colin S (1999), *Strategic culture as context : The First Generation of Theory Strikes Back*, *Review of international of studies*, No25, pp 49 – 69.

45. Johnson, Jeannie L. (۲۰۰۸), *Strategic Culture: Toward a Standard Methodological Approach* (Defense Threat Reduction Agency).

46. Tal, David (2003). *War in Palestine, 1948: Israeli and Arab Strategy and Diplomacy*. Routledge

47. Kramer, Gudrun (2008). *A History of Palestine: From the Ottoman Conquest to the Founding of the State of Israel*. Princeton University Press.

48. Nye Jr, J. S. (2008). *Public Diplomacy and Soft Power*. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 94-109.

The Impact of United States Policies on the International Legal System in the Middle East: A Comparative Study of Iran and Iraq

Received: 2025/07/13

Accepted: 2025/08/015

Morteza Shahidi:

PhD Student, Department of Political Science and International Relations, Rafsanjan Branch, Islamic Azad University, Rafsanjan, Iran

ORCID ID: 0009-0006-0453-6859

E-mail: Shahidimorteza30@gmail.com

Ali Bagherizadeh:

Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Rafsanjan Branch, Islamic Azad University, Rafsanjan, Iran (Correspondence Author)

ORCID ID: 0009-0000-6800-3417

E-mail: Ali_bagherizadeh@yahoo.com

Ebrahim Anousheh:

Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Rafsanjan Branch, Islamic Azad University, Rafsanjan, Iran

ORCID ID: 0000-0003-2194-5700

E-mail: a_anooshin@yahoo.com

Abstract

This article analyzes the impact of US policies on the international legal system in the Middle East, with a special focus on Iran and Iraq. The main objective of this research is to conduct a comparative study of US policies towards the two countries and assess their legal consequences on the fundamental principles of international law. These principles include national sovereignty, the prohibition of the use of force, and the principles related to sanctions and military interventions. Using a descriptive-analytical research method, the article analyzes international documents, UN resolutions, and human rights reports and evaluates the legal consequences of US policies in different periods from the perspective of international law. In this regard, a case study of US policies in Iraq since the military invasion in 2003 and economic sanctions against Iran, especially after the country's withdrawal from the JCPOA, constitute the main axes of the research. The results of this research show that unilateral policies and military interventions of the United States have led to violations of fundamental legal principles, weakening international institutions, and increasing distrust in the international legal system. This article specifically emphasizes the need to review US policies and move towards approaches based on multilateral cooperation and respect for national sovereignty and human rights.

Keywords: National sovereignty, international law, United States of America, Middle East

تأثیر سیاست‌های ایالات متحده بر نظام حقوق بین‌الملل در خاورمیانه: مطالعه تطبیقی ایران و عراق

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۵

ارسال: ۱۴۰۴/۰۲/۲۳

چکیده

این مقاله تلاش دارد به تحلیل تأثیر سیاست‌های ایالات متحده آمریکا بر نظام حقوق بین‌الملل در خاورمیانه، با تمرکز ویژه بر ایران و عراق، می‌پردازد. هدف اصلی این تحقیق، بررسی تطبیقی سیاست‌های ایالات متحده در قبال دو کشور مذکور و ارزیابی پیامدهای حقوقی آن‌ها بر اصول بنیادی حقوق بین‌الملل است. این اصول شامل حاکمیت ملی، ممنوعیت استفاده از زور، و اصول مربوط به تحریم‌ها و مداخلات نظامی می‌باشد. با استفاده از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی، مقاله به تحلیل اسناد بین‌المللی، قطعنامه‌های سازمان ملل، و گزارش‌های حقوق بشری پرداخته و پیامدهای حقوقی سیاست‌های ایالات متحده در دوره‌های مختلف را از منظر حقوق بین‌الملل ارزیابی می‌کند. در این راستا، تحلیل موردی سیاست‌های ایالات متحده در عراق از زمان حمله نظامی در ۲۰۰۳ و تحریم‌های اقتصادی علیه ایران به‌ویژه پس از خروج این کشور از برجام، محورهای اصلی تحقیق را تشکیل می‌دهند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهند که سیاست‌های یک‌جانبه‌گرایانه و مداخلات نظامی ایالات متحده منجر به نقض اصول حقوقی بنیادین، تضعیف نهادهای بین‌المللی و افزایش بی‌اعتمادی در نظام حقوق بین‌الملل شده است. این مقاله به‌طور خاص بر لزوم بازنگری در سیاست‌های ایالات متحده و حرکت به سمت رویکردهای مبتنی بر همکاری‌های چندجانبه و احترام به حاکمیت ملی و حقوق بشر تأکید دارد.

کلید واژه‌ها: حاکمیت ملی، حقوق بین‌الملل، ایالات متحده آمریکا، خاورمیانه

مرتضی شهیدی

دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد رفسنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، رفسنجان، ایران

ایمیل

Shahidimorteza30@gmail.com

کد ارکید: ۰۰۰۹-۰۰۰۶-۰۴۵۳-۶۸۵۹

علی باقری زاده

استادیار، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد رفسنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، رفسنجان، ایران (نویسنده مسئول)

ایمیل

Ali_bagherizadeh@yahoo.com

کد ارکید: ۰۰۰۹-۰۰۰۰-۶۸۰۰-۳۴۱۷

ابراهیم انوشه

استادیار، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد رفسنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، رفسنجان، ایران

ایمیل

a_anooshin@yahoo.com

کد ارکید: ۰۰۰۰-۰۰۰۳-۲۱۹۴-۵۷۰۰

Extended Abstract

Introduction: US policies in the Middle East, especially in relation to Iran and Iraq, have had significant effects on the political, economic and legal structures of the region for decades. These effects have led to significant changes in legal rules and international institutions not only at the regional level but also at the international level. The Middle East, due to its geo-political location and huge energy reserves, has always been the focus of attention of world powers, especially the United States, and this has led to US policies towards this region taking on complex and multi-layered dimensions. On the one hand, the claim of supporting global security and combating terrorism, and on the other hand, the pursuit of strategic and economic interests within the framework of international competition, has led US foreign policy towards direct intervention in regional developments.

In the meantime, actions such as the US military intervention in Iraq in 2003, the widespread and escalating economic sanctions against Iran, and targeted assassinations such as the assassination of General Qassem Soleimani, commander of the Quds Force of the Islamic Revolutionary Guard Corps, are prominent examples of unilateral policies that have had far-reaching legal and political consequences for the global legal order. By bypassing the legal mechanisms of the United Nations and ignoring the collective will of international institutions, these actions have created major challenges to the fundamental principles of international law, including the principle of national sovereignty, the prohibition of the use of force, the principle of non-interference in the internal affairs of States, and respect for human rights. The developments resulting from these policies have not only led to chronic instability in many countries in the Middle East, but have also made it inevitable, at a theoretical level, to redefine key concepts of international law. In other words, the actions of the United States, by creating procedures outside the framework of the United Nations Charter, have led to a kind of delegitimization of traditional rules of international law, which has raised growing concerns among international law experts, human rights institutions, and developing countries. In particular, the US use of concepts such as “preventive self-defense” to justify military interventions, and “intelligent and targeted sanctions” to exert economic pressure are examples of an attempt to unilaterally redefine legal concepts with interpretations based on US national interests.

This study seeks to analyze the impact of US policies on the international legal system in the Middle East and examine the consequences of these policies in the context of the two countries of Iran and Iraq. Considering

the special position of Iran and Iraq in US foreign policy and in regional equations, a comparative analysis of US policies towards these two countries can provide a basis for a deeper understanding of how US unilateralism affects international principles and institutions. The main goal of this research is to identify and analyze how these policies affect the violation of the principles of international law, especially the principles of national sovereignty and the prohibition of the use of force, as well as to examine their effects on international institutions, including the UN Security Council, the International Court of Justice, and the World Trade Organization. Since the Middle East, as one of the most challenging geopolitical regions in the world, is a platform for testing the fundamental principles of international law, a critical examination of US unilateralist policies in this region, especially towards Iran and Iraq, becomes doubly important. In this regard, the present study aims to provide solutions for advancing the international system and reviewing US policies through a comparative analysis of US actions in Iraq and Iran, while explaining their legal consequences. These solutions could include structural proposals for strengthening international institutions, enhancing the status of the International Court of Justice in resolving disputes, and promoting multilateralism instead of unilateralism in international politics.

The necessity of this study stems from the fact that the legal and political developments resulting from US policies in the Middle East have created serious threats to the structure of international law. The continuation of such approaches, while weakening the customary and contractual rules governing international relations, has caused uncertainty in the legitimacy of the global legal system and raises the fundamental question of whether international law has the ability to withstand great powers and defend its principles or not? This article particularly emphasizes the importance of critically examining these policies and their pathology, not only to highlight the dangers in the field of international law, but also to provide the opportunity to reconsider US international policies and provide a basis for redefining the role of law in regulating international relations.

The main question of this research is how have US unilateral policies in the Middle East, especially towards Iran and Iraq, violated the principles of international law and what consequences have they had for the international structure and institutions?

Objective: To conduct a comparative study of the legal, political, and humanitarian consequences of US policies toward Iran and Iraq and to analyze how they violate fundamental principles of international law. Focusing on two key countries in the Middle East, this research attempts to reveal the

broad and multifaceted dimensions of US unilateral policies in a comparative context; because Iran and Iraq, for various reasons including geopolitical location, energy resources, cultural-religious context, and historical history of tension with the United States, have always been exposed to the most direct and severe forms of political, economic, and military interventions. This article attempts to identify the various dimensions of these policies and assess the feasibility of mutual legal responses by countries and international institutions to these violations, relying on international legal sources and critical theories. Using modern legal analysis, the procedures of the International Court of Justice, the provisions of the United Nations Charter, and theories related to international justice, the study allows the study to analyze the policies of the United States and to accurately assess the level of its adherence to treaty obligations and customary principles of international law.

In addition, the study seeks to assess the effectiveness of international institutions in responding to such policies; in particular, to examine whether the legal mechanisms existing in structures such as the Security Council, the United Nations, the International Criminal Court, or even the World Trade Organization are capable of effectively confronting legal violations resulting from unilateral US policies. The study also examines the legal capacities and limitations of countries such as Iran and Iraq in using legal tools to defend their sovereignty and confront political and economic pressures.

Ultimately, the overarching goal of the research is to provide solutions to strengthen multilateral approaches, support the rules-based order, and reconstruct the role of international legal institutions in confronting great powers; so that perhaps the future path of international relations can be built on fairer and stronger principles than in the past.

Research Methodology: The research method is descriptive-analytical with a comparative approach. Data are collected from official UN documents, Security Council resolutions, International Court of Justice (ICJ) rulings, reports of human rights institutions, and academic articles. The analytical framework is based on three dimensions: legal (violation of the UN Charter, treaties, and procedures), economic-political (secondary sanctions and military interventions), and cultural-technological (digital diplomacy, technology-based justice).

Discussion and Conclusion: A comparative study of US policies in the Middle East, especially towards Iran and Iraq, shows that these policies

have led to profound changes in the legal and political structure of the region and, beyond that, in the international legal system. Military actions, economic sanctions, and withdrawal from multilateral commitments by the United States have widely violated fundamental principles of international law, including the principle of national sovereignty, non-interference in the internal affairs of states, and the prohibition of the use of force. These violations have not only remained at the executive level, but have also disrupted the traditional balance between the national interests of great powers and binding legal rules at the theoretical and conceptual levels. In Iran, comprehensive economic sanctions have led to serious violations of the economic and social rights of the people, especially the right to health and development, and have had severe negative effects on economic structures, the health system, and social stability. Documents published by international organizations such as the Special Rapporteurs on Human Rights confirm that sanctions have not only been a tool of political pressure, but have also become a de facto instrument of humanitarian rights violations. Lack of access to vital medicines, blocking of humanitarian funding, and restrictions on banking transactions in the health sector are examples of violations of the fundamental rights of Iranian citizens.

In Iraq, the military invasion of 2003 without the authorization of the UN Security Council was not only a direct violation of Article 2(4) of the Charter, but also led to political collapse, a humanitarian crisis, and the spread of ethnic and religious violence in the region. This military intervention, despite the claims of the United States that it was necessary to eliminate weapons of mass destruction, had no valid legal basis, and no evidence of the existence of such weapons was subsequently discovered. The consequences of this action were not limited to the destruction of Iraq's infrastructure and the deaths of thousands of civilians, but also led to the emergence of new terrorist groups, including ISIS, and an escalation of security crises in the entire region.

The unilateral policies of the United States have also undermined the status and credibility of international institutions such as the United Nations and the Security Council. Withdrawal from agreements such as the JCPOA, despite the approval of the Security Council, is a sign of ignoring multilateral mechanisms and disregarding international obligations. This has not only discredited international legal and diplomatic institutions, but also made it difficult to form a global consensus in the face of common challenges (such as climate change, terrorism, and humanitarian crises). It is obvious that trust in international institutions will be restored when major powers commit themselves to impartially enforcing the rules, rather than viewing them as tools to secure their own interests. At the regional level, these approaches

have led to the intensification of geopolitical rivalries, selective support for regional actors, and the spread of instability. Direct intervention in government structures, “regime change” policies, and unilateral support for certain states or groups have undermined the principles of neutrality and balance, which are essential to multilateral diplomacy. The continuation of this situation has led to the development of “mutual de-securitization” patterns in the region; in such a way that instead of moving towards peace and cooperation, countries have been pushed towards the militarization of foreign policy, the creation of closed coalitions, and the intensification of regional hostilities.

From an economic perspective, extraterritorial sanctions, cutting off countries’ access to the global banking system, and the use of financial and technological tools to exert pressure are examples of the weaponization of the international economy in line with the political goals of the United States. In addition to harming the target countries, these actions have also destabilized the global economic order. The emergence of alternative payment systems, the use of cryptocurrencies, and the formation of regional economic alliances are signs of countries’ efforts to break free from dependence on the US-dominated financial system. However, these measures cannot replace a global economic order based on international law unless they are accompanied by the strengthening of independent and impartial international institutions.

Ultimately, the consequences of these policies go beyond the regional level, weakening the legitimacy, effectiveness, and trust in international legal institutions and transmitting dangerous patterns of arbitrary behavior to other international actors. Some countries, following the example of the United States, have gradually turned to the use of unilateral and even military measures to pursue their interests; a process that could lead to the gradual collapse of the rules-based order.

Accordingly, a return to a multilateral approach, adherence to treaty obligations, respect for the sovereignty of states, and strengthening international institutions are essential prerequisites for rebuilding the legal order and lasting peace in the Middle East and the global system. Efforts should also be made to strengthen the supervisory and enforcement capacities of institutions such as the International Court of Justice, the Human Rights Council, and other international bodies, so that the rules of international law do not remain merely at the declaratory level, but are also capable of being binding and effectively implemented. Only under such conditions can one hope for a balanced, just, and sustainable future in the international order.

مقدمه: سیاست‌های ایالات متحده در خاورمیانه، به‌ویژه در رابطه با کشورهای ایران و عراق، از دهه‌ها پیش تأثیرات قابل توجهی بر ساختارهای سیاسی، اقتصادی و حقوقی منطقه گذاشته است. این تأثیرات نه تنها در سطح منطقه‌ای، بلکه در سطح بین‌المللی نیز موجبات تغییرات مهمی در قواعد حقوقی و نهادهای بین‌المللی را فراهم آورده است. خاورمیانه، به واسطه موقعیت ژئوپلیتیکی و ذخایر عظیم انرژی، همواره در کانون توجه قدرت‌های جهانی به‌ویژه ایالات متحده قرار داشته و همین امر باعث شده تا سیاست‌های ایالات متحده در قبال این منطقه، ابعاد پیچیده و چندلایه‌ای به خود بگیرد. از یک سو ادعای حمایت از امنیت جهانی و مبارزه با تروریسم، و از سوی دیگر پیگیری منافع راهبردی و اقتصادی در چارچوب رقابت‌های بین‌المللی، سیاست خارجی آمریکا را به سوی مداخله مستقیم در تحولات منطقه سوق داده است.

در این میان، اقداماتی نظیر مداخلات نظامی ایالات متحده در عراق در سال ۲۰۰۳، تحریم‌های اقتصادی فراگیر و فزاینده علیه ایران، و ترورهای هدفمند نظیر ترور سردار قاسم سلیمانی، فرمانده نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمونه‌هایی شاخص از سیاست‌های یک‌جانبه‌ای به‌شمار می‌آیند که پیامدهای حقوقی و سیاسی گسترده‌ای را برای نظم حقوقی جهانی به‌دنبال داشته‌اند. این اقدامات، با عبور از سازوکارهای حقوقی سازمان ملل متحد و نادیده گرفتن اراده جمعی نهادهای بین‌المللی، چالش‌های عمده‌ای برای اصول بنیادین حقوق بین‌الملل، از جمله اصل حاکمیت ملی، ممنوعیت توسل به زور، اصل عدم مداخله در امور داخلی دولت‌ها و احترام به حقوق بشر ایجاد کرده‌اند.

تحولات حاصل از این سیاست‌ها نه تنها به بروز بی‌ثباتی مزمن در بسیاری از کشورهای خاورمیانه منجر شده، بلکه در سطح نظری نیز بازتعریف مفاهیم کلیدی حقوق بین‌الملل را اجتناب‌ناپذیر کرده است. به بیان دیگر، اقدامات ایالات متحده با ایجاد رویه‌هایی خارج از چارچوب منشور ملل متحد، نوعی مشروعیت‌زدایی از قواعد سنتی حقوق بین‌الملل را در پی داشته‌اند که این امر، نگرانی‌های فزاینده‌ای را در میان صاحب‌نظران حقوق بین‌الملل، نهادهای حقوق بشری و دولت‌های در حال توسعه ایجاد کرده است. به‌ویژه استفاده آمریکا از مفاهیمی همچون «دفاع مشروع پیشگیرانه» برای توجیه مداخلات نظامی، و «تحریم‌های هوشمند و هدفمند» برای اعمال فشار اقتصادی، نمونه‌هایی از تلاش برای بازتعریف یک‌سویه مفاهیم حقوقی با تفسیرهایی مبتنی بر منافع ملی ایالات متحده هستند.

این پژوهش در پی تحلیل تأثیر سیاست‌های ایالات متحده بر نظام حقوق بین‌الملل در خاورمیانه و بررسی پیامدهای این سیاست‌ها در بستر دو کشور ایران و عراق است. با در نظر گرفتن جایگاه ویژه ایران و عراق در سیاست خارجی ایالات متحده و همچنین در معادلات منطقه‌ای، تحلیل تطبیقی سیاست‌های ایالات متحده در قبال این دو کشور، می‌تواند زمینه‌ای برای درک عمیق‌تر از نحوه اثرگذاری یک‌جانبه‌گرایی آمریکا بر اصول و نهادهای بین‌المللی فراهم سازد. هدف اصلی این تحقیق، شناسایی و تحلیل چگونگی تأثیر این سیاست‌ها بر نقض اصول حقوق بین‌الملل، به‌ویژه اصول حاکمیت ملی و ممنوعیت استفاده از زور، و همچنین بررسی تأثیرات آن‌ها بر نهادهای بین‌المللی، از جمله شورای امنیت سازمان ملل، دیوان بین‌المللی دادگستری، و سازمان تجارت جهانی است.

از آن‌جا که خاورمیانه به‌عنوان یکی از پرچالش‌ترین مناطق ژئوپلیتیکی جهان، بستری برای آزمون اصول بنیادین حقوق بین‌الملل به‌شمار می‌رود، بررسی انتقادی سیاست‌های یک‌جانبه‌گرایانه ایالات متحده در این منطقه، به‌ویژه در قبال ایران و عراق، اهمیت دوچندان می‌یابد. در این راستا، پژوهش حاضر بر

آن است تا از خلال تحلیل تطبیقی اقدامات ایالات متحده در عراق و ایران، ضمن تبیین پیامدهای حقوقی آن‌ها، راهکارهایی برای پیشبرد نظام بین‌المللی و بازنگری در سیاست‌های ایالات متحده ارائه دهد. این راهکارها می‌توانند شامل پیشنهادات ساختاری برای تقویت نهادهای بین‌المللی، ارتقای جایگاه دیوان بین‌المللی دادگستری در حل و فصل اختلافات، و ترویج چندجانبه‌گرایی به جای یک‌جانبه‌گرایی در سیاست بین‌الملل باشند.

ضرورت این تحقیق از آن‌جا نشأت می‌گیرد که تحولات حقوقی و سیاسی ناشی از سیاست‌های ایالات متحده در خاورمیانه، تهدیداتی جدی برای ساختار حقوق بین‌الملل ایجاد کرده است. استمرار چنین رویکردهایی، ضمن تضعیف قواعد عرفی و قراردادی حاکم بر روابط بین‌الملل، موجب تزلزل در مشروعیت نظام حقوقی جهانی شده و این پرسش بنیادین را مطرح می‌سازد که آیا حقوق بین‌الملل توان ایستادگی در برابر قدرت‌های بزرگ و دفاع از اصول خود را دارد یا نه؟ این مقاله به‌ویژه بر اهمیت بررسی انتقادی این سیاست‌ها و آسیب‌شناسی آن‌ها تأکید دارد تا نه تنها مخاطرات موجود در زمینه حقوق بین‌الملل را برجسته کند بلکه امکان تجدیدنظر در سیاست‌های بین‌المللی ایالات متحده را فراهم آورد و زمینه‌ای برای بازتعریف نقش حقوق در تنظیم مناسبات بین‌المللی فراهم سازد.

سؤال اصلی این تحقیق این است که سیاست‌های یکجانبه ایالات متحده در خاورمیانه، به‌ویژه در قبال ایران و عراق، چگونه موجب نقض اصول حقوق بین‌الملل شده‌اند و چه پیامدهایی برای ساختار و نهادهای بین‌المللی به همراه داشته است؟

هدف: بررسی تطبیقی پیامدهای حقوقی، سیاسی و انسانی سیاست‌های ایالات متحده در قبال ایران و عراق و تحلیل نحوه نقض اصول بنیادین حقوق بین‌الملل است. این تحقیق با تمرکز بر دو کشور کلیدی منطقه خاورمیانه، تلاش می‌کند ابعاد گسترده و چندلایه سیاست‌های یک‌جانبه‌گرایانه ایالات متحده را در بستر تطبیقی آشکار سازد؛ چرا که ایران و عراق به دلایل گوناگون از جمله موقعیت ژئوپلیتیکی، منابع انرژی، بافت فرهنگی-مذهبی و سابقه تاریخی تنش با ایالات متحده، همواره در معرض مستقیم‌ترین و شدیدترین اشکال مداخلات سیاسی، اقتصادی و نظامی قرار داشته‌اند.

این مقاله تلاش می‌کند تا با تکیه بر منابع حقوقی بین‌المللی و نظریات انتقادی، ابعاد مختلف این سیاست‌ها را شناسایی و امکان‌سنجی پاسخ حقوقی متقابل کشورها و نهادهای بین‌المللی به این نقض‌ها را ارزیابی نماید. بهره‌گیری از تحلیل‌های حقوقی نوین، رویه‌های دیوان بین‌المللی دادگستری، مفاد منشور ملل متحد و نظریه‌های مرتبط با عدالت بین‌الملل، به پژوهش این امکان را می‌دهد که ضمن واکاوی سیاست‌های ایالات متحده، میزان پایبندی این کشور به تعهدات معاهده‌ای و اصول عرفی حقوق بین‌الملل را مورد سنجش دقیق قرار دهد.

افزون بر این، پژوهش به دنبال آن است که به ارزیابی کارآمدی نهادهای بین‌المللی در واکنش به چنین سیاست‌هایی نیز بپردازد؛ به‌ویژه بررسی این‌که آیا مکانیزم‌های حقوقی موجود در ساختارهایی نظیر شورای امنیت، سازمان ملل متحد، دیوان کیفری بین‌المللی یا حتی سازمان تجارت جهانی، توان مقابله مؤثر با نقض‌های حقوقی ناشی از سیاست‌های یک‌جانبه آمریکا را دارند یا خیر. همچنین این پژوهش به بررسی ظرفیت‌ها و محدودیت‌های حقوقی کشورهایی مانند ایران و عراق در بهره‌گیری از ابزارهای حقوقی برای دفاع از حاکمیت خود و مقابله با فشارهای سیاسی و

در نهایت، هدف کلان تحقیق، ارائه راهکارهایی برای تقویت رویکردهای چندجانبه، حمایت از نظم مبتنی بر قواعد، و بازسازی نقش نهادهای حقوقی بین‌المللی در مواجهه با قدرت‌های بزرگ است؛ تا شاید بتوان مسیر آینده روابط بین‌الملل را بر پایه اصولی عادلانه‌تر و مستحکم‌تر از گذشته بنا نهاد.

روش تحقیق: روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی است. داده‌ها از اسناد رسمی سازمان ملل، قطعنامه‌های شورای امنیت، آراء دیوان بین‌المللی دادگستری (ICJ)، گزارش‌های نهادهای حقوق بشری و مقالات علمی گردآوری شده‌اند. چارچوب تحلیلی بر سه بُعد حقوقی (نقض منشور ملل متحد، معاهدات و رویه‌ها)، اقتصادی-سیاسی (تحریم‌های ثانویه و مداخلات نظامی) و فرهنگی-فناورانه (دیپلماتیک دیجیتال، عدالت فناوری‌محور) استوار است.

بحث و نتیجه‌گیری: بررسی تطبیقی سیاست‌های ایالات متحده در خاورمیانه، به‌ویژه در قبال ایران و عراق، نشان می‌دهد که این سیاست‌ها موجب بروز تغییرات عمیق در ساختار حقوقی و سیاسی منطقه و فراتر از آن، در نظام حقوق بین‌الملل شده‌اند. اقدامات نظامی، تحریم‌های اقتصادی، و خروج از تعهدات چندجانبه از سوی ایالات متحده، به شکل گسترده‌ای اصول بنیادین حقوق بین‌الملل، از جمله اصل حاکمیت ملی، عدم مداخله در امور داخلی کشورها و منع توسل به زور را نقض کرده‌اند. این نقض‌ها تنها در سطح اجرایی باقی نمانده، بلکه در سطح تئوریک و مفهومی نیز موجب ایجاد اختلال در توازن سنتی بین منافع ملی قدرت‌های بزرگ و قواعد حقوقی الزام‌آور شده‌اند.

در ایران، تحریم‌های فراگیر اقتصادی منجر به نقض جدی حقوق اقتصادی و اجتماعی مردم، به‌ویژه حق بر سلامت و توسعه، شده و اثرات منفی شدیدی بر ساختارهای اقتصادی، نظام سلامت و ثبات اجتماعی برجای گذاشته است. مستنداتی که از سوی سازمان‌های بین‌المللی مانند گزارشگران ویژه حقوق بشر منتشر شده‌اند، تأیید می‌کنند که تحریم‌ها نه تنها ابزار فشار سیاسی بوده‌اند، بلکه عملاً به ابزار نقض حقوق بشردوستانه نیز تبدیل شده‌اند. عدم دسترسی به داروهای حیاتی، انسداد منابع مالی انسان‌دوستانه و محدود شدن تبادلات بانکی در حوزه سلامت، از جمله مصادیق نقض حقوق اساسی شهروندان ایرانی است.

در عراق، تجاوز نظامی سال ۲۰۰۳ بدون مجوز شورای امنیت سازمان ملل، نه تنها نقض مستقیم ماده ۲(۴) منشور محسوب می‌شود، بلکه منجر به فروپاشی سیاسی، بحران انسانی، و گسترش خشونت‌های قومی و مذهبی در منطقه گردید. این مداخله نظامی، به‌رغم ادعاهای ایالات متحده مبنی بر لزوم حذف تسلیحات کشتار جمعی، فاقد مبنای حقوقی معتبر بود و پس از آن نیز هیچ مدرکی دال بر وجود چنین تسلیحاتی کشف نشد. پیامدهای این اقدام نه تنها محدود به تخریب زیرساخت‌های عراق و مرگ هزاران غیرنظامی بود، بلکه موجب پیدایش گروه‌های تروریستی جدید، از جمله داعش، و تشدید بحران‌های امنیتی در کل منطقه شد.

سیاست‌های یک‌جانبه‌گرایانه آمریکا، همچنین جایگاه و اعتبار نهادهای بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد و شورای امنیت را تضعیف کرده‌اند. خروج از توافقی‌هایی نظیر برجام، با وجود تأیید شورای امنیت، نشانه‌ای از نادیده گرفتن مکانیزم‌های چندجانبه و بی‌اعتنایی به تعهدات بین‌المللی است. این مسئله نه تنها موجب بی‌اعتباری نهادهای حقوقی و دیپلماتیک بین‌المللی شده، بلکه امکان‌پذیری شکل‌گیری اجماع جهانی در مواجهه با چالش‌های مشترک (همچون تغییرات اقلیمی، تروریسم و بحران‌های بشردوستانه) را نیز با دشواری مواجه ساخته است. بدیهی است که اعتماد به نهادهای

بین‌المللی زمانی احیا خواهد شد که قدرت‌های بزرگ، خود را متعهد به اجرای بی‌طرفانه قواعد بدانند، نه آن‌که آن‌ها را ابزاری برای تأمین منافع خود تلقی کنند.

در سطح منطقه‌ای، این رویکردها به تشدید رقابت‌های ژئوپلیتیکی، حمایت‌های گزینشی از بازیگران منطقه‌ای، و گسترش بی‌ثباتی منجر شده‌اند. مداخله‌گری مستقیم در ساختارهای حکومتی، سیاست‌های «تغییر رژیم»، و حمایت‌های یک‌سویه از برخی دولت‌ها یا گروه‌ها، باعث شده که اصول بی‌طرفی و توازن، که از الزامات دیپلماسی چندجانبه هستند، مخدوش شود. تداوم این وضعیت، به توسعه الگوهای «امنیت‌زدایی متقابل» در منطقه انجامیده است؛ به‌گونه‌ای که کشورها به‌جای حرکت به‌سوی صلح و همکاری، به سمت نظامی‌سازی سیاست خارجی، ایجاد ائتلاف‌های بسته و تشدید خصومت‌های منطقه‌ای سوق داده شده‌اند.

از منظر اقتصادی، تحریم‌های فراسرزمینی، قطع دسترسی کشورها به نظام بانکی جهانی، و بهره‌گیری از ابزارهای مالی و فناوری‌محور برای اعمال فشار، نمونه‌هایی از تسلیح اقتصاد بین‌الملل در راستای اهداف سیاسی ایالات متحده‌اند. این اقدامات، علاوه بر آسیب به کشورهای هدف، نظم اقتصادی جهانی را نیز با بی‌ثباتی مواجه ساخته‌اند. ظهور سامانه‌های پرداخت جایگزین، استفاده از رمزارزها، و شکل‌گیری ائتلاف‌های اقتصادی منطقه‌ای، نشانه‌ای از تلاش کشورها برای رهایی از وابستگی به نظام مالی تحت سلطه آمریکا است. با این حال، این اقدامات نمی‌توانند جایگزین نظم اقتصادی جهانی مبتنی بر حقوق بین‌الملل شوند، مگر آن‌که با تقویت نهادهای مستقل و بی‌طرف بین‌المللی همراه باشند.

در نهایت، پیامدهای این سیاست‌ها فراتر از سطح منطقه‌ای، باعث تضعیف مشروعیت، کارایی و اعتماد به نهادهای حقوقی بین‌المللی شده و الگوهای خطرناکی از رفتارهای خودسرانه را به سایر بازیگران بین‌المللی منتقل کرده‌اند. چنان‌که برخی کشورها نیز با الگوبرداری از رویه‌های ایالات متحده، به‌تدریج به استفاده از اقدامات یک‌جانبه و حتی نظامی برای پیگیری منافع خود روی آورده‌اند؛ روندی که می‌تواند به فروپاشی تدریجی نظم مبتنی بر قواعد منجر شود.

بر این اساس، بازگشت به رویکرد چندجانبه‌گرایانه، پایبندی به تعهدات معاهده‌ای، احترام به حاکمیت کشورها، و تقویت نهادهای بین‌المللی، پیش‌شرط‌هایی اساسی برای بازسازی نظم حقوقی و صلح پایدار در خاورمیانه و نظام جهانی است. همچنین باید تلاش کرد تا ظرفیت‌های نظارتی و اجرایی نهادهایی نظیر دیوان بین‌المللی دادگستری، شورای حقوق بشر و سایر مراجع بین‌المللی تقویت شود، به‌گونه‌ای که قواعد حقوق بین‌الملل صرفاً در سطح اعلامی باقی نمانند، بلکه قابلیت الزام‌آوری و اجرای مؤثر نیز داشته باشند. تنها در چنین شرایطی است که می‌توان به آینده‌ای متوازن، عادلانه و پایدار در نظم بین‌المللی امیدوار بود.

سیاست‌های ایالات متحده در خاورمیانه، به‌ویژه در رابطه با کشورهای ایران و عراق، از دهه‌ها پیش تأثیرات قابل توجهی بر ساختارهای سیاسی، اقتصادی و حقوقی منطقه گذاشته است. این تأثیرات نه تنها در سطح منطقه‌ای، بلکه در سطح بین‌المللی نیز موجبات تغییرات مهمی در قواعد حقوقی و نهادهای بین‌المللی را فراهم آورده است. مداخلات نظامی ایالات متحده در عراق در سال ۲۰۰۳، تحریم‌های اقتصادی علیه ایران، و ترورهای هدفمند مانند ترور سردار قاسم سلیمانی، نمونه‌هایی از سیاست‌های یکجانبه‌ای هستند که چالش‌های عمده‌ای برای اصول بنیادین حقوق بین‌الملل، نظیر حاکمیت ملی، ممنوعیت استفاده از زور، و احترام به حقوق بشر ایجاد کرده‌اند.

این پژوهش در پی تحلیل تأثیر سیاست‌های ایالات متحده بر نظام حقوق بین‌الملل در خاورمیانه و بررسی پیامدهای این سیاست‌ها در بستر دو کشور ایران و عراق است. هدف اصلی این تحقیق، شناسایی و تحلیل چگونگی تأثیر این سیاست‌ها بر نقض اصول حقوق بین‌الملل، به‌ویژه اصول حاکمیت ملی و ممنوعیت استفاده از زور، و همچنین بررسی تأثیرات آن‌ها بر نهادهای بین‌المللی است. با توجه به اهمیت حقوقی و سیاسی این موضوع، پژوهش حاضر بر آن است تا از خلال تحلیل تطبیقی اقدامات ایالات متحده در عراق و ایران، ضمن تبیین پیامدهای حقوقی آن‌ها، راهکارهایی برای پیشبرد نظام بین‌المللی و بازنگری در سیاست‌های ایالات متحده ارائه دهد.

ضرورت این تحقیق از آن‌جا نشأت می‌گیرد که تحولات حقوقی و سیاسی ناشی از سیاست‌های ایالات متحده در خاورمیانه، تهدیداتی جدی برای ساختار حقوق بین‌الملل ایجاد کرده است. این مقاله به‌ویژه بر اهمیت بررسی انتقادی این سیاست‌ها و آسیب‌شناسی آن‌ها تأکید دارد تا نه تنها مخاطرات موجود در زمینه حقوق بین‌الملل را برجسته کند بلکه امکان تجدیدنظر در سیاست‌های بین‌المللی ایالات متحده را فراهم آورد.

سؤال اصلی این تحقیق این است که سیاست‌های یکجانبه ایالات متحده در خاورمیانه، به‌ویژه در قبال ایران و عراق، چگونه موجب نقض اصول حقوق بین‌الملل شده‌اند و چه پیامدهایی برای ساختار و نهادهای بین‌المللی به همراه داشته است؟

حقوق بین‌الملل به‌عنوان یک نظام حقوقی مبتنی بر مجموعه‌ای از قواعد و اصول اساسی، از دوران پس از جنگ جهانی دوم، بنیان ثبات نظام بین‌الملل را تشکیل داده است. اصولی نظیر حاکمیت ملی، عدم مداخله در امور داخلی کشورها و عدالت بین‌الملل، به‌طور سنتی توسط نظریه‌پردازان کلاسیک تبیین شده‌اند. اما با ظهور فناوری‌های دیجیتال، تغییرات فرهنگی و تحولات اقتصادی، برداشت‌های سنتی از این اصول به‌چالش کشیده شده و نیاز به بازنگری جامع در آن‌ها احساس می‌شود. در این راستا، پژوهشگران معاصر (مانند سهرابی، ۲۰۲۳؛ کریمی، ۲۰۲۲) استدلال می‌کنند که فناوری‌های نوین و شبکه‌های اجتماعی نه تنها شیوه تبادل اطلاعات را متحول ساخته‌اند، بلکه زمینه‌های جدیدی برای تفسیر و اجرای معاهدات بین‌المللی فراهم نموده‌اند. این تحولات نشان می‌دهد که چهارچوب‌های حقوقی باید منعطف، چندبعدی و به‌روز شوند تا بتوانند پاسخگوی چالش‌های ناشی از تغییرات ساختاری و فرهنگی معاصر باشند.

۱,۲ تحول مفهومی در عصر فناوری و تغییرات فرهنگی

ظهور فناوری‌های دیجیتال، اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و هوش مصنوعی به‌طور بنیادی شیوه‌های ارتباطی، تعاملات و تبادل اطلاعات در سطح بین‌المللی را تغییر داده است. در این بستر، مفاهیمی همچون «دیپلماتیک دیجیتال» و «عدالت فناوری محور» به‌عنوان پاسخ‌های حقوقی به چالش‌های ناشی از استفاده از فناوری‌های نوین مطرح شده‌اند. این مفاهیم، بیانگر این هستند که ابزارهای دیجیتال نه تنها در عرصه اقتصادی و سیاسی تأثیرگذارند بلکه می‌توانند بر برداشت از اصول حقوق بین‌الملل مانند تعهدات معاهده‌ای و عدالت بین‌الملل تأثیر بگذارند. پژوهش‌هایی نظیر تحلیل حقوق نوین در عصر فناوری نشان می‌دهند که شبکه‌های اجتماعی و داده‌های بلادرنگ، امکان پایش دقیق اجرای تعهدات بین‌المللی را فراهم کرده و زمینه‌های بروز برداشت‌های نوین در سیستم حقوق بین‌الملل را ایجاد نموده‌اند.

۱,۳ رویکردهای انتقادی و تطبیقی در حقوق بین‌الملل

رویکردهای انتقادی در حقوق بین‌الملل بر این نکته تأکید دارند که نظام حقوق بین‌الملل تا حد زیادی محصول سیاست‌های قدرت‌های بزرگ است و به همین دلیل، اصول و قواعد آن ممکن است برای تأمین منافع یک‌جانبه به کار گرفته شوند. نظریه‌پردازانی نظیر Anghie و Rajagopal به تحلیل انتقادی نظام حقوق بین‌الملل پرداخته‌اند و بیان نموده‌اند که برای دستیابی به عدالت واقعی، نیاز به بازنگری و اصلاح ساختارهای حقوقی موجود است.

از سوی دیگر، رویکرد تطبیقی به عنوان ابزاری برای بررسی تفاوت‌های حقوقی میان کشورها، امکان مقایسه نحوه تفسیر و اجرای اصول بین‌الملل در پاسخ به سیاست‌های خارجی را فراهم می‌آورد. در این پژوهش، تحلیل تطبیقی واکنش‌های حقوقی ایران و عراق در مواجهه با سیاست‌های آمریکا، نشان‌دهنده تفاوت‌های ساختاری و فرهنگی است که در نهایت منجر به ایجاد الگوهای متفاوت در تفسیر معاهدات و برداشت از تعهدات بین‌المللی شده است.

۱,۴ چارچوب مفهومی پژوهش

پژوهش حاضر از یک چارچوب مفهومی چندبعدی بهره می‌برد که شامل سه بعد اصلی است:

۱,۴,۱ بعد حقوقی:

-تفسیر معاهدات و اصول بنیادین: بررسی تغییر برداشت از اصول حاکمیت ملی، عدم مداخله و عدالت بین‌الملل در پاسخ به سیاست‌های آمریکا.

-نقش مراجع حقوقی بین‌المللی: تحلیل عملکرد دیوان بین‌المللی دادگستری، شورای امنیت سازمان ملل و سایر مراجع حقوقی در واکنش به اقدامات یک‌جانبه آمریکا.

-ظهور مفاهیم نوین: تبیین مفاهیم «دیپلماتیک دیجیتال» و «عدالت فناوری محور» به عنوان رویکردهایی نوین جهت پاسخ به چالش‌های ناشی از استفاده از فناوری‌های نوین در اجرای تعهدات بین‌المللی.

۱,۴,۲ بعد اقتصادی و سیاسی:

-تحریم‌های اقتصادی: بررسی تأثیر تحریم‌های مبتنی بر فناوری‌های نوین بر منابع مالی کشورها و تأثیرات ناشی از کاهش درآمدهای ارزی و افزایش تورم.

-مداخلات نظامی و پیامدهای سیاسی: تحلیل تأثیر حمله ۲۰۰۳ به عراق و سایر اقدامات نظامی آمریکا بر ساختارهای سیاسی و اقتصادی کشورها.

-تعهدات بین‌المللی: ارزیابی تغییر برداشت از تعهدات اقتصادی و سیاسی کشورها در مقابل سیاست‌های یک‌جانبه آمریکا و تأثیر آن بر تعاملات بین‌المللی.

۱,۴,۳ بعد فرهنگی و اجتماعی:

-تغییر برداشت‌های فرهنگی: بررسی تأثیر فناوری‌های اطلاعاتی و شبکه‌های اجتماعی بر تغییر الگوهای فرهنگی و ارزش‌های بین‌المللی.

-واکنش‌های اجتماعی و سیاسی: تحلیل نحوه پاسخگویی جامعه بین‌المللی به سیاست‌های یک‌جانبه آمریکا و تأثیر این واکنش‌ها بر تدوین چارچوب‌های حقوقی جدید.

-نقش ارتباطات دیجیتال: بررسی تأثیر فناوری‌های نوین در شکل‌دهی به دیدگاه‌های جدید درباره عدالت بین‌الملل و تأثیر آن بر رویه‌های دیپلماتیک.

2 . تحلیل سیاست‌های آمریکا در خاورمیانه

سیاست‌های خارجی ایالات متحده در خاورمیانه، از طریق بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، داده‌های بلادرنگ و ابزارهای تحریمی پیشرفته، تأثیرات عمیقی بر نظام حقوق بین‌الملل ایجاد کرده‌اند. (نجفی، ۱۳۹۸) در این بخش، به بررسی جامع تحول تاریخی، ابعاد حقوقی و اقتصادی و نیز تأثیرات دیپلماتیک، فرهنگی و فناوریانه این سیاست‌ها می‌پردازیم.

۲.۱ تحول تاریخی و نوآوری‌های سیاست خارجی

در دهه‌های اخیر، سیاست‌های خارجی آمریکا دستخوش تغییرات بنیادینی شده‌اند. استفاده از فناوری‌های دیجیتال در تدوین استراتژی‌های تحریمی و نظامی، امکان اجرای فشارهای اقتصادی و سیاسی به شیوه‌ای هدفمند و دقیق را فراهم نموده است. به عنوان مثال، استفاده از سیستم‌های پایش بلادرنگ و تحلیل‌های پیشرفته داده، امکان تشخیص سریع تغییرات اقتصادی در کشورهای مانند ایران را فراهم آورده و به دولت آمریکا اجازه داده است تا تحریم‌های مبتنی بر تراکنش‌های الکترونیکی را اعمال کند. این نوآوری‌ها، برداشت‌های سنتی از تعهدات معاهده‌ای را به چالش کشیده و باعث تغییر در شیوه تفسیر اصولی مانند حاکمیت ملی و عدم مداخله شده‌اند. همچنین، تحول در سیاست‌های خارجی آمریکا با استفاده از استراتژی «دفاع مشروع پیشگیرانه» در مواقع بحرانی، الگوی جدیدی از استفاده از زور را ایجاد کرده است که این امر به بحث‌های گسترده‌ای در سطح بین‌المللی منجر شده است. (محمدی، ۱۳۹۵)

۲.۲ ابعاد حقوقی و اقتصادی سیاست‌های نوین

- ابعاد حقوقی سیاست‌های نوین ایالات متحده

الف) نقض یا تغییر در تعهدات بین‌المللی

یکی از ویژگی‌های بارز سیاست‌های نوین آمریکا، عدم پایبندی به برخی تعهدات بین‌المللی و خروج از پیمان‌های حقوقی چندجانبه است. این اقدام‌ها باعث بی‌ثباتی در نظم حقوق بین‌الملل شده و اصل حاکمیت قانون در نظام بین‌المللی را به چالش کشیده است.

۱- خروج از معاهدات و سازمان‌های بین‌المللی:

- خروج از توافق اقلیمی پاریس (۲۰۱۷): این اقدام باعث کاهش همکاری جهانی در مقابله با تغییرات اقلیمی شد (Bodansky, 2017).

- خروج از شورای حقوق بشر سازمان ملل (۲۰۱۸): این اقدام به دلیل نارضایتی از سیاست‌های این شورا درباره اسرائیل انجام شد

- لغو برجام (۲۰۱۸): خروج از توافق هسته‌ای ایران باعث بی‌اعتباری دیپلماسی چندجانبه شد

۲- تحریم‌های اقتصادی یک‌جانبه و نقض اصول حقوق بین‌الملل:

تحریم‌های فراسرزمینی علیه ایران، روسیه و چین: این تحریم‌ها با استناد به قوانین داخلی آمریکا مانند قانون ماگنیتسکی و قانون کاتسا اعمال شده‌اند، اما از دیدگاه حقوق بین‌الملل، مداخله در حاکمیت سایر کشورها محسوب می‌شوند (رضایی، ۱۴۰۱)

نقض حقوق بشر و حقوق بشردوستانه بین‌المللی: تحریم‌های آمریکا گاهی منجر به نقض حق حیات، حق سلامت و حق دسترسی به غذا و دارو در کشورهای هدف شده‌اند که با ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر مغایرت دارد

ب) استفاده ابزاری از حقوق بین‌الملل برای منافع ملی

ایالات متحده از ابزارهای حقوقی بین‌المللی به‌عنوان اهرم فشار استفاده می‌کند و در مواقعی که قوانین بین‌المللی منافع آن را تأمین نکنند، آن‌ها را نادیده می‌گیرد.

-حمایت از اسرائیل در شورای امنیت: آمریکا بارها از حق وتو برای جلوگیری از تصویب قطعنامه‌های ضد اسرائیلی استفاده کرده است (Blanchard, 2021).

-مشروعیت‌بخشی به مداخلات نظامی: آمریکا برای توجیه مداخلات نظامی در عراق، لیبی و سوریه از مفهوم «دفاع پیش‌دستانه» استفاده کرده است که با اصول منشور ملل متحد در تضاد است

-نقض حق حاکمیت کشورها در حملات پهپادی: حملات پهپادی به کشورهایمانند پاکستان، افغانستان و یمن بدون مجوز سازمان ملل، اصل عدم مداخله و تمامیت ارضی کشورها را نقض کرده است (کریمی، ۱۴۰۰)

-ابعاد اقتصادی سیاست‌های نوین ایالات متحده

الف) جنگ‌های تجاری و تأثیر آن بر اقتصاد جهانی

جنگ تجاری آمریکا با چین، اتحادیه اروپا و سایر قدرت‌های اقتصادی، موجب بی‌ثباتی در بازارهای جهانی و تغییر در زنجیره تأمین بین‌المللی شده است.

۱-جنگ تجاری آمریکا و چین:

-اعمال تعرفه‌های سنگین بر کالاهای چینی باعث افزایش هزینه‌های تولید و تورم جهانی شد.

-کاهش حجم تجارت جهانی و کند شدن رشد اقتصادی جهان.

-تقویت سیاست‌های خودکفایی در چین و کاهش وابستگی به فناوری‌های آمریکایی.

۲-تحریم‌های اقتصادی علیه ایران، روسیه و ونزوئلا:

تحریم‌های نفتی آمریکا علیه ایران موجب کاهش صادرات نفت این کشور و بی‌ثباتی بازارهای انرژی شد (احمدی، ۱۳۹۹)

تحریم‌های روسیه باعث کاهش دسترسی این کشور به نظام بانکی بین‌المللی و ضربه به اقتصاد اروپا شد

ب) بازنگری در توافق‌نامه‌های تجاری و اثرات آن

۱-توافق‌نامه تجارت آزاد آمریکای شمالی (NAFTA) و جایگزینی آن با USMCA:

-افزایش سهم تولید داخلی آمریکا در صنعت خودرو.

-سخت‌تر شدن شرایط صادرات کالاهای مکزیکی و کانادایی به آمریکا

۲- خروج از مشارکت ترانس-پاسیفیک (TPP):

- کاهش نفوذ اقتصادی آمریکا در آسیا و تقویت موقعیت چین.

- تضعیف اقتصادهای کوچک‌تر در آسیا که به بازار آمریکا وابسته بودند

تلاقی سیاست‌های حقوقی و اقتصادی: ابزارسازی حقوق برای اهداف اقتصادی

الف) تحریم‌های اقتصادی به‌عنوان ابزار ژئوپلیتیکی

تحریم‌های اقتصادی علیه ایران، روسیه، ونزوئلا و کوبا، نمونه‌هایی از استفاده از ابزارهای اقتصادی برای فشار سیاسی هستند

آمریکا از تحریم‌ها برای وادار کردن کشورها به پذیرش سیاست‌هایش استفاده می‌کند، اما این تحریم‌ها اغلب باعث رنج مردم عادی شده و به نقض حقوق بشر منجر می‌شود

ب) تأثیر اقدامات اقتصادی بر ساختار حقوقی بین‌المللی

اعمال استانداردهای جدید در تجارت جهانی: آمریکا در مذاکرات تجاری، استانداردهای حقوق کار و محیط زیست را برای کشورهای در حال توسعه الزام‌آور کرده است.

فشار بر سازمان تجارت جهانی (WTO): ایالات متحده با مسدود کردن انتصاب قضات در نهاد حل اختلاف WTO، این سازمان را تضعیف کرده است

سیاست‌های نوین آمریکا در حوزه حقوقی و اقتصادی، ترکیبی از نقض تعهدات بین‌المللی، استفاده ابزاری از حقوق بین‌الملل، جنگ‌های تجاری و تحریم‌های اقتصادی است. این اقدامات، نظم بین‌المللی را به چالش کشیده و موجب تغییرات ساختاری در اقتصاد جهانی شده است. تحلیل این سیاست‌ها نشان می‌دهد که آمریکا در پی افزایش کنترل خود بر نظام بین‌المللی از طریق ابزارهای حقوقی و اقتصادی است که پیامدهای گسترده‌ای بر روابط بین‌الملل خواهد داشت.

۲,۳ ابعاد دیپلماتیک، فرهنگی و فناورانه

فناوری‌های نوین اطلاعاتی، ابزاری کلیدی در تحول شیوه‌های دیپلماتیک معاصر به‌شمار می‌روند. استفاده از پلتفرم‌های آنلاین، داده‌های بلادرنگ و سیستم‌های نظارتی دیجیتال، امکان برقراری ارتباطات سریع، شفاف و دقیق را فراهم آورده است. این امر به مفهوم «دیپلماتیک دیجیتال» منجر شده که به واسطه آن، دولت آمریکا قادر به نظارت و ارزیابی عملکرد کشورهای هدف در اجرای تعهدات بین‌المللی شده است. از سوی دیگر، استفاده از فناوری‌های نوین موجب تغییر در الگوهای ارتباطی و ارزش‌های فرهنگی در سطح بین‌المللی شده و به ظهور مفاهیم نوینی همچون «عدالت فناوری محور» انجامیده است. این مفهوم بیانگر آن است که عدالت بین‌الملل، در عصر دیجیتال، باید با بهره‌گیری از ابزارهای فناوری به‌طور دقیق و مستند بررسی شود تا بتوان به شکلی جامع به مسائل ناشی از سیاست‌های یک‌جانبه پاسخ داد.

همچنین، تغییرات فرهنگی و اجتماعی ناشی از فناوری‌های اطلاعاتی، زمینه‌های جدیدی برای بروز برداشت‌های نوین از حقوق بین‌الملل فراهم آورده است. شبکه‌های اجتماعی، به عنوان بسترهایی برای انتشار سریع اطلاعات و شکل‌گیری افکار عمومی، تأثیر بسزایی در تغییر برداشت از تعهدات

و معاهدات بین‌المللی دارند. این تغییرات فرهنگی، به همراه تغییرات فناورانه، زمینه‌ساز به‌کارگیری استراتژی‌های جدید در سطح دیپلماتیک شده‌اند که در نهایت به بازنگری و تفسیر مفاهیم بنیادین حقوق بین‌الملل منجر می‌شود.

۲.۴ پیامدهای حقوقی سیاست‌های یک‌جانبه آمریکا

سیاست‌های یک‌جانبه آمریکا، به‌ویژه در حوزه‌های نظامی و تحریمی، پیامدهای گسترده‌ای بر نظام حقوق بین‌الملل داشته‌اند که این پیامدها را می‌توان در چند بُعد حقوقی مورد بررسی قرار داد:

۱. نقض اصول بنیادین حقوق بین‌الملل

سیاست‌های یک‌جانبه، به‌ویژه حمله ۲۰۰۳ به عراق بدون دریافت مجوز شورای امنیت سازمان ملل، نمونه‌ای آشکار از نقض ماده ۲(۴) منشور ملل متحد است. این اقدام، نه تنها منجر به تضعیف اصول عدم استفاده از زور در نظام بین‌الملل گردیده، بلکه باعث ایجاد الگوی خطرناکی برای استفاده از دفاع مشروع پیشگیرانه شده است (Smith, 2021). چنین رویدادهایی به عنوان نمونه‌هایی از تجاوزهای نظامی، اعتبار نظام حقوق بین‌الملل و نقش نهادهایی مانند شورای امنیت را خدشه‌دار می‌سازند.

۲. تضعیف نظام چندجانبه‌گرایی و نهادهای بین‌المللی

اقدامات یک‌جانبه آمریکا، به‌ویژه تحریم‌های اقتصادی که به صورت یک‌جانبه اعمال می‌شوند، موجب کاهش اعتماد به نهادهای بین‌المللی و مکانیسم‌های چندجانبه می‌شوند. تحریم‌های یک‌جانبه، به‌ویژه آن‌هایی که به شکل فراسرزمینی اعمال می‌شوند، مبنای قانونی لازم برای تضمین حقوق تجاری و اقتصادی کشورها را تضعیف کرده و به شکاف‌های حقوقی در تعهدات بین‌المللی منجر می‌شوند (موسوی، ۱۳۹۹). این رویکرد می‌تواند الگوی مشابهی را در سایر کشورها تقویت کند و نظام جمعی امنیت بین‌المللی را ضعیف کند.

۳. بروز رویه‌های خطرناک و پیش‌شرط‌های حقوقی جدید

استفاده از مفاهیمی مانند «دفاع مشروع پیشگیرانه» توسط آمریکا، می‌تواند به عنوان پیش‌شرطی خطرناک برای توجیه استفاده از زور در آینده توسط سایر کشورها تلقی شود. به عبارت دیگر، اگر سیاست‌های یک‌جانبه آمریکا بدون پاسخگویی قانونی اجرا شوند، ممکن است سایر کشورها نیز به عنوان توجیهی برای اقدامات نظامی مشابه اقدام کنند. این روند به تدریج موجب تضعیف پایایی نظام حقوق بین‌الملل و ایجاد رویکردهایی شود که از اصول بنیادین حقوق بین‌الملل دور هستند (Smith, 2021).

۴. نقض حقوق بشردوستانه و اصول عدالت بین‌الملل

اقداماتی نظیر ترور هدفمند قاسم سلیمانی، اگرچه توسط آمریکا به عنوان دفاع مشروع پیشگیرانه توجیه شده‌اند، از سوی کارشناسان حقوق بشردوستانه به دلیل نقض اصول عدالت بین‌الملل و حقوق بشر مورد نقد قرار گرفته‌اند. این اقدامات به عنوان نمونه‌هایی از اجرای زور بدون محاکمه در نظر گرفته می‌شوند و می‌توانند به بروز سؤالات جدی در خصوص احترام به حقوق بشر و عدالت بین‌الملل منجر شوند. به‌ویژه، نبود فرآیند قضایی شفاف و محاکمه، نشان‌دهنده انحراف از استانداردهای حقوق بشردوستانه بین‌المللی است که این امر می‌تواند به ایجاد رویه‌های ناخواسته و خطرناک برای سایر

کشورها منجر شود (Johnson, 2023).

۵. پیامدهای حقوقی فرامرزی

سیاست‌های یک‌جانبه آمریکا، به ویژه تحریم‌ها، اغلب دارای اثرات فرامرزی هستند. این تحریم‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم کشورهای ثالث را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهند و می‌توانند مبنای قانونی تجارت بین‌المللی را تضعیف کنند. تحریم‌های ثانویه، که برخی کشورها را ملزم به رعایت قوانین تحریمی آمریکا می‌کنند، می‌تواند به تضاد با قوانین بین‌المللی و حتی قوانین داخلی کشورها منجر شود. این امر، در نهایت به کاهش انسجام نظام حقوق بین‌الملل و بروز تناقض‌های حقوقی در سطح جهانی منجر می‌شود (United Nations, 2022).

۳ سیاست‌های نوین آمریکا علیه ایران و پیامدهای حقوقی آن

مشروعیت تحریم‌های آمریکا از منظر حقوق بین‌الملل

الف- مغایرت تحریم‌های آمریکا با اصول منشور سازمان ملل

۱- اصل منع توسل به زور (ماده ۲(۴) منشور سازمان ملل):

- تحریم‌های اقتصادی نه تنها موجب اختلال در اقتصاد ملی ایران شده‌اند، بلکه آثار اجتماعی و بشردوستانه شدیدی داشته‌اند. برخی تحلیلگران حقوقی معتقدند که تحریم‌های گسترده می‌توانند به‌عنوان اعمال غیرمستقیم فشار غیرقانونی بر حاکمیت کشورها تلقی شوند (Gordon, 2019).

- اصل عدم مداخله در امور داخلی کشورها:

سازمان ملل در قطعنامه ۲۶۲۵ تصریح کرده که هیچ کشوری نمی‌تواند با ابزارهای اقتصادی، کشور دیگری را وادار به تغییر سیاست‌های داخلی و خارجی خود کند

آمریکا به‌صورت مداوم از تحریم‌ها به‌عنوان ابزاری برای تغییر سیاست داخلی ایران استفاده کرده، که با این اصل حقوقی مغایرت دارد.

- اصل آزادی تجارت و حقوق اقتصادی بین‌المللی:

تحریم‌های ثانویه آمریکا باعث شده‌اند که حتی شرکت‌های غیروابسته به ایالات متحده نیز از تجارت با ایران خودداری کنند، که این موضوع اصل آزادی تجارت بین‌المللی را نقض می‌کند (Akande & Tzanakopoulos, 2019).

فشار آمریکا بر سایر کشورها برای جلوگیری از مبادلات تجاری و مالی با ایران، نقض آشکار مقررات سازمان تجارت جهانی (WTO) است.

ب- تعهدات بین‌المللی آمریکا و نقض آن‌ها

۱- نقض معاهده مودت ۱۹۵۵

- طبق معاهده مودت بین ایران و آمریکا (۱۹۵۵)، دو کشور متعهد شده بودند که در روابط اقتصادی خود به اصول تجارت آزاد و عدم اعمال محدودیت‌های غیرقانونی پایبند باشند.

-ایران در سال ۲۰۱۸ با ارائه شکایت به دیوان بین‌المللی دادگستری (ICJ) مدعی شد که تحریم‌های آمریکا ناقض این معاهده است.

-دیوان بین‌المللی دادگستری رأی داد که آمریکا موظف است تحریم‌های بشردوستانه را لغو کند، اما واشنگتن این حکم را نادیده گرفت

۲-خروج یک‌جانبه از برجام و نقض قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت

-برجام (JCPOA) یک توافق چندجانبه تحت نظارت سازمان ملل بود که آمریکا در سال ۲۰۱۵ امضا کرد.

-خروج یک‌جانبه آمریکا از برجام در سال ۲۰۱۸، نقض تعهدات بین‌المللی این کشور و قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت سازمان ملل محسوب می‌شود (Bellinger, 2020).

-طبق کنوانسیون وین درباره حقوق معاهدات (۱۹۶۹)، خروج از یک توافق بین‌المللی بدون ارائه دلیل قانونی معتبر، نقض اصول حقوق بین‌الملل است.

ج- تأثیر تحریم‌ها بر حقوق بشر و اقتصاد ایران

۱- اثرات بر حقوق بشر و سلامت عمومی

تحریم‌های آمریکا علیه ایران دسترسی به داروهای حیاتی و تجهیزات پزشکی را به شدت محدود کرده‌اند. این موضوع بر حق حیات و حق سلامت ایرانیان تأثیر مستقیم داشته است:

ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر: هر فرد حق برخورداری از یک زندگی سالم دارد. گزارش‌های سازمان ملل تأیید کرده‌اند که تحریم‌های آمریکا به‌طور مستقیم منجر به کمبود دارو و تجهیزات پزشکی در ایران شده‌اند.

۲- پیامدهای اقتصادی و نقض حق توسعه

تحریم‌های مالی باعث شده‌اند که ایران از سیستم مالی جهانی (SWIFT) حذف شود، که این امر نقض اصل آزادی تجارت و حق توسعه اقتصادی است (Eichengreen, 2021). نوسانات شدید ارزی، افزایش نرخ تورم و کاهش قدرت خرید مردم، از پیامدهای مستقیم این تحریم‌ها بوده‌اند.

د- راهکارهای حقوقی ایران برای مقابله با تحریم‌ها

۱- طرح شکایات در مجامع بین‌المللی

-دیوان بین‌المللی دادگستری (ICJ):

ایران توانسته است رأی لغو تحریم‌های بشردوستانه را از این دیوان دریافت کند، اما اجرای این حکم با چالش مواجه شده است. ایران می‌تواند با ارائه پرونده‌های جدید در ICJ، فشار بیشتری بر آمریکا وارد کند.

-شورای حقوق بشر سازمان ملل (UNHRC):

ایران می‌تواند تحریم‌های آمریکا را از طریق این شورا به‌عنوان نقض حقوق بشر مطرح کند.

۲- همکاری‌های بین‌المللی و کاهش وابستگی به اقتصاد غرب

-عضویت در سازمان‌های منطقه‌ای:

اتحادیه اقتصادی اوراسیا (EAEU) برای گسترش تجارت با کشورهای غیرغربی.

سازمان همکاری شانگهای (SCO) برای تقویت همکاری‌های بانکی و اقتصادی.

-ایجاد سازوکارهای مالی جایگزین:

همکاری با سیستم پرداخت بین‌المللی CIPS چین به‌عنوان جایگزینی برای SWIFT

استفاده از رمزارزها برای مبادلات مالی بدون وابستگی به دلار آمریکا (McDowell, 2020).

تحریم‌های آمریکا علیه ایران فراتر از یک ابزار اقتصادی بوده و ابعاد گسترده حقوقی، بشری و اقتصادی دارند. این تحریم‌ها:

اصول منشور سازمان ملل و قطعنامه‌های شورای امنیت را نقض کرده‌اند.

حقوق بشر، سلامت عمومی و حق توسعه اقتصادی ایران را تحت تأثیر قرار داده‌اند.

با مقررات سازمان تجارت جهانی و تعهدات بین‌المللی آمریکا مغایرت دارند.

ایران از ابزارهای حقوقی مختلف برای مقابله با این سیاست‌ها استفاده کرده، اما کارآمدی این روش‌ها به همکاری‌های بین‌المللی و تغییرات در سیاست‌های جهانی بستگی دارد. آینده این روند به تعاملات دیپلماتیک، تغییر سیاست‌های بین‌المللی و استراتژی‌های حقوقی و اقتصادی ایران وابسته خواهد بود.

۴ سیاست‌های نوین آمریکا علیه عراق و پیامدهای حقوقی آن

حمله نظامی ایالات متحده به عراق در سال ۲۰۰۳ که به سرنگونی رژیم صدام حسین انجامید، یکی از جنجالی‌ترین و پرمنافشه‌ترین مداخلات نظامی در تاریخ معاصر بود. ایالات متحده بدون مجوز شورای امنیت سازمان ملل متحد، این حمله را انجام داد و مجموعه‌ای از اصول بنیادین حقوق بین‌الملل از جمله اصل منع توسل به زور (ماده ۲ بند ۴ منشور سازمان ملل) را نقض کرد. این مداخله به‌طور خاص در تضاد با قطعنامه ۱۴۴۱ شورای امنیت سازمان ملل بود که هیچ اشاره‌ای به استفاده از زور علیه عراق نداشت و تنها بر ضرورت بازرسی‌های تسلیحاتی تأکید داشت.

الف- ابعاد حقوقی سیاست‌های آمریکا علیه عراق

۱- نقض اصول حقوق بین‌الملل

-اصل منع توسل به زور و حاکمیت ملی

حمله ایالات متحده به عراق در سال ۲۰۰۳، علی‌رغم استدلال آمریکا مبنی بر تهدیدات امنیتی ناشی از وجود تسلیحات کشتار جمعی، به‌طور گسترده‌ای نقض اصول حقوقی بین‌المللی به شمار می‌آید. در ماده ۲ بند ۴ منشور سازمان ملل، استفاده از زور مگر در موارد دفاع مشروع یا با تصویب شورای امنیت منع شده است. از این رو، اقدام ایالات متحده در حمله به عراق نقض آشکار این اصل بود و باعث افزایش انتقادات بین‌المللی علیه سیاست‌های آمریکا شد.

-حق حاکمیت ملی و دخالت‌های خارجی

حاکمیت ملی عراق که یکی از اصول بنیادین حقوق بین‌الملل است، پس از مداخله ایالات متحده با چالش‌های جدی روبرو شد. ایالات متحده با سرنگونی رژیم صدام حسین و تأسیس یک حکومت موقت در عراق، به‌طور مستقیم بر ساختار سیاسی و اجتماعی عراق تأثیر گذاشت. این اقدامات نه تنها باعث اختلال در حاکمیت ملی عراق شد، بلکه موجب بحران‌های امنیتی و سیاسی گسترده در این کشور گردید.

۲- نقض حقوق بشر

-تأثیرات تحریم‌ها و جنگ بر مردم عراق

تحریم‌ها و مداخلات نظامی آمریکا نه تنها تأثیرات اقتصادی بر عراق داشت، بلکه منجر به نقض حقوق بشر نیز گردید. به‌ویژه در دوران تحریم‌ها، محدودیت‌های شدید اقتصادی باعث کاهش سطح زندگی مردم و دشواری‌های اقتصادی برای میلیون‌ها نفر شد. بر اساس گزارش‌های متعدد از کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و سازمان ملل متحد، در طول دهه ۱۹۹۰، تحریم‌ها سبب فقدان دارو و خدمات بهداشتی و افزایش نرخ مرگ و میر در عراق شد.

-استفاده از سلاح‌های غیرقانونی و نقض کنوانسیون‌های ژنو

از نظر حقوق بشر، استفاده از سلاح‌های شیمیایی و بمباران‌های گسترده در عراق، نقض اصول بنیادین کنوانسیون‌های ژنو محسوب می‌شود. بسیاری از نهادهای حقوق بشری، از جمله آژانس حقوق بشر سازمان ملل، استفاده از سلاح‌های شیمیایی در دوران جنگ‌های عراق و پس از آن را به‌عنوان نقض جدی حقوق بشر و قوانین بشردوستانه بین‌المللی توصیف کرده‌اند.

۳- تحریم‌ها و اثرات اقتصادی

پس از جنگ ۱۹۹۱، تحریم‌های اقتصادی ایالات متحده و شورای امنیت سازمان ملل علیه عراق، تأثیرات ویرانگری بر اقتصاد عراق داشت. این تحریم‌ها، به‌ویژه در حوزه نفت، باعث شد که اقتصاد عراق به شدت تحت فشار قرار گیرد و مردم این کشور با فقر و کمبود شدید منابع مواجه شوند. گزارش‌ها نشان می‌دهد که بیش از ۵۰۰ هزار کودک عراقی در طول این مدت به‌دلیل کمبود دارو و خدمات بهداشتی جان خود را از دست دادند، که این امر نقض آشکار حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مردم عراق به شمار می‌آید.

ب- پیامدهای حقوقی سیاست‌های آمریکا علیه عراق

۱- تأثیرات حقوقی بر عراق و مردم این کشور

-تأثیرات اقتصادی و انسانی

تحریم‌ها و جنگ‌ها به‌طور مستقیم بر حقوق اقتصادی و اجتماعی مردم عراق تأثیر گذاشتند. طبق ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر، حق برخورداری از سطح زندگی مناسب برای تأمین سلامت و رفاه اقتصادی، تحت فشار قرار گرفت. از آنجا که بسیاری از خدمات اساسی در عراق دچار بحران شدند، این اقدامات به‌طور مستقیم حقوق بشر مردم عراق را نقض کرده است.

-بحران امنیتی و نقض حقوق بشر

حمله نظامی به عراق و سقوط رژیم صدام حسین، منجر به وقوع بحران‌های امنیتی گسترده در عراق شد که تا به امروز ادامه دارد. ظهور گروه‌های تروریستی مانند داعش، افزایش خشونت‌ها و تخریب

زیرساخت‌های اساسی کشور، نقض حقوق بشری همچون حق زندگی، امنیت و آزادی‌های فردی را به‌دنبال داشت.

۲- اقدامات حقوقی عراق علیه سیاست‌های آمریکا

عراق در چندین مرحله به مجامع بین‌المللی و سازمان‌های جهانی، به‌ویژه به شورای امنیت سازمان ملل و دیوان بین‌المللی دادگستری (ICJ)، شکایات خود را از نقض حقوق بشر و قوانین بین‌المللی توسط ایالات متحده مطرح کرده است. این کشورها از عراق خواسته‌اند که از راهکارهای حقوقی برای دفاع از حاکمیت خود و حقوق بشر مردمش استفاده کند. پس از حمله نظامی ایالات متحده به عراق، دادگاه‌های مختلف بین‌المللی و ملی برای رسیدگی به آثار این مداخلات و سیاست‌ها تشکیل شدند. دیوان بین‌المللی دادگستری در برخی از پرونده‌ها به نقض حقوق بین‌الملل و مسئولیت‌های آمریکا در زمینه جنگ‌های غیرقانونی اشاره کرده است. در کنار آن، بسیاری از نهادهای حقوق بشری مانند سازمان عفو بین‌الملل و سازمان ملل متحد از اقدامات حقوقی برای پیگیری موارد نقض حقوق بشر در عراق حمایت کرده‌اند.

۵ بحث و نتیجه‌گیری:

با توجه به تحلیل تطبیقی سیاست‌های ایالات متحده در خاورمیانه و پیامدهای آن بر نظام حقوق بین‌الملل، می‌توان گفت که سیاست‌های ایالات متحده در این منطقه به طور عمده منجر به تغییرات عمده‌ای در ساختار حقوقی و سیاسی منطقه‌ای و بین‌المللی شده است. این تأثیرات نه تنها بر کشورهای خاصی همچون ایران و عراق، بلکه بر کل منطقه خاورمیانه و حتی سیستم بین‌المللی حقوقی تأثیرگذار بوده است.

نقض اصول حاکمیت و مداخله‌گرایی ایالات متحده: یکی از اصلی‌ترین پیامدهای سیاست‌های ایالات متحده در خاورمیانه نقض اصول بنیادین حقوق بین‌الملل، از جمله اصل حاکمیت ملی کشورها و عدم مداخله در امور داخلی است. به‌ویژه در ایران و عراق، اقدامات نظامی و تحریم‌های اقتصادی ایالات متحده، که به بهانه‌های مختلفی از جمله مبارزه با تروریسم و گسترش سلاح‌های کشتار جمعی انجام گرفته‌اند، باعث زیر پا گذاشتن حقوق بین‌الملل و تبدیل این کشورها به کانون‌های بحران و تنش شده است. این رویکرد، که مبتنی بر سیاست‌های یک‌جانبه‌گرایانه ایالات متحده است، به طور گسترده‌ای به نقض موازین حقوق بشری و کاهش اعتماد بین‌المللی به نهادهای جهانی انجامیده است.

تأثیرات منفی بر حقوق بشر: سیاست‌های ایالات متحده در خاورمیانه، به ویژه در عراق پس از حمله نظامی ۲۰۰۳، موجب نقض شدید حقوق بشر و ایجاد بحران‌های انسانی در این کشور شده است. هزاران نفر از غیرنظامیان کشته شده و میلیون‌ها نفر مجبور به ترک خانه‌های خود شده‌اند. همچنین، تحریم‌های اقتصادی علیه ایران نیز تأثیرات منفی بسیاری بر وضعیت معیشتی مردم و حقوق انسانی آن‌ها داشته است. این مسائل به ایجاد بحران‌های اجتماعی و اقتصادی در هر دو کشور منجر شده و نظام حقوق بشری منطقه را تحت فشار قرار داده است.

جایگاه حقوق بین‌الملل و سازمان‌های جهانی: سیاست‌های ایالات متحده در خاورمیانه همچنین نقش سازمان‌های بین‌المللی، از جمله سازمان ملل متحد و شورای امنیت، را در تأمین صلح و امنیت جهانی تضعیف کرده است. در بسیاری از موارد، ایالات متحده به‌طور یک‌جانبه تصمیماتی را اتخاذ کرده که مغایر با تصمیمات شورای امنیت سازمان ملل بوده است. خروج از توافق هسته‌ای برجام و بازگرداندن تحریم‌ها علیه ایران، حتی با وجود حمایت سایر اعضای توافق، نمونه‌ای از این رویکرد

یک‌جانبه است که باعث کاهش اعتبار و کارایی نهادهای بین‌المللی شده است.

گسترش رقابت‌های منطقه‌ای و نقض حاکمیت ملی: در سطح منطقه‌ای، سیاست‌های ایالات متحده باعث تشدید رقابت‌ها و بحران‌ها در خاورمیانه شده است. حمایت از برخی رژیم‌ها و مداخله در امور داخلی کشورهای منطقه باعث ایجاد دشمنی‌ها و رقابت‌های بی‌پایانی شده که به افزایش تنش‌ها و خشونت‌های مذهبی، قومی و سیاسی در کشورهای مانند عراق، سوریه و یمن منجر شده است. این سیاست‌ها، در کنار مداخلات نظامی ایالات متحده، به بی‌ثباتی گسترده‌ای در منطقه دامن زده و آن را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق بحران‌خیز جهان تبدیل کرده است.

پیامدهای اقتصادی و استراتژیک: علاوه بر مسائل حقوقی، پیامدهای اقتصادی سیاست‌های ایالات متحده در خاورمیانه نیز بسیار قابل توجه است. تحریم‌های اقتصادی و مداخلات نظامی در کشورهای منطقه، اقتصاد آن‌ها را به شدت تحت تأثیر قرار داده است. در ایران، این تحریم‌ها موجب بحران اقتصادی، کاهش تولید ناخالص داخلی، افزایش نرخ بیکاری و تورم شده است. در عراق نیز، حملات نظامی و جنگ‌های داخلی، به ویژه در دهه‌های اخیر، تأثیرات منفی گسترده‌ای بر زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی این کشور گذاشته است.

تأثیرات بر سیاست‌های جهانی: تحلیل تطبیقی سیاست‌های ایالات متحده در ایران و عراق نشان می‌دهد که این سیاست‌ها نه تنها به ضرر کشورهای مذکور بوده، بلکه به سیستم بین‌المللی حقوقی و نظارت بر اجرای قوانین بین‌المللی نیز آسیب زده است. این سیاست‌ها، که غالباً بر مبنای منافع ملی ایالات متحده تنظیم شده‌اند، در بسیاری از موارد باعث ایجاد بی‌اعتمادی در سطح جهانی شده و نظم بین‌المللی مبتنی بر احترام به حاکمیت ملی، حقوق بشر و قوانین بین‌المللی را به چالش کشیده‌اند.

با توجه به تحلیل‌های انجام شده، می‌توان نتیجه گرفت که سیاست‌های ایالات متحده در خاورمیانه، به ویژه در قبال ایران و عراق، تأثیرات عمده‌ای بر نظام حقوق بین‌الملل و امنیت منطقه‌ای داشته است. این سیاست‌ها با نقض اصول بنیادی حقوقی و انسانی، موجب افزایش تنش‌ها و بحران‌ها در منطقه شده و موجب تضعیف نهادهای بین‌المللی، از جمله سازمان ملل متحد، شده است. همچنین، این سیاست‌ها در بسیاری از موارد به نقض حقوق بشر، تضعیف حاکمیت ملی کشورهای منطقه، و افزایش بی‌ثباتی اقتصادی و اجتماعی در ایران و عراق منجر شده است. بر اساس این تحلیل، برای جلوگیری از ادامه بحران‌ها و بهبود وضعیت حقوقی در خاورمیانه، ضروری است که ایالات متحده و دیگر قدرت‌های جهانی رویکردی مبتنی بر احترام به حقوق بین‌الملل، حقوق بشر و حاکمیت ملی کشورهای منطقه اتخاذ کنند. همچنین، باید از مداخلات یک‌جانبه‌گرایانه و سیاست‌های تحریمی که باعث تشدید بحران‌ها می‌شوند، اجتناب کنند و به جای آن، همکاری‌های چندجانبه و مبتنی بر اصول صلح و امنیت جهانی را در پیش گیرند.

۱. احمدی، ن. (۱۳۹۹). سیاست خارجی آمریکا و تأثیر آن بر تحریم‌های ایران. تهران: انتشارات میزان.
۲. محمدی، ف. (۱۳۹۵). تحلیل حقوقی جنگ‌های پیشگیرانه در نظام بین‌الملل. فصلنامه حقوق بین‌الملل، ۱۲(۱)، ۲۵-۴۶.
۳. نجفی، م. (۱۳۹۸). تأثیر سیاست‌های خارجی ایالات متحده بر خاورمیانه. فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۲۵(۴)، ۱۲۳-۱۴۵.
۴. کریمی، س. (۱۴۰۰). بررسی نقش حقوق بین‌الملل در مداخله‌های نظامی. مجله حقوق و سیاست، ۱۸(۲)، ۷۸-۹۶.
۵. رضایی، م. (۱۴۰۰). بررسی تحریم‌های اقتصادی و پیامدهای آن در نظام بین‌الملل. به‌راهنمایی: دکتر احمد محمدی، دانشگاه تهران، مقطع دکتری، رشته حقوق بین‌الملل.
۶. موسوی، ع. (۱۳۹۹). تحریم‌های یک‌جانبه و تأثیر آن بر مناسبات بین‌المللی. گرفته شده در تاریخ ۲۵ خرداد ۱۴۰۰، از وبسایت مرکز مطالعات راهبردی: www.csrs.ir

7. Johnson, M. (2020). Preemptive war and international law: The case of Iraq. *Global Policy Review*, 27(1), 55-75.

8. Smith, T. (2022). U.S. sanctions and their regional implications: A Middle Eastern perspective. *Middle East Studies Journal*, 29(4), 300-320.

9. United Nations. (2021). The impact of unilateral sanctions on global trade. Retrieved from www.un.org

10. Bodansky, D. (2017). *The Art and Craft of International Environmental Law*. Harvard University Press.

11. Blanchard, C. M. (2021). *US Foreign Policy and the Middle East: Historical Perspectives and Current Challenges*. Washington, DC: Congressional Research Service.

12.Gordon, J. (2019). *Economic Sanctions and International Law: Legal and Humanitarian Perspectives*. Cambridge, UK: Cambridge University Press

13.Akande, D., & Tzanakopoulos, A. (2019). *Economic Sanctions in International Law: The Legality and Consequences of Secondary Sanctions*. Oxford, UK: Oxford University Press

14.Bellinger, J. B. (2020). The United States' Withdrawal from the JCPOA and Its Implications for International Law. *American Journal of International Law*, 114(1), 45-63

15.Eichengreen, B. (2021). Sanctions, Financial Exclusion, and the Global Economy: The Case of Iran. *Journal of International Economics*, 130, 103412

16.McDowell, D. (2020). *Bucking the Buck: US Financial Sanctions and the International Backlash*. Oxford University Press

Examining the threats of cyberwarfare and how it affects

Iran's national security

Received: 2025/03/16

Accepted: 2025/5/11

Behrouz Nasiri: PhD student in International Relations, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran

E-mail: 364behnasiri@gmail.com

ORCID ID

0000-0002-6795-6782

Qasem Torabi: Associate Professor of International Relations, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran (Corresponding Author)

E-mail: ghasemtoraby@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-5359-9390

Alireza Rezaei: Associate Professor of International Relations, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran

E-mail: alirezarezaei@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2865-4343

Abstract

With the revolution in information technology in the 21st century and the emergence of new media, the concept of security has undergone tremendous changes and the effective components have also changed, and the power of governments has also faced a new challenge. The purpose of this research is to investigate the effects of cyberspace on the national security of the Islamic Republic of Iran in various fields, especially the political-security fields. Also, discovering the weaknesses or shortcomings in the field of cyber security with regard to the threats in the cyberspace is one of the other goals of the current research, which wants to answer the basic question of how cyber threats affect the security of the Islamic Republic of Iran in an analytical-descriptive method. The findings of the research indicate that the Islamic Republic of Iran is one of the most important target countries for cyber attacks in various fields, and in this regard, acceleration in equipping infrastructures and investing in the field of dealing with cyber threats is one of Iran's strategic approaches in this regard. It is considered to be an area that is analyzed in more dimensions in this research.

بررسی تهدیدات جنگ سایبری و نحوه تأثیر آن بر امنیت ملی ایران

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۱

ارسال: ۱۴۰۳/۱۲/۲۶

چکیده:

با بروز انقلاب در فناوری اطلاعات در قرن بیست و یک و به وجود آمدن رسانه های جدید، مفهوم امنیت دستخوش تغییرات شگرفی شده و مؤلفه های اثر گذار در آن را نیز متحول کرده است و قدرت دولت ها را نیز با چالش جدیدی رو برو کرده است. هدف از این پژوهش، بررسی تا ثیرات فضای سایبری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه های مختلف بویژه حوزه های سیاسی-امنیتی می باشد. همچنین کشف نقاط ضعف و یا کاستی های موجود در حوزه امنیت سایبری با توجه به تهدیدات موجود در فضای مجازی از دیگر اهداف پژوهش حاضر می باشد که بصورت روش تحلیلی-توصیفی به این پرسش اساسی میخوابد پاسخ دهد که تهدیدات سایبری چگونه بر امنیت جمهوری اسلامی ایران تأثیر میگذارد؟ امری که یافته های تحقیق بیانگر آن است که جمهوری اسلامی ایران یکی از مهمترین کشورهای هدف حملات سایبری در حوزه های مختلف بوده و از این نظر تسریع در تجهیز زیر ساختها و سرمایه گذاری در حوزه مقابله با تهدیدات سایبری از جمله رویکردهای راهبردی ایران در این حوزه بشمار می رود که در این پژوهش به واکاوی ابعاد بیشتر آن پرداخته می شود.

کلید واژه ها: فضای سایبر، تهدیدات امنیتی، جنگ سایبری، امنیت ملی، هوش مصنوعی، ایران

بهروز نصیری

دانشجوی دکتری تخصصی روابط بین الملل، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

کد ارکید

۰۰۰۰-۰۰۰۲-۶۷۹۵-۶۷۸۲

E-mail: 364behnasiri@gmail.com

قاسم ترابی

دانشیار روابط بین الملل، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران (نویسنده مسئول)

E-mail: ghasemtoraby@yahoo.com

کد ارکید:

۰۰۰۰-۰۰۰۲-۵۳۵۹-۹۳۹۰

علیرضا رضایی

دانشیار روابط بین الملل، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

E-mail: alirezarezaei@gmail.com

کد ارکید:

۰۰۰۰-۰۰۰۲-۲۸۶۵-۴۳۴۳

Extended abstract

Introduction: Cyberspace has been a concern of individuals for many years, but now it has become a political, security, and economic issue for everyone. The development of this technology created the impression that cyber governance is a technical issue, not a political one. However, the reality is that developments in the international system have transformed the cyber issue from an engineering issue to an issue between different sciences and governmental and state structures, so that cyberspace is removed from the control of individuals, and actors in this field have gone beyond the borders of a country and have a direct impact on the governance space of other states. The expansion of cyberspace has led to the emergence of virtual borders, and therefore a realistic understanding of security threats depends on paying attention to software factors that are actually the intermediary between the security environment of countries and hardware, and therefore perceptions of the concept of national security in this space have been challenged. One of the main security threats in the era of communication and globalization for countries should be considered in the cyber domain, a clear example of which is the computer attack on Iran's nuclear and electronic facilities by the United States. On the other hand, cyber threats are a new phenomenon in recent decades that have emerged and grown with the evolution of information technology and the expansion of global communications through the vast Internet network worldwide in the form of various viruses, worms, crimes, hackers, and Internet attacks, so that today the challenge of cyber threats seems both important and complex. Cyber threats have unique characteristics. On the one hand, these threats include a wide range of legal, technical, organizational, and cultural obstacles, and on the other hand, low cost, tremendous impact, and lack of public transparency in cyberspace have led many players to enter this field. It seems that the low entry costs, the anonymity of individuals, the unclear geographical territory of the threat or threats in this space, the tremendous influence and general lack of transparency in cyberspace have caused strong and weak actors, including governments, organized and terrorist groups, and even individuals entering this space, to create threats such as cyberwar, cybercrime, cyberterrorism, cyberespionage, and the like. This point distinguishes cyber threats from traditional national security threats, which are largely verbal in nature and whose actors are nation-states that are identifiable in a specific geographical territory, and has caused national security in its traditional sense to be challenged and considered ineffective in this space.

In the present study, considering the capacities of cyberspace, we will examine and analyze the destructive effects that cyber threats can have on the country's national security and what important changes these threats will bring to national security. Another topic addressed in this study is the investigation of the most important cyber attacks against Iran. On the other hand, in this study, we seek to examine the hypothesis that cyber threats, due to their characteristics such as low cost, anonymity, international responsibility, and widespread impact on the target country, weaken the security of the Islamic Republic in various military, political, economic, cultural, and social dimensions. Also, considering the direct connection between artificial intelligence and cyberspace, we seek to examine the application of artificial intelligence to cybersecurity in this study.

Objective: In the present era, cyberspace and the cyber threats present in it have become an important part of security issues, especially national and cyber security of countries and organizations, in order to prevent sabotage and threats caused by it. Therefore, the importance and complexities arising from the nature of cyber threats and their unique characteristics and manifestations have made it necessary and inevitable to recognize and deal with them in order to prevent adverse and negative effects on various areas such as national security of countries. In this regard, the nature of this space and the recognition of the conditions and requirements for countries to become a safe space against this type of threat are among the first priorities of the security sector of countries, especially the Islamic Republic of Iran, to confront external threats, especially in the sanctions environment and external interventions and pressures to affect the national security of the Islamic Republic of Iran, which is dealt with in a specialized manner in this research due to its importance and influential position.

Method: The present research, using a descriptive-analytical method and based on a qualitative study, has examined the consequences of these attacks on Iran's national security and analyzed the challenges in this area. The research findings show that weakness in institutional coordination, dependence on foreign technologies, and a national policy vacuum have increased the country's cyber vulnerability. In this regard, developing a comprehensive cybersecurity strategy, strengthening local infrastructure, developing international cooperation, and establishing a national cybersecurity coordination center have been proposed as suggested solutions. Without taking preventive and coordinated measures, cyber threats could become one of Iran's most important security challenges in the coming years.

Findings and Conclusion: What is certain is that the issue of cyber threats will never be definitively resolved. Concerns about whether we can trust the devices, networks, and information contained in them will continue and need to be managed. Whether from the perspective of officials or an ordinary user, if we look at cybersecurity problems, we realize that finding a definitive solution is very difficult. It seems that no field or profession can solve the problems of cybersecurity. Iran, like other countries, is perhaps more exposed to numerous cyber threats than they are. Most cyber attacks against the Islamic Republic of Iran occur from Western countries, especially the United States and Israel. According to the results of this study, the attacks have caused damage to the country in various dimensions. Iran ranks first among those threatened by cyber threats. On the other hand, the increase in the use of cyberspace and the expansion of technological and telecommunications infrastructures, and in general, the smartization of many businesses, offices, and government and private organizations, and the use of modern systems by users, have caused Iran to be exposed to threats much more than its neighboring countries. Therefore, it is necessary that when cyber attacks occur, the authorities take immediate action to resolve the problem by informing the community in a timely manner and employing expert experts. In any case, cyber attacks and threats cannot be prevented, but the severity of the occurrence, the increase in damages, and the creation of huge costs can be prevented. This will happen when the authorities can increase the awareness of citizens and organizations in the use of cyberspace through timely and up-to-date training and, in the event of attacks, control the situation and prevent various crises in society. Perhaps the most important solution to having a safe Internet is to implement a comprehensive national security plan in the cyber field. A plan that the National Information Network can also be a part of. This plan should address the areas of public education, strengthening defense systems, and the ability to confront and execute operations at every level against the attacker. It is also necessary to consider considerations related to passive defense in all plans related to communication networks and the requirement for executive agencies to use domestic capacity (to the extent possible). On the other hand, given the direct connection between cyber issues and artificial intelligence technology, it is necessary for the authorities to pay due and sufficient attention to this category and to make the necessary use of all the capacities and abilities of experts in this field to strengthen cyber infrastructure. On the other hand, it seems that strengthening diplomatic procedures in the form of increasing participation and activity to find ways to pursue international legal cyber attacks on Iran is an inevitable necessity. Also, efforts to participate in the management of the global In-

ternet through participation in effective and relevant forums are measures that require greater mobility and dynamism on the part of the Ministry of Foreign Affairs in this regard

Keywords: cyber space, security threats, cyber war, national security, artificial intelligence

چکیده مبسوط

مقدمه: موضوع سایبری سالهای زیادی دغدغه افراد خاص بوده اما حالا تبدیل به یک مسئله سیاسی و امنیتی و اقتصادی برای همگان شده است. توسعه این تکنولوژی این تصور را ایجاد مینمود که حکمرانی سایبری یک مساله فنی است و نه سیاسی. اما واقعیت این است که تحولات نظام بین الملل مساله سایبری را از یک موضوع مهندسی به مساله بین علوم مختلف و ساختارهای حکومتی و دولتی تبدیل نموده است به طوری که فضای سایبری را از تسلط افراد خاص خارج نموده و بازیگران این عرصه از مرزهای یک کشور فراتر رفته و بر فضای حکمرانی سایبر دولتها نیز تاثیر مستقیم می گذارند گسترش فضای سایبر باعث پیدایش مرزهای مجازی شده و از این جهت درک واقع بینانه از تهدیدات امنیتی در گرو توجه به عوامل نرم افزاری است که در واقع حلقه واسط بین محیط امنیتی کشورها و سخت افزارها قرار دارند و بدین جهت برداشت ها از مفهوم امنیت ملی در این فضا به چالش کشیده شده است. یکی از محورهای اصلی تهدید امنیتی در عصر ارتباطات و جهانی شدن برای کشورها را باید در حوزه سایبری دانست که نمونه بارز آن حمله رایانه ای به تاسیسات هسته ای و الکترونیکی ایران توسط آمریکا می باشد. از طرفی تهدیدات سایبری پدیده ای جدید در دهه های اخیر می باشد که با تحول فن آوری اطلاعات و گسترش ارتباطات جهانی از طریق شبکه وسیع اینترنت در سراسر جهان به صورت انواع ویروس ها، کرم ها، جرم ها، هکرها و حملات اینترنتی ظهور و رشد پیدا کرده است به گونه ای که امروزه چالش تهدیدهای سایبری، هم مهم و هم پیچیده به نظر می رسد. تهدیدهای سایبری ویژگیهای منحصر به فردی دارند. از یک سو، این تهدیدها گستره وسیعی اعم از موانع قانونی، فنی، سازمانی و فرهنگی را شامل میشوند و از سوی دیگر، هزینه کم، تاثیرگذاری شگرف و عدم شفافیت عمومی در فضای سایبری، موجب شده بازیگران زیادی به این عرصه وارد شوند. به نظر می رسد در این میان هزینه های کم ورود، ناشناس بودن افراد، مشخص نبودن قلمرو جغرافیایی تهدیدکننده یا تهدیدکنندگان در این فضا، تاثیرگذاری شگرف و عدم شفافیت عمومی در فضای سایبری، موجب شده بازیگران قوی و ضعیف اعم از دولت ها و گروه های سازمان یافته و تروریستی و حتی افراد وارد شده به این فضا؛ تهدیدهایی همچون جنگ سایبری، جرائم سایبری، تروریسم سایبری، جاسوسی سایبری و مانند آن ها را به وجود آورند. همین نکته، تهدیدهای سایبری را از تهدیدهای سنتی امنیت ملی که تا حدود زیادی از ماهیت شفاهی برخوردارند و بازیگران آن رادولت - ملت هایی تشکیل می دهند که در یک قلمرو مشخص جغرافیایی قابل شناسایی هستند، متمایز کرده و سبب شده است امنیت ملی به مفهوم سنتی آن در این فضا به چالش کشیده شده و ناکارآمد به حساب آید. در پژوهش حاضر با توجه به ظرفیت های فضای سایبری، به بررسی واکاوی این مهم می پردازیم که تهدیدات سایبری چه تأثیرات مخربی می توانند بر امنیت ملی کشور داشته باشند و این تهدیدات، امنیت ملی را با چه تغییرات مهمی مواجه می کنند و بررسی مهم ترین حملات سایبری علیه ایران از دیدگاه مباحثی است که در این پژوهش به آن پرداخته می شود. از طرفی در این تحقیق به دنبال بررسی این فرضیه که تهدیدات سایبری به دلیل ویژگی های همچون هزینه پایین، گمنامی و داشتن مسئولیت بین المللی و تاثیرگذاری گسترده بر کشور هدف، امنیت جمهوری

اسلامی را در ابعاد مختلف نظامی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی تضعیف می‌کنند، می‌باشیم و همچنین با توجه به ارتباط مستقیم هوش مصنوعی با فضای سایبر- در پی بررسی کاربرد هوش مصنوعی بر امنیت سایبری- در این پژوهش هستیم.

هدف: در عصر حاضر فضای مجازی و تهدیدات سایبری موجود در بستر آن به بخش مهمی از موضوعات امنیتی بویژه امنیت ملی و سایبری کشورها و سازمانها جهت جلوگیری از خرابکاری و تهدیدات متاثر از آن تبدیل شده است. از این رو، اهمیت و پیچیدگی های ناشی از ماهیت تهدیدهای سایبری و ویژگیها و نمودهای منحصر به فرد آن، شناخت و چگونگی مقابله با آن برای جلوگیری از آثار سوء و منفی بر حوزه ای مختلف همچون امنیت ملی کشورها را به امری ضروری و اجتناب ناپذیر تبدیل کرده است. در این راستا، ماهیت شناسی این فضا و تشخیص شرایط و الزام های تبدیل شدن کشورها به فضایی امن در مقابل این دسته از تهدیدات، از نخستین اولویت های حوزه امنیتی کشورها بویژه جمهوری اسلامی ایران برای مقابله با تهدیدات خارجی بویژه در فضای تحریمی و مداخلات و فشارهای خارجی برای اثر گذاری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران بشمار می رود که بنابر اهمیت و جایگاه تاثیرگذاری آن در این پژوهش به صورت تخصصی به آن پرداخته می شود.

روش: پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و بر مبنای مطالعه کیفی، به بررسی پیامدهای این حملات بر امنیت ملی ایران پرداخته و چالش های موجود در این حوزه را تحلیل کرده است. یافته های تحقیق نشان می دهد که ضعف در هماهنگی نهادی، وابستگی به فناوری های خارجی و خلأ سیاست گذاری ملی، آسیب پذیری سایبری کشور را افزایش داده است. در این راستا، تدوین راهبرد جامع امنیت سایبری، تقویت زیرساخت های بومی، توسعه همکاری های بین المللی و ایجاد مرکز ملی هماهنگی امنیت سایبری به عنوان راهکارهای پیشنهادی ارائه شده اند. بدون اتخاذ تدابیر پیشگیرانه و هماهنگ، تهدیدات سایبری می توانند به یکی از مهم ترین چالش های امنیتی ایران در سال های آینده تبدیل شوند.

یافته ها و نتیجه گیری: آنچه مسلم هست مساله تهدیدات سایبری هرگز به طور قطعی حل نخواهد شد. نگرانی در مورد اینکه آیا می‌توانیم به دستگاهها، شبکه‌ها و اطلاعات موجود در آنها اعتماد کنیم ادامه خواهد داشت و نیاز به مدیریت دارد. چه از دیدگاه مسولین و چه از دید یک کاربر معمولی اگر به مشکلات امنیت سایبری نگاه شود، متوجه میشویم پیدا کردن راه حل قطعی بسیار دشوار است. به نظر می‌رسد که هیچ رشته یا حرفه ای نمی‌تواند مشکلات امنیت سایبری را برطرف کند ایران نیز مانند سایر کشورها چه بسا بیش از آنان در معرض تهدیدات سایبری فراوانی است به طوریکه بیشترین حملات سایبری علیه جمهوری اسلامی ایران و از سوی کشورهای غربی به خصوص آمریکا و اسرائیل اتفاق می‌افتد که باتوجه به نتایج این پژوهش حملات توانسته خساراتی را در ابعاد گوناگون متوجه کشور کند. ایران در بین تهدید شونده‌گان سایبری رتبه نخست را دارد. از طرفی افزایش استفاده از فضای مجازی و گسترش زیرساختهای فناوری و مخابراتی و به طور کلی هوشمندسازی بسیاری از مشاغل و ادارات و سازمانهای دولتی و خصوصی و بکارگیری سیستمهای نوین توسط کاربران موجب شده است ایران به مراتب بیشتر از کشورهای همسایه خود در معرض تهدید قرار بگیرد. لذا لازم است هنگام حملات سایبری مسئولین امر با اطلاع رسانی به موقع در جامعه و بکارگیری متخصصان خبره سریعاً اقدام به برطرف کردن مشکل نمایند. به هر حال نمی‌توان از حملات و تهدیدات سایبری پیشگیری نمود ولی می‌توان از شدت وقوع، افزایش خسارات و ایجاد هزینه های هنگفت جلوگیری نمود و این امر زمانی اتفاق خواهد افتاد که مسئولین بتوانند

با آموزش به موقع و به روز، آگاهی شهروندان و سازمانها را در استفاده از فضای مجازی افزایش دهند و در صورت وقوع حملات اوضاع را کنترل نموده و از ایجاد بحرانهای مختلف در جامعه پیشگیری کنند. شاید اصلی‌ترین راهکار برای داشتن اینترنتی ایمن، اجرای یک طرح جامع امنیت ملی در حوزه سایبری باشد. طرحی که شبکه ملی اطلاعات هم می‌تواند از اجزای آن باشد. در این طرح می‌بایست به حوزه‌های آموزش عمومی، تقویت سیستم‌های دفاعی و توان مقابله و اجرای عملیات در هر سطح علیه مهاجم موردتوجه قرار گیرد. همچنین نیاز است ملاحظات مربوط به پدافند غیرعامل در همه طرح‌های مربوط به شبکه‌های ارتباطی و الزام دستگاه‌های اجرایی به استفاده از توان داخلی (تا حد امکان) مدنظر باشد. از طرفی با توجه به ارتباط مستقیم مباحث سایبری با فناوری هوش مصنوعی لازم است مسئولین امر توجه لازم و کافی به این مقوله داشته باشند و از تمام ظرفیت‌ها و توانایی‌های متخصصین این امر جهت تقویت زیرساخت‌های سایبری، استفاده لازم را به کار بگیرند.

از سوی دیگر به نظر می‌رسد تقویت رویه‌های دیپلماتیک در قالب افزایش مشارکت و فعالیت برای یافتن راه‌های پیگیری حقوقی بین‌المللی حملات سایبری به ایران ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. همچنین تلاش برای سهمیم شدن در مدیریت اینترنت جهانی از طریق حضور در مجامع مؤثر و مرتبط، اقداماتی است که نیازمند تحرک و پویایی بیشتر وزارت امور خارجه در این راستا می‌باشد.

واژگان کلیدی: فضای سایبر، تهدیدات امنیتی، جنگ سایبری، امنیت ملی، هوش مصنوعی

موضوع سایبری سالهای زیادی دغدغه افراد خاص بوده اما حالا تبدیل به یک مسئله سیاسی و امنیتی و اقتصادی برای همگان شده است. توسعه این تکنولوژی این تصور را ایجاد مینمود که حکمرانی سایبری یک مساله فنی است و نه سیاسی. اما واقعیت این است که تحولات نظام بین الملل مساله سایبری را از یک موضوع مهندسی به مساله بین علوم مختلف و ساختارهای حکومتی و دولتی تبدیل نموده است به طوری که فضای سایبری را از تسلط افراد خاص خارج نموده و بازیگران این عرصه از مرزهای یک کشور فراتر رفته و بر فضای حکمرانی سایر دولتها نیز تاثیر مستقیم می گذارند. گسترش فضای سایبر باعث پیدایش مرزهای مجازی شده و از این جهت درک واقع بینانه از تهدیدات امنیتی در گرو توجه به عوامل نرم افزاری است که در واقع حلقه واسط بین محیط امنیتی کشورها و سخت افزارها قرار دارند و بدین جهت برداشت ها از مفهوم امنیت ملی در این فضا به چالش کشیده شده است. یکی از محورهای اصلی تهدیدات امنیتی در عصر ارتباطات و جهانی شدن برای کشورها را باید در حوزه سایبری دانست که نمونه بارز آن حمله رایانه ای به تاسیسات هسته ای و الکترونیکی ایران توسط آمریکا می باشد. از طرفی تهدیدات سایبری پدیده ای جدید در دهه های اخیر می باشد که با تحول فن آوری اطلاعات و گسترش ارتباطات جهانی از طریق شبکه وسیع اینترنت در سراسر جهان به صورت انواع ویروس ها، کرم ها، جرم ها، هکرها و حملات اینترنتی ظهور و رشد پیدا کرده است به گونه ای که امروزه چالش تهدیدهای سایبری، هم مهم و هم پیچیده به نظر می رسد. تهدیدهای سایبری ویژگیهای منحصر به فردی دارند. از یک سو، این تهدیدها گستره وسیعی اعم از موانع قانونی، فنی، سازمانی و فرهنگی را شامل میشوند و از سوی دیگر، هزینه کم، تاثیرگذاری شگرف و عدم شفافیت عمومی در فضای سایبری، موجب شده بازیگران زیادی به این عرصه وارد شوند. به نظر می رسد در این میان هزینه های کم ورود، ناشناس بودن افراد، مشخص نبودن قلمرو جغرافیایی تهدیدکننده یا تهدیدکنندگان در این فضا، تاثیرگذاری شگرف و عدم شفافیت عمومی در فضای سایبری، موجب شده بازیگران قوی وضعیف اعم از دولت ها و گروه های سازمان یافته و تروریستی حتی افراد وارد شده به این فضا؛ تهدیدهایی همچون جنگ سایبری، جرائم سایبری، تروریسم سایبری، جاسوسی سایبری و مانند آن ها را به وجود آورند. همین نکته، تهدیدهای سایبری را از تهدیدهای سنتی امنیت ملی که تا حدود زیادی از ماهیت شفاهی برخوردارند و بازیگران آن رادولت - ملت هایی تشکیل می دهند که در یک قلمرو مشخص جغرافیایی قابل شناسایی هستند، متمایز کرده و سبب شده است امنیت ملی به مفهوم سنتی آن در این فضا به چالش کشیده شده و ناکارآمد به حساب آید. در پژوهش حاضر با توجه به ظرفیت های فضای سایبری، به بررسی واکاوی این مهم می پردازیم که تهدیدات سایبری چه تأثیرات مخربی می توانند بر امنیت ملی کشور داشته باشند و این تهدیدات، امنیت ملی را با چه تغییرات مهمی مواجه می کنند و بررسی مهم ترین حملات سایبری علیه ایران از دیگر مباحثی است که در این پژوهش به آن پرداخته می شود. از طرفی در این تحقیق به دنبال بررسی این فرضیه که تهدیدات سایبری به دلیل ویژگی های همچون هزینه پایین، گمنامی و داشتن مسئولیت بین المللی و تاثیرگذاری گسترده بر کشور هدف، امنیت جمهوری اسلامی را در ابعاد مختلف نظامی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی تضعیف می کنند، می باشیم و همچنین با توجه به ارتباط مستقیم هوش مصنوعی با فضای سایبر - در پی بررسی کاربرد هوش مصنوعی بر امنیت سایبری - در این پژوهش هستیم.

بررسی تحقیقات سایبرپژوهشگران درحوزه تهدیدات سایبری و امنیت ملی متوجه می‌شویم که افراد زیادی در این مقوله تحقیق نموده و به نتایج گوناگون دست یافته‌اند که در ادامه به بخش کوچکی از این پژوهش‌ها اشاره خواهیم کرد: (بیات کاه‌دان، محمد، جعفری عیسی ۱۴۰۲) در مقاله [هوش مصنوعی و امنیت سایبری] با استفاده از هوش مصنوعی به تقویت امنیت سایبری و شناسایی و دفع حملات سایبری پرداخته. (رئیس، لیلیا ۱۴۲۰) در مقاله [اصیان از حقوق شهروندان در فضای سایبردر پرتونسل سوم حقوق بشر] تاکید بر حقوق ایران، آدری پاسخ به این سؤال فضای سایبر چگونه می‌تواند درصیانت از حقوق شهروندی از حیث انطباق با قوانین نسل سوم حقوق بشر مؤثر باشد. (Chris Jay Hoof ۲۰۲۲) در مقاله Cybersecurity in Context، به امنیت سایبری را به عنوان یک مشکل «شرور» تعریف می‌کند، به این معنی که امنیت سایبری فقط قابل مدیریت است، نه حل کردن. (Yuchong Li و Qinghui Liu ۲۰۲۱)، با مقاله A comprehensive review study of cyber-attacks and cyber security; Emerging trends and recent developments و نتیجه امنیت سایبری اطلاعات لحظه‌ای درباره آخرین داده‌های فن‌آوری اطلاعات را دنبال می‌کند. تاکنون روش‌های مختلفی برای جلوگیری از حملات سایبری و یا کاهش آسیب‌های ناشی از آن توسط محققان در سراسر جهان ارائه شده است. برای این منظور سازمان‌های مختلف از راه‌حل‌های مختلفی برای جلوگیری از آسیب‌های ناشی از حملات سایبری استفاده می‌کنند. اغلب مطالعات انجام شده در این باره به‌ویژه آنچه در داخل انجام شده است بادر نظر گرفتن یک تعداد محدودی از تأثیرات عرصه سایبری رو تهدیدات متأثر از آن بر امنیت ملی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است به‌نوعی که در بیشتر پژوهش‌ها به دنبال ارزیابی آن و چگونگی اثرپذیری آن از محتوای فضای سایبر هستند. ارزش کاربردی مؤلفه‌های امنیت ملی در بخش‌های مختلف آنکه توجه به آن‌ها لازمه حفظ جنبه‌هایی از امنیت ملی است در این پژوهش‌ها نادیده گرفته شده است. همچنین این پژوهش‌ها در مراحل سطحی به مسئله پرداخته و به علل عمیقی که منجر به اثرگذاری تهدیدات سایبری بر حوزه‌های حساس زیرساخت‌های نظامی، هسته‌ای و صنعتی چندان توجهی نشده است. صحبت از مؤلفه‌های شکل‌دهنده به امنیت ملی، مبحث گسترده‌ای است که نیازمند پژوهش‌ها و تحقیقات تخصصی‌تر است. در این پژوهش به بررسی تأثیرات منفی تهدیدات سایبری در تغییر ابعاد امنیت ملی و بحران امنیتی حاصل از آن و همچنین تأثیر و کاربرد هوش مصنوعی بر فضای سایبر و در نهایت هشدارهای راهبردی لازم برای غلبه بر این بحران امنیتی متأثر از تهدیدات سایبری می‌پردازیم.

با عنایت به این مسئله که پژوهش حاضر بر پایه‌های مکتب واقع‌گرایی متکی است و از آنجایی که مباحث مربوط به حملات سایبری ارتباط مستقیم با محیط آنارشیک نظام بین‌الملل دارد (به دلیل برتری جویی مهاجم) لذا با محور قرار دادن مفاهیم اصلی واقع‌گرایی، بحث را پیگیری می‌کنیم. برای اینکه مقوله استقرار امنیت را بر اساس این مکتب توضیح دهیم ابتدا شش مفروض اصلی مکتب رئالیسم را امتدکر می‌شویم: محیط آنارشیک نظام بین‌الملل: هیچ قدرت فائقه‌ای در نظام بین‌الملل برای منع

کردن از کاربرد زوریکی علیه دیگری وجود ندارد، دولت سالاری: دولت‌ها بازیگران اصلی سیاست بین‌المللی هستند، قدرت: ویژگی تعریف‌شده محیط بین‌الملل که دولت‌ها از آن بهره‌مندند، عقلانیت: دولت‌ها محاسبه هزینه - فایده انجام کارهای خود را قبل از انجام عمل می‌کنند، بقا: که پیش شرط دسترسی به همه اهداف ملی است و خودیاری: برای بقا می‌توان به تضمین دیگری متکی بود. البته توجه واقع‌گرایی به درس‌های تاریخ نیز راهنمای این رهیافت برای توضیح امنیت است (عسگرخانی و رحمتی، ۱۳۸۹: ۱۴۰).

۲-۲-۲- نظریه واقع‌گرایی

واقع‌گرایان معتقدند در سطح سیاست داخلی، مسئله‌ای به نام امنیت وجود نداشته و امنیت صرفاً در سطح بین‌المللی معنا می‌یابد. به بیان دیگر، امنیت ملی نزد آنان چیزی جز امنیت بین‌الملل نیست و در این راستا ناامنی و ویژگی بارز نظام بین‌الملل است (عبدالله خانی، ۱۳۸۲: ۷۰). از نظر واقع‌گرایان، عدم امنیت اصلی‌ترین مسئله، قدرت مهم‌ترین ابزار، دولت مهم‌ترین بازیگر و جنگ، بارزترین جلوه بروز ناامنی در عرصه بین‌المللی است (یزدان فام، ۱۳۸۶: ۷۳۱). بنابراین، محور تمرکز واقع‌گرایی در موضوع امنیت، نظامی است. همان‌طور که استغن‌والث تعریف می‌کند، مطالعات امنیتی، مطالعه تهدید، استفاده و کنترل نیروی نظامی است. جدای از مسائل نظامی، سایر عوامل هم در بحث امنیت می‌توانند مهم باشند؛ اما واقع‌گرایان و نوواقع‌گرایان معمولاً تنها تاجایی آن‌ها را مهم می‌شمارند که به توسعه توانایی‌های نظامی کمک کند (تریف، ۱۳۸۳: ۸۵). از نظر واقع‌گرایان، هر چیزی ممکن است بر امنیت تأثیرگذار باشد، اما موضوع امنیت هر چیزی نمی‌تواند باشد. به باور واقع‌گرایان، چون دولت‌ها بازیگران اصلی در نظام بین‌الملل می‌باشند، بنابراین آنان مرجع امنیت قرار خواهند گرفت. (عبدالله خانی، ۱۳۸۲: ۸۳). ظهور و تحول تدریجی پارادایم امنیتی و گذار از «امنیت ملی» به «امنیت بین‌المللی» و سپس به «امنیت جهانی» که هر یک بر پایه مفروضات نظری و سیاسی متفاوتی استوار هستند، پیوند نزدیکی با تطور تاریخی نظام بین‌المللی و رشد اندیشه بشردر تفسیر آن دارد. پارادایم امنیت ملی در بستر تاریخی مشخصی ظهور کرد. با تولد دولت ملی در قرن هفدهم میلادی و علاقه‌ای که به بقای خود داشت، امنیت ملی از اهمیت خاصی برخوردار شد. برای پایان دادن به جنگ همه بایکدیگر و رسیدن به آرامش داخلی شهروندان با چشم‌پوشی از بخشی از اختیارات خود و تنفیذ آن به یک حکمران تسلیم او می‌شوند و از انتظار تأمین صلح رادارند چنین دولتی با برخورداری از پشتوانه مردمی، خود را موظف به تأمین امنیت، آن‌ها می‌بیند و بهترین و کوتاه‌ترین مسیر را در تقویت و تجهیز بنیه دفاعی کشور برای دفع تهاجمات احتمالی می‌یابد؛ به‌طوری‌که در شرایط محدودیت منابع با ارزش جهانی، هر کس که قوی‌تر است، در رقابت بر سر تصاحب این‌گونه منابع برنده خواهد شد؛ بنابراین، بازیگران صحنه جهانی هرگز خود را دور از تهدید نمی‌دانند، بلکه سایه تهدیدی دائمی را بر سر خود احساس می‌کنند. در نتیجه، هر بازیگری کسب قدرت برای دفاع از خود را شرط اولیه بقا می‌شمارد. در این دیدگاه، رابطه مفروض میان امنیت و قدرت، رابطه‌ای همیشگی و مستقیم است هر اندازه بر میزان قدرت یک کشور افزوده شود، امنیت آن کشور نیز افزایش می‌یابد. در این دیدگاه که از آن به «نگرش واقع‌گرایانه» به مفهوم امنیت نام برده می‌شود، میان امنیت یک ملت، با امنیت ملت‌های دیگری رابطه‌ای معکوس برقرار است به این معنا که امنیت یکی به بهای ناامنی دیگری حاصل می‌شود. با وجود چنین رابطه‌ای میان امنیت ملت‌ها، امنیت هر واحد به صورت مجزا از دیگران تحقق می‌یابد و جمع میان امنیت ملت‌ها نه تنها دشوار، بلکه ناممکن است (قاسمی، ۱۳۷۲: ۵۹). طرح اولویت منافع ملی بر منافع امنیت دسته‌جمعی ملهم از «سیاست قدرت» که افرادی

مانند هانس مورگنتا آن رانظریه پردازی کردند، موجبات شکست نظام‌های امنیت جهانی همچون جامعه ملل را، در تأمین امنیت فراهم آورده درحالی‌که جامعه ملل نتوانست از ظهور فاشیسم و نازیسم جلوگیری کند و در آستانه جنگ جهانی دوم از هم فروپاشید، سازمان ملل نیز با ظهور دو قدرت برتر، یعنی ایالات متحده آمریکا و اتحاد جماهیر شوروی و دعوی غیرقابل جمع آن‌ها برای سلطه بر جهان که به جنگ سرد انجامید، عملاً کارایی خود را از دست داد. در نتیجه بار دیگر، پارادایم هابزی امنیت ملی، یعنی سیاست قدرت، در امور بین‌الملل برتری یافت. هدف اصلی کشورها نه امنیت بین‌الملل یا حکومت جهانی، بلکه بقای ملی بود (هافندرون، ۱۳۷۱: ۱۰). براساس چنین برداشتی بود که هر کشوری برای دفع تهدیدهای احتمالی، آمادگی جنگی را ضروری و لازم می‌داند و در شرایط بحرانی، تهدید به استفاده از نیروهای نظامی به منظور تحصیل امتیاز یا عدم تمکین در مقابل خواسته حریف، به شکل یکی از ابزارهای اعمال قدرت درآمد (کاظمی، ۱۳۷۰: ۷۷). به این ترتیب، حفظ برتری تکنولوژیک در رقابت تسلیحاتی به یکی از مهم‌ترین اهداف قدرت‌های بزرگ و به تبع آن‌ها، قدرت‌های کوچک منطقه‌ای تبدیل شد و واگرایی از سطح کلان، به سطح خرد نیز کشیده شد؛ بنابراین، کشورهای کوچک و ضعیف، همواره ناگزیر هستند برای یافتن حامی، به جمع قدرت‌های بزرگ بروند حتی اگر این حمایت به قیمت محروم شدن کشور تحت حمایت از حقوق اساسی، استقلال و حق تعیین سرنوشت تمام می‌شد، بازگیزی نبود. انگلستان بیش از یک قرن چنین نقشی را در حوزه خلیج فارس ایفا کرد (اسلامی، ۱۳۶۹: ۵۵۲). در این دیدگاه، رابطه مفروض میان امنیت و قدرت، رابطه‌ای همیشگی و مستقیم است هراندازه بر میزان قدرت یک کشور افزوده شود، امنیت آن کشور نیز افزایش می‌یابد. در این دیدگاه که از آن به «نگرش واقع‌گرایانه» به مفهوم امنیت نام برده می‌شود، میان امنیت یک ملت، با امنیت ملت‌های دیگر رابطه‌ای معکوس برقرار است به این معنا که امنیت یکی به بهای ناامنی دیگری حاصل می‌شود. با وجود چنین رابطه‌ای میان امنیت ملت‌ها، امنیت هر واحد به صورت مجزا از دیگران تحقق می‌یابد و جمع میان امنیت ملت‌ها نه تنها دشوار، بلکه ناممکن است (قاسمی، ۱۳۷۲: ۵۹).

۳- یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

۱-۱-۳- یافته‌های تحقیق ۱-۱-۳- تأثیر تهدیدهای سایبری بر امنیت ملی

در عصر اطلاعات، مفهوم امنیت ملی گسترش یافته و از گردش آزاد اطلاعات در سراسر جهان از راه اینترنت متأثر می‌شود. امروزه فضای سایبر بر نحوه ادراک از جنگ و نحوه انجام گرفتن آن تأثیر گذاشته است، به طوری که دیگر نه فقط مرزهای جغرافیایی، بلکه انواع مرزها به ویژه مرزهای هویتی از سوی جنگ اطلاعاتی مورد تهدید قرار دارد (Eriksson & Giacomello, ۲۰۰۶: ۲۳۲). مبرهن است که جنگ سایبری امنیت کشورها را به خطر انداخته و در مواردی حتی خسارات سهمگینی را در دنیای فیزیکی به بار آورده (رئیس، لیلیا: ۵۱. schmitt&ziolkowski, ۲۰۱۹). برای این منظور ابتدا دامنه امنیت سایبری سپس انواع امنیت سایبری و در انتهای این مبحث تأثیر حمله سایبری بر امنیت ملی را توضیح می‌دهیم:

افراد دامنه وسیع «امنیت سایبری» را تشخیص می‌دهند و خود را در زمینه آن قرار می‌دهند. متخصصان امنیت سایبری -یا کسانی که در حال تحصیل به‌عنوان حرفه‌ای امنیت سایبری هستند- می‌توانند از آن برای قرار دادن کارهای تخصصی روزانه خود در ارتباط با سایر زمینه‌های تحصیلی و درک فرصت‌ها و موانعی که ممکن است از بخش‌های دیگر به وجود آید استفاده کنند. کارشناسان حوزه سایبری مهم‌ترین عناصری را که زمینه‌ی مشکلات امنیت سایبری در آن پدیدار شده و مدیریت می‌شوند را شکل می‌دهند و بررسی خواهند کرد. امنیت سایبری به ما نشان خواهد داد که چگونه چارچوب‌های اخلاقی، قانونی و اقتصادی فناوری‌ها و سیاست‌های امنیتی را قادر می‌سازند که موضوعات خاص شامل سیاست‌گذاری (در سطح ملی، بین‌المللی و سازمانی)، مدل‌های کسب‌وکار، چارچوب‌های قانونی (شامل وظایف امنیتی، حریم خصوصی، مسائل دسترسی مجری قانون، هک کامپیوتر، جاسوسی اقتصادی/ نظامی و جنگ سایبری)، توسعه فنی استانداردها و نقش کاربران، دولت و صنعت را محدود کنند (Hoofnagle: ۲۰۲۲: ۳). امنیت هر سازمان با سه اصل آغاز می‌شود: رازداری، صداقت و در دسترس بودن. از این سه اصل به‌عنوان مثلث امنیتی یا سیایاد می‌شود که از اولین سیستم‌های کامپیوتری به‌عنوان استاندارد برای امنیت سیستم‌ها عمل کرده است (Palmieri: ۲۰۲۱: ۵). اصل محرمانه بودن بیان می‌کند که فقط منابع مجاز می‌توانند به اطلاعات و عملکردهای حساس دسترسی داشته باشند، مانند اسرار نظامی (محرمانه). اصول یکپارچگی ادعا می‌کند که فقط افراد و منابع مجاز می‌توانند اطلاعات و عملکردهای حساس را اصلاح، اضافه یا حذف کنند مانند کاربر داده‌های نادرستی را در پایگاه داده^۱ وارد می‌کند. اصول در دسترس بودن ادعا می‌کند که سیستم‌ها، عملکردها و داده‌ها باید بر اساس پارامترهای توافق شده بر اساس سطح سرویس SLA در دسترس بودن (در صورت تقاضا در دسترس باشند (Nguyen and Golman, ۲۰۲۱: ۵). بهترین روش‌های امنیت سایبری خارج از اصول ذکر شده است.

شکل ۱. مثلث امنیتی (CIA) از (Qinghui, Yuchong, ۲۰۲۱)

هر هکر پیشرفته‌ای می‌تواند این دفاع آسان را دور بزند. با رشد یک شرکت، امنیت سایبری دشوارتر می‌شود. یکی دیگر از محدودیت‌های امنیت سایبری، برخورد با مشارکت‌کنندگان در حال رشد با دنیای مجازی و واقعی تبادل داده است. یکی از چالش‌های مهم در امنیت سایبری، نبود شغل واجد شرایط برای انجام کار است. بسیاری از افراد با مهارت‌های عمومی در سطح پایین‌تر بینش امنیت سایبری قرار دارند. پوشش فضای مجازی موضوعی گسترده است. یک استراتژی جامع همه این جنبه‌ها را پوشش می‌دهد و هیچ‌یک از آن‌ها را نادیده نمی‌گیرد (Alzubaidi, ۲۰۲۱: ۸). زیرساخت‌های اصلی جهان به‌عنوان یک ترکیب فیزیکی-سایبری عمل می‌کند. ما از این ساختار فوق‌العاده مزایای زیادی می‌گیریم. با این حال، استقرار یک سیستم آنلاین آسیب‌پذیری جدیدی در برابر هک و حملات سایبری ایجاد می‌کند. تصمیم‌گیرندگان سازمان باید در دستور کار خود بگنجانند که چگونه حملات ممکن است بر عملکرد آن‌ها تأثیر بگذارد. بسیاری از بهترین هکرهای جدید، امنیت برنامه‌های کاربردی وب را ضعیف‌ترین نقطه برای حمله به یک سازمان می‌دانند. امنیت برنامه با رمزگذاری عالی شروع می‌شود (Yuchong & Qinghui, ۲۰۲۱: ۴). هر استراتژی باید به‌صورت سفارشی برای هر کسب‌وکار به‌طور متفاوتی طراحی و اجرا شود. به این ترتیب هک اطلاعات و نفوذ به آن کمتر انجام می‌شود. امنیت سایبری به‌طور فزاینده‌ای پیچیده می‌شود. سازمان‌ها باید «دیدگاه امنیتی» در مورد نحوه عملکرد امنیت سایبری داشته باشند. در نتیجه همیشه باید امنیت بالایی داشته باشید تا یک قدم جلوتر از هکرها باشید. با توجه به افزایش سرمایه‌گذاری‌های امنیتی، سرمایه‌گذاری در سیستم‌ها و خدمات امنیت سایبری در حال افزایش است. سه شرکت فعال در این زمینه مک آفی، سیسکو و ترندمیکرو هستند (Yuchong & Qinghui, ۲۰۲۱: ۶ و Snowe, ۲۰۲۰).

۳-۱-۳- انواع امنیت سایبری

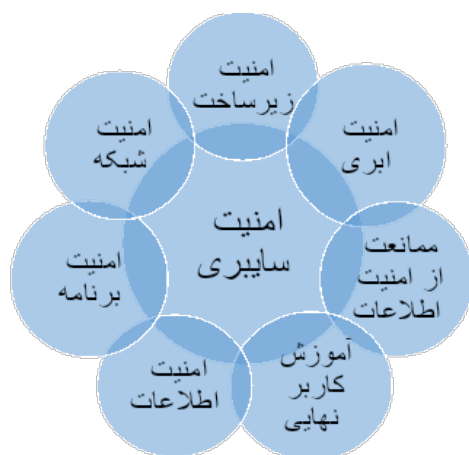
امنیت سایبری تضمین می‌کند که فقط افراد مجاز به آن اطلاعات دسترسی دارند (Ahmed Ja- al, A., et al, ۲۰۲۱). برای حفاظت بهتر، شناخت انواع امنیت سایبری ضروری است؛ امنیت شبکه: امنیت شبکه از شبکه کامپیوتری در برابر اختلالات محافظت می‌کند که می‌تواند بدافزار یا هک باشد. امنیت شبکه مجموعه‌ای از راه‌حل‌ها است که سازمان‌ها را قادر می‌سازد شبکه‌های کامپیوتری را از دسترس هکرها، مهاجمان سازمان‌یافته و بدافزارها دورنگه دارند (Zhang, ۲۰۲۱: ۸). امنیت برنامه: استفاده از سخت‌افزار و نرم‌افزار (مانند برنامه‌های آنتی‌ویروس، رمزگذاری و فایروال‌ها) از سیستم در برابر تهدیدات خارجی که ممکن است در توسعه برنامه‌ها اختلال ایجاد کند، محافظت می‌کند (Alkatheiri et al, ۲۰۲۱: ۳). امنیت اطلاعات: از داده‌های فیزیکی و دیجیتالی در برابر دسترسی غیرمجاز، افشاء، سوءاستفاده، تغییرات غیرمجاز و حذف محافظت می‌کند (Ogbanufe, ۲۰۲۱: ۳).

امنیت عملیاتی: شامل فرآیندها و تصمیماتی است که برای کنترل و حفاظت از داده‌ها اتخاذ می‌شود. به‌عنوان مثال، مجوزهای کاربر هنگام دسترسی به شبکه یا فرآیندهایی که مشخص می‌کنند چه زمانی و کجا اطلاعات ممکن است ذخیره یا به اشتراک گذاشته شوند (Ogbanufe, ۲۰۲۱: ۴).

امنیت ابری: از اطلاعات موجود در فضای ابری (بر اساس نرم‌افزار) محافظت می‌کند و برای حذف خطرات

حملات در سایت نظارت می‌کند (Venkatachalam, Krishnasamy, ۲۰۲۱: ۲).

آموزش کاربران به Venkatachalam, Krishnasamy جنبه‌های غیرقابل پیش‌بینی امنیت سایبری، یعنی افراد اشاره دارد. هرکسی می‌تواند به‌طور تصادفی ویروسی را وارد سیستم امنیتی کند. آموزش حذف پیوست‌های مشکوک در ایمیل، عدم اتصال به USB های ناشناس و سایر مسائل مهم باید بخشی از برنامه امنیتی شرکتی باشد (Venkatachalam, Krishnasamy, ۲۰۲۱ و Yuchong, ۲۰۲۱).

انواع مختلف امنیت سایبری (Yuchong, 2021 Qinghui)

۳-۱-۴- تأثیر حمله سایبری بر امنیت ملی

حمله‌های سایبری با کمترین هزینه، خسارت‌های هنگفتی به زیرساخت‌ها و تأسیسات حساس وارد می‌کند. ایجاد اختلال در سامانه‌های اطلاعاتی و ارتباطی، بهره‌برداری کارآمد را ناممکن می‌سازد. به‌کارگیری شیوه‌های جنگ اطلاعاتی، بر هم خوردن ثبات سیاسی دولت‌ها را موجب می‌شود و کشور هدف حمله را با بحران امنیتی و مشروعیتی مواجه می‌سازد که نمونه آن را پس از انتخابات سال ۱۳۸۸ شاهد بودیم. نبرد اطلاعاتی یکی از شیوه‌های جنگ روانی است که با رشد فناوری‌های ارتباطی و ورود شبکه‌های خبری متکی بر ماهواره و اینترنت و ابزارهای الکترونیکی وارد فضای جدیدی شده و تحولات زیادی را تجربه نمود. درواقع نبرد اطلاعاتی، عملیاتی است که منجر به حصول برتری اطلاعاتی با تأثیرگذاری بر روی اطلاعات دشمن، فرایند پردازش اطلاعات، سامانه‌های اطلاعاتی و شبکه‌های سایبری می‌شود (صدوقی، ۱۳۸۴: ۱۲۹). بسیاری از محققان معتقدند که ابزارهای حمله سایبری نسبت به سایر ابزارهای جنگی، بیشتر در دسترس است زیرا هزینه استفاده از آن کمتر و روش‌های به‌کارگیری

آن ساده‌تر است (عبدالله خانی، ۱۳۸۹: ۹۶). هدف اکثر کشورها از تشکیل ارتش سایبری، گرفتن امتیاز در خصوص منافع مشخص و مقابله با انواع تهدیدها در حوزه سایبری است، زیرا بسیاری از تروریست‌ها با به‌کارگیری امکانات قابل‌توجه این ابزارها می‌توانند مخاطرات زیادی را برای دولت‌ها ایجاد نمایند (صدوقی، ۱۳۸۴؛ Gray and Head، 1999؛ Furnell and Warren، 2010؛ Geers، 2009؛ ۲۰۰۹؛ ابراهیمیان و همکاران، ۱۳۹۴) اندیشکده مرکز عربی پژوهش و مطالعات سیاسی دوحه در گزارشی راهبردی به بررسی جنگ‌های مدرن سایبری و ابعاد و پیامدهای آن پرداخت و نوشت: در سال‌های اخیر مفهوم فضای سایبری به‌مثابه میدان جنگ دچار تحولات چشمگیری شده است که مهم‌ترین آن تأثیر مخرب مدنظر دولت‌ها، گروه‌ها و افراد از انجام این حملات است. مهم‌ترین نوع این نوع حمله هک کردن است که یکی از نگران‌کننده‌ترین موارد برای دولت‌ها و افراد به‌شمار می‌رود. ریشه اصلی این نگرانی حضور احزاب مختلف در این مسئله و سخت بودن ردیابی منشأ آن است. یکی دیگر از دلایل همچنین به مشخص کردن پایگاه حمله و ارزیابی هزینه تأثیرات آن باز می‌شود. فضای گسترده وب اکنون به محلی برای تنش، از جمله جاسوسی، ورود بدون مجوزو کنترل پایگاه‌های داده‌ای تبدیل شده که ممکن است امنیت ملی برخی کشورها را تحت‌الشعاع قرار دهد. به دلیل وقوع چنین پیشرفت‌هایی بیشتر دولت‌ها مسئله فضای سایبری را در اولویت خود قرار داده‌اند و بر بسط سازوکارهای جلوگیری‌کننده تمرکز نموده‌اند. مشکل بتوان تعداد اعضای گروه انانیموس (هک‌های گمنام) را که به نمادی برای هکرها تبدیل شده برآورد کرد. اعضای گروه انانیموس (هک‌های گمنام) ارتشی در فضای سایبری هستند که در اتاق‌های گفتگوی خصوصی با هم ملاقات می‌کنند. آن‌ها در مناطق مختلف جهان فعالیت دارند و اولویت‌هایشان مخصوص به خودشان است. آن‌ها رهبری ندارند و گاه از این شعار استفاده می‌کنند «ما گمنام هستیم. ما یک لژیونیم. ما نمی‌بخشیم. فراموش نمی‌کنیم. منتظر ما باشید». این شعار در انتهای نوشته‌ها یا ویدئوهایی که خطاب به خاطیان آزادی بیان و یا محدودکنندگان دسترسی به اینترنت منتشر می‌شود وجود دارد. هدف این گروه افشای فساد دولتی است که به همه دولت‌ها اعمال می‌شود. آن‌ها نماینده یک پدیده بین‌قاره‌ای هستند که جنبش اعتراضی قرن ۲۱ را نشان می‌دهند. حوزه فعالیت و واکنش آن‌ها فضای مجازی است. (سایت وزارت ارشاد) گروه‌های تروریستی از اینترنت برای اهداف گوناگونی همچون اطلاع‌رسانی، تبلیغات، جذب نیروی انسانی و جمع‌آوری اطلاعات استفاده می‌کنند. شبکه اطلاع‌رسانی رایانه‌ای برای تروریست‌های اطلاع‌رسان، مطلوب به نظر می‌رسد؛ چراکه به دلیل متمرکز نبودن، کنترل یا محدودسازی آن دشوار است و امکان دستیابی را برای هر شخصی ممکن می‌سازد. با این حال، از فضای مجازی به طریق دیگری هم می‌توان به‌عنوان یک ابزار مستقیم برای حمله و یا به‌عنوان یک سلاح مستقیم استفاده کرد. یک راه استفاده از فضای سایبری، حملات سایبری به‌وسیله سایت‌های اینترنتی است؛ به‌واسطه تعریف تروریسم در کنوانسیون بین‌المللی، سرکوب تأمین مالی تروریسم الزامی شمرده می‌شود. تروریسم سایبری؛ یعنی استفاده از شبکه‌ای رایانه‌ای برای ایجاد صدمات جانی یا خرابکاری در زیرساخت‌های بحرانی کشور به طریقی که منجر به صدمات جانی شود. از نظر این افراد نتیجه این اقدامات یعنی صدمات جانی و مالی حتماً باید تحقق یابد. برخی از انواع شبکه‌هایی که ممکن است مورد هدف حملات تروریسم سایبری قرار بگیرند عبارت‌اند از شبکه‌های دولتی، پلیس و آتش‌نشانی، شبکه‌های تحت تملک خصوصی یا دولتی که برای کنترل خدمات شهری همگانی به کار می‌روند، شبکه‌های فراهم‌کننده خدمات زیرساخت، آب، برق؛ بنابراین بی‌هیچ تردیدی باید گفت فضای سایبری یک میدان جنگ جدید است که در آن بسته‌های شبکه می‌توانند تقریباً بلافاصله در سراسر جهان ارسال شوند تا سیستم‌های فیزیکی، از جمله

دارایی‌های زیرساختی حیاتی در حوزه‌های فیزیکی و قلمرو سایبری را تحت تأثیر قرار دهند (هوشیار، ۱۴۰۰: کد خبر: ۳۱۶۴۵۴۸).

۳-۱-۵-ارتباط هوش مصنوعی با امنیت سایبری

دردنیای امروز نادیده گرفتن هوش مصنوعی در امنیت سایبری عواقب خاص خودش را دارد. هوش مصنوعی به عنوان یک فن آوری نوآورانه، نقش بسزایی در تقویت امنیت سایبری ایفا می‌کند. در عصری که حملات سایبری پیچیده و پیوسته در حال افزایش هستند، هوش مصنوعی می‌تواند به عنوان یک ابزار قدرتمند در تشخیص، پیشگیری و مقابله با تهدیدات سایبری عمل کند. استفاده از الگوریتم‌ها و مدل‌های یادگیری ماشینی، هوش مصنوعی قادر است الگوهای ناشناخته و غیرمعمول را در ترافیک داده‌ها تشخیص دهد. این قابلیت به سازمان‌ها کمک می‌کند تا حملات را در مراحل ابتدایی تشخیص داده و به صورت پیشگیرانه علیه آن‌ها اقدام کنند. علاوه بر تشخیص، هوش مصنوعی می‌تواند در تقویت امنیت پاسخگویی در زمان واقعی نیز مؤثر باشد. با استفاده از سیستم‌های هوشمند، حملات ممکن است به طور خودکار متوقف شوند و اقدامات اصلاحی انجام شود که از مزیت زمانی برخوردار است و خسارت‌های احتمالی را کاهش می‌دهد. بهره‌برداری از هوش مصنوعی در امنیت سایبری می‌تواند عملکرد سازمان‌ها را بهبود بخشد، هزینه‌های احتمالی حملات را کاهش دهد و حفاظت در برابر تهدیدات پیچیده را تضمین کند. با توجه به اینکه جرم‌های سایبری به صورت گسترده و پیچیده‌تر می‌شوند، هوش مصنوعی به عنوان یک ابزار قدرتمند در مبارزه با این تهدیدات بی‌نظیر است (بیات کاه‌دان و جعفری، ۱۴۰۲: ۱). با توجه به اهمیت هوش مصنوعی در امنیت سایبری، در این مقاله به شش کاربرد هوش مصنوعی با استفاده از الگوریتم یادگیری ماشین (یادگیری ماشینی)^۱ زیرشاخه‌ای از هوش مصنوعی است که بر توسعه الگوریتم‌ها و مدل‌های آماری تمرکز دارد که سیستم‌های رایانه‌ای را قادر می‌سازد بدون برنامه‌ریزی صریح یاد بگیرند و پیش‌بینی یا تصمیم بگیرند. این شامل ایجاد مدل‌ها و الگوریتم‌های ریاضی است که به کامپیوترها امکان می‌دهد از داده‌های زیادی یاد بگیرند و آن‌ها را تجزیه و تحلیل کرده تا الگوها را شناسایی کنند، بینش‌های معنی‌داری را استخراج کنند و پیش‌بینی‌ها یا تصمیم‌گیری‌های دقیق بگیرند. در امنیت سایبری می‌پردازیم:

۱- شناسایی و تشخیص حملات سایبری

هوش مصنوعی می‌تواند با استفاده از الگوریتم‌های یادگیری ماشین، تغییرات غیرعادی در ترافیک شبکه را شناسایی کند این تغییرات می‌تواند نشان‌دهنده یک حمله سایبری مانند حمله DDOS باشد.

۲- جلوگیری از حملات سایبری

هوش مصنوعی می‌تواند با استفاده از الگوریتم‌های یادگیری ماشین، آسیب‌پذیری‌های سیستم‌ها و شبکه‌های کامپیوتری را شناسایی کند، سپس می‌توان از این اطلاعات برای رفع آسیب‌پذیری‌ها و جلوگیری از حملات سایبری استفاده کرد. همچنین هوش مصنوعی می‌تواند با استفاده از الگوریتم یادگیری ماشین، حملات سایبری را پیش‌بینی کند. این الگوریتم‌ها می‌تواند بر اساس داده‌های تاریخی، احتمال وقوع یک حمله سایبری را پیش‌بینی کند، سپس می‌توان با

استفاده از این اطلاعات برای اتخاذ اقدام پیشگیرانه استفاده کرد.

۳- مدیریت ریسک امنیتی

هوش مصنوعی می‌تواند به سازمان‌ها کمک کند تا آسیب‌پذیری سیستم‌ها و شبکه‌های کامپیوتری خود را شناسایی و ارزیابی کنند، سپس سازمان‌ها می‌توانند بر اساس این اطلاعات، اقدامات لازم برای کاهش ریسک امنیتی انجام دهند.

۴- تحلیل داده‌های امنیتی

هوش مصنوعی می‌تواند با استفاده از الگوریتم یادگیری ماشین، الگوها و روندهای موجود در داده‌های امنیتی را شناسایی کند. این اطلاعات می‌تواند به سازمان‌ها در شناسایی حملات سایبری، کاهش ریسک امنیتی، بهبود عملکرد امنیت سایبری کمک کند.

۵- خودکارسازی امنیت سایبری

هوش مصنوعی می‌تواند به خودکارسازی فرایند امنیت سایبری با استفاده از الگوریتم یادگیری ماشین کمک کند. برای این منظور با استفاده از این الگوریتم کارهایی مانند شناسایی حملات سایبری، مدیریت ریسک امنیتی و تحلیل داده‌ها امنیتی را خودکار کند.

۶- آموزش و آگاه‌سازی کارکنان

هوش مصنوعی می‌تواند با استفاده از الگوریتم یادگیری ماشین، محتوای آموزشی با استفاده از نیاز کارکنان تولید کند، این محتوا می‌تواند به کارکنان در شناسایی حملات سایبری، کاهش ریسک امنیتی و بهبود عملکرد امنیت سایبری کمک کند (مرادیان، ۱۴۰۲: ۱-۶).

۳-۱-۶- چالش‌ها و آسیب‌پذیری‌های جمهوری اسلامی ایران در فضای سایبر

البته چالش‌های فضای سایبر تنها به جمهوری اسلامی ایران اختصاص ندارد و همه کشورهای در سطوح مختلفی با آن مواجه هستند. برای مثال در راهبرد سایبری وزارت دفاع آمریکا وجود چنین چالشی تأکید شده و راهکارهایی برای پوشش آن ارائه شده است. در ادامه به بررسی مهم‌ترین چالش‌های ایران در حوزه سایبری می‌پردازیم:

۱- کاربر بودن فضای سایبر

کاربر بودن به میزان استفاده افراد از نرم‌افزارها و سخت‌افزارها و در کل به میزان حضور افراد در فضای سایبر گفته می‌شود. کاربر بودن در کشورهای مختلف وجود دارد به این مفهوم که افراد سایر کشورها نیز به مراتب بیشتر از افراد کشور ما از فضای سایبر استفاده می‌کنند. در حقیقت بیشتر کشورها در محیطی فعالیت می‌کنند که کوچک‌ترین نقشی در ایجاد و مدیریت کلان آن ندارند. اغلب کشورها نگرانی امنیتی جدی در این خصوص دارند. حتی کشورهای اروپایی نیز از اینکه اکثر سرورها در آمریکا قرار دارد ابراز نگرانی کرده‌اند و خواهان انتقال بخشی از آن به اروپا هستند؛ بنابراین اغلب

کشورها از جمله ایران به دنبال داشتن اینترنت ملی و با نام شبکه ملی اطلاعات هستند. نگرانی ایران نیز منجر به اقداماتی چون فیلتر برخی شبکه‌های اجتماعی خارجی و راه‌اندازی شبکه ملی اطلاعات شده است. با این حال، چندان مشخص نیست که این گونه اقدامات تا چه میزان می‌تواند آسیب‌پذیری‌ها را کاهش داده و هم‌زمان مانع استفاده از فرصت‌ها نیز نشود. در معنای دیگر کاربر بودن می‌توان به استفاده گسترده از نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای خارجی اشاره دارد. ایران یکی از وابسته‌ترین کشورها به نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای خارجی است به نحوی که اکثر گوشی‌ها و کامپیوترها، فلش‌ها و سی‌دی‌ها و حتی لوازم خانگی دیجیتال وارداتی است و ممکن است به بدافزارها جاسوسی آلوده باشند. تحقیقات شرکت کسپرسکی بیانگر آن است که نیمی از موبایل‌های کاربران ایرانی آلوده به بدافزارهاست. بر این اساس، کاربر بودن جمهوری اسلامی ایران در فضای سایبری، از جدی‌ترین آسیب‌پذیری‌های کشور است که باید برنامه‌ای بلندمدت و چندجانبه برای آن داشت. استفاده از بخش خصوصی و حمایت از آن در تولید استارت‌آپ‌های ایرانی، همچنین آموزش و تربیت نخبگان سایبری در حوزه‌های مرتبط می‌تواند از اقدامات اساسی در حوزه فضای سایبر باشد.

۲- ضعف اعتماد به دولت

از دیگر چالش‌های جمهوری اسلامی ایران در فضای سایبر، ضعف اعتماد عمومی به دولت در این عرصه است که بیشتر در استفاده از شبکه‌های اجتماعی داخلی و استفاده از فیلتر شکن‌ها تجلی یافته است. مهم‌ترین نگرانی در این زمینه استفاده از شبکه‌های اجتماعی خارجی مانند تلگرام است که امکان رصد روندها و رویدادهای داخلی و شناخت ارزش‌ها، باورها و خواسته‌های عمومی مردم ایران را برای سایر کشورها فراهم نموده است. همچنین شبکه‌های اجتماعی محل مناسبی برای اطلاع از تحولات اجتماعی، ارزشی، دینی و فرهنگی یک جامعه را بیان می‌کنند. استفاده گسترده از این شبکه‌ها علاوه بر ایجاد فرصت می‌تواند زمینه آسیب‌پذیری کشور را نیز فراهم کند. به همین منظور، حاکمیت به دنبال فیلتر تلگرام نه تنها نتوانست از میزان استفاده از آن بکاهد بلکه موجب افزایش استفاده چند برابری از فیلتر شکن‌ها شده است. در ایران موبایل‌های هوشمند حداقل یک فیلتر شکن فعال نصب شده دارند که موجب رصد اطلاعات داخلی توسط بازیگران خارجی می‌شود؛ بنابراین باید راهی پیدا کرد که ضمن استفاده از فرصت‌ها، با تهدیدها نیز مقابله شود. ارتقای اعتماد در روابط دولت و جامعه شرط اساسی رسیدن به این هدف است. در حقیقت تازمانی که بی‌اعتمادی بر این رابطه حاکم باشد، سیاست‌های محدودکننده نه تنها کارآمد نیست بلکه بر مشکلات خواهد افزود.

۳- نداشتن راهبرد جامع و کارآمد

نداشتن راهبرد جامع و کارآمد از مهم‌ترین چالش‌های کشور در حوزه سایبری است. البته این موضوع به معنای این نیست که ایران اسناد سایبری ندارد بلکه مسئله نبود زمینه لازم در کشور برای تدوین و مهم‌تر از آن، اجرای راهبرد سایبری جامع و کارآمد است. ضعف اصلی به ورود دیر هنگام ایران در تمامی ابعاد و سطوح به فضای سایبر و همگام نبودن دولت و جامعه با انقلاب سایبری برمی‌گردد. در واقع دولت و جامعه ایرانی در مورد ورود تکنولوژی‌های جدید نیز با وجود داشتن قوانین و مقررات کافی در این حوزه، در اجرای قوانین و مقررات با مشکل مواجه است که موجب جزیره‌ای عمل کردن نهادهای متولی در حوزه سایبر می‌گردد که آسیب‌پذیری بزرگی را وارد

می‌کند. در این شرایط، کشور نیازمند راهبرد جامع و کارآمد است که باید مبتنی بر برنامه‌ای بلندمدت و جامع بر محور شناخت فضای سایبر، شناخت فرصت‌ها و تهدیدها و طرح‌ریزی برای همه بخش‌ها از جمله خصوصی و دولتی باشد؛

۴- همگام نبودن با فضای انقلاب سایبری

مشکل بعدی، همگام نبودن ساختار اداری و اجرایی، مدیران و کارکنان دولتی و بخش خصوصی و مهم‌تر از آن نیروهای نظامی و دفاعی کشور با انقلاب سایبری است. مسئله اصلی در این زمینه، ساختار مدیریتی کشور است که بر مدار مدیریت سنتی می‌چرخد. در حالی که کشورهای پیشرفته، ساختارهای سیاسی، نظامی و امنیتی خود را در راستای همراه شدن با انقلاب سایبری قرار داده‌اند. موضوع دیگر جذب نیروهای کارآمد و آموزش کارکنان برای همراهی با انقلاب سایبری است؛ بنابراین در ایران نیز بهتر است با آموزش کارکنان دولتی به‌ویژه در مراکز سیاسی، نظامی و امنیتی علاوه بر بهره‌برداری بهتر از فضای سایبری بتوان ساختارهای اداری و سیاسی را نیز به‌روز و کارآمد نمود (ترابی، ۱۳۹۷: ۱۷۳).

۳-۱-۷- رایج‌ترین حملات سایبری بر علیه ایران

در سال ۲۰۱۹ تقریباً هر ۱۴ ثانیه، یک شرکت با باج‌افزار تهدید می‌شد. اندازه و پیچیدگی حملات بسیار افزایش یافته و اهمیت تقویت نیروی دفاعی سایبری دوچندان شده است. به دلیل اهمیت این موضوع سازمان‌های FBI، Europol و Hewlett Packard Enterprise در مبارزه با جرائم سایبری با یکدیگر متحد شده‌اند. در کشور ما نیز در چند سال گذشته تعداد حملات سایبری به سازمان‌های دولتی و به‌ویژه هسته‌ای بسیار گسترده شده است. مهم‌ترین حملاتی که صورت گرفت، ویروس شعله «فلیم»، ویروس «استاکس‌نت» و «اکتبر سرخ» بوده است. در ژوئن ۲۰۱۰ تأسیسات هسته‌ای ایران در نطنز توسط یک بدافزار به نام «استاکس‌نت» مورد حمله سایبری واقع شد. طبق گزارش‌ها، «استاکس‌نت» که با مشارکت آمریکا و اسرائیل طراحی شده بود، نزدیک به هزار گریزانه تأسیسات اتمی ایران را نابود کرده و باعث شد برنامه اتمی ایران دو سال عقب بیفتد. این ویروس رایانه‌ای طراحی شده بود تا نزدیک به ۶۰ هزار رایانه را آلوده کند اما دولت ایران اظهار داشت که این ویروس نتوانسته آسیب چندانی وارد کند. ایران به راه‌حلی برای مقابله با این ویروس دست‌یافت که این باعث بهتر شدن وضعیت دفاع سایبری و پیشرفت آن شد. در حمله سایبری «اکتبر سرخ» که در روسیه و قسمت‌هایی از آسیای میانه اتفاق افتاد، حمله‌ای گسترده برای جاسوسی و جمع‌آوری اطلاعات طراحی شده بود. تأسیسات دیپلماتیک و هسته‌ای و بانک‌ها از جمله مواردی بودند که اسیر بدافزار شده و ویروس‌ها و کرم‌های اینترنتی را وارد سیستم‌های امنیتی کردند. در این عملیات که به نام «روکرا» نیز مشهور است هکرها ایمیل‌هایی حاوی فایل‌های آلوده اکسل یا Word ارسال کرده که محتوایشان می‌توانسته برای قربانیان جالب باشد. بدافزار «شعله» نیز قطعه پیچیده‌ای از یک بدافزار کامپیوتر است که رایانه‌های با سیستم‌عامل ویندوز را مورد حمله قرار می‌دهد. این بدافزار از سال ۲۰۰۶ شروع به فعالیت کرده و برای جاسوسی اینترنتی و تخریب اطلاعات مهم در کشورهای خاورمیانه و اروپای شرقی استفاده می‌شود. این بدافزار که به ویروس «فلیم» هم معروف است، اولین بار در سال ۲۰۰۷ میلادی توسط آنتی‌ویروس‌های Prevx شناسایی شد. بررسی‌های اولیه نشان می‌داد که به ترتیب کشورهای ایران با آلودگی ۱۸۹ رایانه، اسرائیل با ۹۸ رایانه و سودان با ۳۲ رایانه را تحت تأثیر آلودگی‌های رایانه‌ای قرار داده است. (طالب‌پور، ۱۳۹۸، کد خبر: ۷۲۴۱۳۸۸) در سال‌های اخیر دامنه حملات به

دیگر بخش‌های مهم زیرساختاری و مدیریتی ایران افزایش چشمگیر داشته است که چند نمونه مهم آن به شرح ذیل می‌باشد:

حمله به سامانه شهرداری تهران به‌عنوان آخرین نمونه در ماه جاری (تیر ۱۴۰۱) که بخش عمده فعالیت‌های شهرداری را تحت تأثیر قرار داده است. هدف قرار دادن سامانه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در فروردین ۱۴۰۱ حملاتی که روند فعالیتی برخط وزارت مذکور را با مشکلات زیاد مواجه نمود. یکی از مهم‌ترین حملات در پاییز سال ۱۴۰۰ در سامانه سوخت و جایگاه‌های توزیع فراورده‌های نفتی صورت پذیرفت که مشکلات مهمی را در سطح ملی برای شهروندان و شرکت ملی نفت ایجاد نمود. سایت مرکز آمار ایران طی یک حمله سایبری در خردادماه سال ۱۳۹۵ از دسترس خارج شد. این در حالی بود که چند روز پس‌ازاین نیز طی حمله‌ای سایت سازمان ثبت اسناد کشور هم از دسترس خارج شده و در همان سال اطلاعات حدود ۲۰ میلیون از مشترکان ایرانسل نیز به سرقت رفت. پس از استاکسنت، در سال ۱۳۹۱ سیستم‌های نفتی و هسته‌ای ایران مورد حمله قرار گرفت که قصد این حمله دزدی و تخریب اطلاعات بیان گردید. در ۲۷ آذر ۱۴۰۲ گروه هکری گنجشک درنده مدعی شد حمله سایبری علیه سیستم ملی تأمین سوخت ایران انجام دادیم و اکثر پمپ‌های سوخت آن را از کار انداختیم. (اقتصاد نیوز، ۱۴۰۲ کد خبر: ۶۱۶۴۶۲) حملات سایبری به زیرساخت‌های ایران همواره ادامه داشته که حمله به زیرساخت دوربین‌های زندان اوین و نیز زیرساخت هواپیمایی ماهان از دیگر نمونه‌های بارز می‌باشد. مجموعه‌ای حملات سایبری که در ساختار تولیدی صنایع دفاعی کشور صورت پذیرفته که هرکدام موجب خسارات قابل توجه مالی و نرم‌افزاری شده است.

چند آمار مهم در حوزه امنیت سایبری به شرح زیر است:

الف: در سال ۲۰۲۲ بودجه جهانی برای امنیت سایبری به رقم ۷۱۳۳ میلیارد دلار می‌باشد.

ب: ۶۸ درصد از مدیران و رهبران کسب‌وکارها، خطر حملات سایبری را به‌طور جدی احساس می‌کنند و ۷۱ درصد از حملات صورت گرفته با اهداف مالی و ۲۵ درصد از آن‌ها با هدف جاسوسی انجام گرفته است.

ج: ۵۰ درصد از بنگاه‌های بزرگ (با بیش از ۱۰ هزار کارمند) سالانه حدود ۱ میلیون دلار و یا بیشتر برای امنیت سایبری خود هزینه می‌کنند. ۴۳ درصد از آن‌ها بالای ۲۵۰ هزار دلار و تنها ۷ درصد از آن‌ها پایین‌تر از این رقم هزینه می‌کنند. نرخ بیکاری در میان متخصصان امنیت سایبری حدود صفر است و حدود ۵۰۰ هزار متخصص امنیت اطلاعات در جهان مشغول کار هستند. با توجه به تغییر شیوه‌ها و روش‌های درگیری می‌توان گفت که امروزه افزایش توانمندی ملی برای مقابله با ابهام، پیچیدگی و پویایی تهدیدات امنیتی، مهم‌ترین راهکار برای حفظ منافع در فضای سایبر می‌باشد. هم‌چنین امروزه سرنوشت جنگ‌ها را دیگر تخریب‌ها، انفجارها و عملیات فرسایشی تعیین نمی‌کنند، بلکه از هم‌گسیختگی ظرفیت‌های فرماندهی و کنترل در فضای مجازی می‌تواند برای نتیجه برخورد، بسیار تعیین‌کننده باشد. از این‌رو، در جنگ‌های نوین دیگر نمی‌توان ادعا کرد که پیروزی به این بستگی دارد که کدام‌یک از طرفین بیشترین مقدار سرمایه، نفرت و فن‌آوری را دارند، بلکه مهم این است که کدام‌یک از طرفین بهترین اطلاعات را در اختیار دارند و کلام آخر اینکه از مهم‌ترین راه‌های پیشگیری از حملات سایبری می‌توان به کاهش انتقال داده‌ها؛ دانلود

دقیق؛ بهبود امنیت رمز عبور؛ به روزرسانی سیستم عامل و غیره اشاره نمود (اقبال زارچ، مرکز مطالعات سیاسی و بین المللی)

۴- تجزیه و تحلیل یافته ها

۴-۱- تأثیر تهدیدات سایبری بر امنیت جمهوری اسلامی ایران

ایران نیز مانند سایر کشورها چه بسا بیش از آنان در معرض تهدیدات سایبری فراوانی است به طوری که بیشترین حملات سایبری علیه جمهوری اسلامی ایران و از سوی کشورهای غربی به خصوص آمریکا و اسرائیل اتفاق می افتد. ایران در بین تهدیدشوندگان سایبری رتبه نخست را دارد. همچنین از نظر دفاع سایبری نیز ایران یکی از قدرتمندترین کشورهایی است که تهدیدات سایبری را رصد نموده و خنثی می نماید، از این نظر ایران رتبه چهارم در جهان را داراست. بیشترین حملات سایبری در ایران برای ایجاد آشوب و بحران داخلی صورت می گیرد. افزایش استفاده از فضای مجازی و گسترش زیرساخت های فن آوری و مخابراتی و به طور کلی هوشمندسازی بسیاری از مشاغل و ادارات و سازمان های دولتی و خصوصی و به کارگیری سیستم های نوین توسط کاربران موجب شده است ایران به مراتب بیشتر از کشورهای همسایه خود در معرض تهدید قرار بگیرد. بیشترین هدف حملات سایبری در بخش نظامی، تأسیسات هسته ای و آسیب به زیرساخت های حیاتی کشور صورت می گیرد که می تواند موجب سردرگمی افراد و ایجاد بحران اجتماعی در کشور شود. نمونه این حملات، حمله به سامانه سوخت در سال ۱۴۰۰ است که هزینه های مالی فراوانی به کشور وارد نمود و باعث ایجاد تنش های روانی زیادی در بین عموم مردم گردید اما مسئولین امر با اطلاع رسانی به موقع در جامعه و به کارگیری متخصصان خبره سریعاً اقدام به برطرف کردن مشکل نمودند. به هر حال نمی توان از حملات و تهدیدات سایبری پیشگیری نمود ولی می توان از شدت وقوع، افزایش خسارات و ایجاد هزینه های هنگفت جلوگیری نمود و این امر زمانی اتفاق خواهد افتاد که حکومت ها بتوانند با آموزش به موقع و به روز، آگاهی شهروندان و سازمان ها را در استفاده از فضای مجازی افزایش دهند و در صورت وقوع حملات اوضاع را کنترل نموده و از ایجاد بحران های مختلف در جامعه پیشگیری کنند. به اعتقاد تاجیک ۱۳۸۲ تهدیدهای امنیتی متأثر از فضای مجازی در ایران عبارتند از:

۱. اقدام های مخل امنیت و برانداز گروه های مسلح و غیرمسلح؛
۲. گسترش نابسامانی های اجتماعی از قبیل مواد مخدر، فساد اخلاقی، جرائم اجتماعی، سرقت و...؛
۳. شکاف بین اقلیت های قومی، مذهبی، زبانی با نظام و افزایش گرایش های تجزیه طلبانه قومی؛
۴. اقدام های تروریستی، خرابکاری و هکتیویسم؛
۵. آماده سازی افکار عمومی جهان علیه جمهوری اسلامی ایران در زمینه پرونده هسته ای و

تشدید اقدام‌ها و تحریم‌ها علیه ایران؛

۶. اقدام سرویس‌های اطلاعاتی بیگانه به عملیات جاسوسی اینترنتی علیه جمهوری اسلامی ایران (صیاد و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۱۶).

۵- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

آنچه مسلم هست مساله تهدیدات سایبری هرگز به طور قطعی حل نخواهد شد. نگرانی در مورد اینکه آیا می‌توانیم به دستگاه‌ها، شبکه‌ها و اطلاعات موجود در آنها اعتماد کنیم ادامه خواهد داشت و نیاز به مدیریت دارد. چه از دیدگاه مسولین و چه از دید یک کاربر معمولی اگر به مشکلات امنیت سایبری نگاه شود، متوجه میشویم پیدا کردن راه حل قطعی بسیار دشوار است. به نظر می‌رسد که هیچ رشته یا حرفه ای نمی‌تواند مشکلات امنیت سایبری را برطرف کند ایران نیز مانند سایر کشورها چه بسا بیش از آنان در معرض تهدیدات سایبری فراوانی است به طوریکه بیشترین حملات سایبری علیه جمهوری اسلامی ایران و از سوی کشورهای غربی به خصوص آمریکا و اسرائیل اتفاق می‌افتد که باتوجه به نتایج این پژوهش حملات توانسته خساراتی رادارابعادگونگون متوجه کشور کند. ایران در بین تهدید شونده‌گان سایبری رتبه نخست را دارد. از طرفی افزایش استفاده از فضای مجازی و گسترش زیرساخت‌های فناوری و مخابراتی و به طور کلی هوشمندسازی بسیاری از مشاغل و ادارات و سازمان‌های دولتی و خصوصی و بکارگیری سیستم‌های نوین توسط کاربران موجب شده است ایران به مراتب بیشتر از کشورهای همسایه خود در معرض تهدید قرار بگیرد. لذا لازم است هنگام حملات سایبری مسئولین امر با اطلاع رسانی به موقع در جامعه و بکارگیری متخصصان خبره سریعاً اقدام به برطرف کردن مشکل نمایند. به هر حال نمی‌توان از حملات و تهدیدات سایبری پیشگیری نمود ولی می‌توان از شدت وقوع، افزایش خسارات و ایجاد هزینه‌های هنگفت جلوگیری نمود و این امر زمانی اتفاق خواهد افتاد که مسئولین بتوانند با آموزش به موقع و به روز، آگاهی شهروندان و سازمانها را در استفاده از فضای مجازی افزایش دهند و در صورت وقوع حملات اوضاع را کنترل نموده و از ایجاد بحرانه‌های مختلف در جامعه پیشگیری کنند. شاید اصلی‌ترین راهکار برای داشتن اینترنتی ایمن، اجرای یک طرح جامع امنیت ملی در حوزه سایبری باشد. طرحی که شبکه ملی اطلاعات هم می‌تواند از اجزای آن باشد. در این طرح می‌بایست به حوزه‌های آموزش عمومی، تقویت سیستم‌های دفاعی و توان مقابله و اجرای عملیات در هر سطح علیه مهاجم موردتوجه قرار گیرد. همچنین نیاز است ملاحظات مربوط به پدافند غیرعامل در همه طرح‌های مربوط به شبکه‌های ارتباطی و الزام دستگاه‌های اجرایی به استفاده از توان داخلی (تا حد امکان) مدنظر باشد. از طرفی با توجه به ارتباط مستقیم مباحث سایبری با فناوری هوش مصنوعی لازم است مسئولین امر توجه لازم و کافی به این مقوله داشته باشند و از تمام ظرفیت‌ها و توانایی‌های متخصصین این امر جهت تقویت زیرساخت‌های سایبری، استفاده لازم را به کار بگیرند.

از سوی دیگر به نظر می‌رسد تقویت رویه‌های دیپلماتیک در قالب افزایش مشارکت و فعالیت برای یافتن راه‌های پیگیری حقوقی بین‌المللی حملات سایبری به ایران ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. همچنین تلاش برای سهمیم شدن در مدیریت اینترنت جهانی از طریق حضور در مجامع مؤثر و مرتبط، اقداماتی است که نیازمند تحرک و پویایی بیشتر وزارت امور خارجه در این راستا می‌باشد.

۱. ابراهیمیان، بهمن؛ توشه، علی و پورهادی، ابراهیم (۱۳۹۴)، «راهکارهای مقابله با تهدیدهای سایبری علیه جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نقش فن‌آوری و منابع انسانی»، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال سیزدهم، شماره ۵۰، ص ۸۷-۱۱۵.
۲. اسلامی، مسعود (۱۳۶۹)، «جایگاه و موقعیت کشورهای کوچک در نظام بین‌المللی»، مجله سیاست خارجی، سال ۴، شماره ۴.
۳. بمان اقبالی زارچ، علی (۱۴۰۱)، «تهدیدات و حملات سایبری بر علیه ایران»، مرکز مطالعات PIS، سیاسی و بین‌المللی.
۴. بیات کاه‌دان، محمد و جعفری، عیسی (۱۴۰۲)، «مصنوعی در امنیت سایبری» هجدهمین <https://civilica.com/doc/۱۶۸۶۱۸۶> کنفرانس ملی مهندسی برق، کامپیوتر و مکانیک، شیروان.
۵. تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۲)، «مقدمه‌ای بر استراتژی‌های امنیت ملی ج.ا.ا. رهیافت‌ها و راهبردها»، نشر فرهنگ گفتمان.
۶. ترابی، قاسم (۱۳۹۷)، «چالش‌ها و آسیب‌پذیری‌های جمهوری اسلامی ایران در فضای سایبر»، مطالعات راهبردی، سال ۲۱، شماره ۱.
۷. تریف، تری و دیگران (۱۳۸۳)، «مطالعات امنیتی نوین»، مترجمین علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۸. «حملات سایبری و میدان جنگ الکترونیک»، سایت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی <https://herasat.farhang.gov.ir/fa/articel/cyberattaks/cyberattaks۵>
۹. صیاد، محمدکاظم؛ امینی، آرمین و طاهری، ابوالقاسم (۱۳۹۹)، «تهدیدهای سایبری و اقدامات امنیتی در فضای مجازی- بررسی رویکردهای ایالات متحده آمریکا و جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه علمی امنیت ملی، سال ۱۰، شماره ۳۸.
۱۰. عبدالله خانی، علی (۱۳۸۹)، «جنگ نبرد ۳، نبرد در عصر اطلاعات»، موسسه فرهنگی مطالعاتی و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
۱۱. عبدالله خانی، علی (۱۳۸۲)، «نظریه‌های امنیت: مقدمه‌ای بر طرح‌ریزی دکترین امنیت ملی (۱)»، جلد اول، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات ابرار معاصر تهران.
۱۲. عسگرخانی، ابومحمد و رحمتی، رضا (۱۳۸۹)، «نظریه واقع‌گرایی و امنیت بین‌الملل» فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۴، شماره ۱.
۱۳. طالب‌پور، عطیه (۱۳۹۸)، «تاریخچه حملات سایبری در ایران و جهان»، خبرگزاری باشگاه خبرنگاران جوان، ۲۱ بهمن ۱۳۹۸.
۱۴. رئیس‌ی، لیل (۱۴۰۲) «صیانت از حقوق شهروندان در فضای سایبر در پرتو نسل سوم حقوق بشر با تأکید بر حقوق ایران»، فصلنامه مطالعات بین‌الملل، سال ۲۰، شماره ۳، زمستان ۱۴۰۲

www.eghtesadnews.com سایت خبری اقتصاد نیوز به نشانی: ۲۷/۰۹/۱۴۰۲

۱۶. صدوقی، مرادعلی (۱۳۸۴)، «تکنولوژی اطلاعاتی و حاکمیت ملی»، تهران، وزارت امور خارجه.

۱۷. قاسمی، ح (۱۳۷۲)، «برداشت‌های متفاوت از امنیت ملی»، مجله سیاست دفاعی، سال اول، شماره ۲.

۱۸. کاظمی، علی اصغر (۱۳۷۰)، «مدیریت بحران‌های بین‌المللی»، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

۱۹. مرادیان، امید (۱۴۰۲)، «هوش مصنوعی در امنیت سایبری»، آکادمی محسن مدحج.

۲۰. هافندورن، هلگا (۱۳۷۱)، «معمای امنیت»، ترجمه علیرضا طیب، مجله سیاست خارجی، شماره ۴.

۲۱. هوشیار، مرتضی (۱۴۰۰)، «جنگ سایبری از منظر حقوق بین»، سایت خبرگزاری صداوسیما، ۲۶ تیر ۱۴۰۰، کد خبر: ۳۱۶۴۵۴۸.

۲۲. یزدان فام، محمود (۱۳۸۶)، «دگرگونی در نظریه‌ها و مفهوم امنیت بین‌الملل»، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۳۸.

ب- انگلیسی

23. Ahmed Jamal, A., et al., (2021). "A review on security analysis of cyber physical systems using machine learning". Mater. Today: Proc.

24. Alkathiri, M.S., Chauhdary, S.H., Alqarni, M.A., (2021). "Seamless security apprise method for improving the reliability of sustainable energy-based smart home applications". Sustain. Energy Technol. Assess. 45, 101219.

25. Alzubaidi, A., (2021). "Cybercrime awareness among Saudi nationals: Dataset". Data Brief 36, 106965.

26. Eriksson, J., & Giacomello, G. (2006). "The information revolution, security, and international relations: (IR) relevant theory?". International political science review, 27(3), 221-244.

27. Furnell, S, M, and Warren, M, J (1999), "Computer Hacking and Cyber Terrorism: the Real Threats in the New Millennium"?, Computers & Security, vol.18.

28. Jay Hoofnagle, Chris, (2022), "Cybersecurity in Context, PUBLISH-ER" TBD, BOOK-WEBSITE.COM

29. Krishnasamy, V., Venkatachalam, S., (2021). "An efficient data flow material model based cloud authentication data security and reduce a cloud storage cost using index-level Boundary Pattern Convergent Encryption algorithm". Mater. Today: Proc
30. Nguyen, D.C.L., Golman, D.W., (2021). "Diffusion of the Budapest Convention on cybercrime and the development of cybercrime legislation in Pacific Island countries: 'Law on the books' vs 'law in action'. Comput". Law Secur. Rev. 40, 105521.
31. Palmieri, M., Shortland, N., McGarry, P., (2021). "Personality and on-line deviance: The role of reinforcement sensitivity theory in cybercrime. Comput. Hum". Behav. 120, 106745.
32. Yuchong, Li., Qinghui, Liu., (2021). "A comprehensive review study of cyber-attacks and cyber security; Emerging trends and recent developments", journal homepage: www.elsevier.com/locate/egyr, Energy Reports.
33. Ogbanufe, O., (2021). "Enhancing end-user roles in information security: Exploring the setting, situation, and identity". Comput. Secur. 108, 102340.
34. Zhang, J., (2021). "Distributed network security framework of energy internet based on Internet of Things. Sustain". Energy Technol. Assess. 44, 101051. Schmitt, M. zilkowski,k.(2019)international law for cyberspace.at
35. http://www.ccdoce.org/uploads/2019/05trends-intlaw_a4_final.pdf.2019.

Iranian journal of international relations

Vol2.No3.spring2025

پژوهش نامه ایرانی روابط بین الملل

articles:

- **The Hegemony of the Islamic Republic in the Field of New Political Communications**

Elham Amin, Ali Asghar Davoudi, Majid Foladian

- **An analysis of the Snapback Mechanism in 2025**

Amir Houshang Haddadi

- **Recognizing the strategy of absolute superiority in the Zionist regime's information discourse: a cultural approach**

Hassan Rangarz, Alireza Rezaei, Qasem Torabi

- **The Impact of United States Policies on the International Legal System in the Middle East: A Comparative Study of Iran and Iraq**

Morteza Shahidi, Ali Bagherizadeh, Ebrahim Anousheh

- **Examining the threats of cyberwarfare and how it affects Iran's national security**

Behrouz Nasiri, Qasem Torabi, Alireza Rezaei